

Ára: 1450 Ft

Csányi Gergely
A SZEK POLITIKAI GAZDASÁGTANA
Szexuális hegemoniák és ellenhegemoniák
a tőkés világrendszerben

A HELYZET MŰHELY KÖNYVEK
legújabb kötete

Vigvári András
ZÁRTKERT-MAGYARORSZÁG
Átmeneti terek a nagyvárosok peremén

„Pest már nem olyan, mint régen... Olyan, mint egy börtön. Itt pedig szabadság van.”
Miért váltak népszerű lakásmobilitási célponttá egykori mezőgazdasági és szabadidős célra hasznosított zártkertek? Milyen társadalmi konfliktusokat eredményez a területek funkcióváltása? Hogyan alkalmazkodnak a kiköltöző háztartások a területek átmenetiségéből fakadó kihívásokhoz?

Gerőcs Tamás
MAGYARORSZÁG FÜGGŐ FEJLŐDÉSE
Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában

NAPVILÁG
KIADÓ
BUDAPEST
www.napvilagkiado.eu

Mozgó világ

2024/9

9

Mozgó világ

2024/9

Álhivatal valódi civilek ellen: Martin József Péterrel beszélget Herskovits Eszter • Farkas Zoltán tanulmánya Matolcsy Györgyről • Sümegi István tanulmánya Lukács Györgyről • Várhegyi Éva esszéje a fogyasztásról • Gáti Júlia esszéje az egészségügyről • Lady Chatterley és Babiczky Tibor versei

Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Gáti Júlia • Hargitai Miklós • Kőrizs Imr • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • F. Szabó Emese • P. Szűcs Julianna • Vadas József • Várady Tibor • Vásárhelyi Mária • Végel László

Herskovits Eszter	3	Álhivatal valódi civilek ellen – <i>Beszélgetés Martin József Péterrel</i>
Gárdonyi László	8	Az anyag brutalitása Szöllősi Géza <i>munkáiról</i>
Lady Constance Chatterley	12	Lady Chatterley családja; Lady Chatterley álmodik <i>Versek</i>
Babiczky Tibor	15	Jan Morris Triesztben; Claudio Magris; Régi mesterek; Periandrosz <i>Versek</i>
F. Szabó Emese	17	Kövek <i>Regényrészlet</i>
Várady Tibor	22	Mégis létezik még? <i>Memoár</i>
Farkas Zoltán	33	Arcképvázlat jegybanki háttérrel 2. rész <i>Tanulmány</i>
Várhegyi Éva	47	Fogyasszunk vagy spóroljunk? <i>Esszé</i>
Gáti Júlia	57	Fel-le épülő egészségügy, avagy így gyógyulunk a Covid-19 után <i>Tanulmány</i>
Sümege István	67	Életrajz életre-halálra – Lukács György versengő biográfiái 1. rész <i>Tanulmány</i>

Hónapló

Dalos György	76	Dátumok
Hargitai Miklós	79	A világ végén
Végel László	82	A populisták lítiumcsatája
Parászká Boróka	85	Bevásárlás a politikusellátóban

Reflex

Révész Sándor	89	A kommunista autonómia
-ról, -ről		
Pető Iván	96	A magyar társadalom, tükörben
Kórizs Imre	100	Költészet és valóság
Csepeli György	105	A másik íze
Csengery Kristóf	108	Légy hú magadhoz
Stuber Andrea	111	Fes, alkoss, gyarapíts
Vadas József	114	A Lauder-campus
P. Szűcs Julianna	118	Problémahalmaz
Vásárhelyi Mária	125	Dögöljön meg a párizsiak olimpiája is!

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1450 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2024/szeptember

ötvenedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Álhivatal valódi civilek ellen

Martin József Péterrel beszélget Herskovits Eszter

Az idén létrejött Szuverenitásvédelmi Hivatal első két kiszemeltje az Átlátászó és a Transparency International lettek. A hivatal és az azt létrehozó törvény már a látszatra sem ad: azt, hogy vegytiszta belpolitikai céllal jött létre és nincs köze valódi, szuverenitással kapcsolatos aggályokhoz, mi sem bizonyítja jobban, minthogy Kocsis Máté még a tervezet elkészültekor azt mondta: borsot akarnak törni a külföldről finanszírozott újságírók, álcivilek és dollárpolitikusok orra alá. S bár a hivatalnak nincs szankcionálási jogköre, fordulhat állami szervezetekhez, ha törvényteleniséget észlel. Martin József Péter, a Transparency International Magyarország ügyvezető igazgatója azt mondja: a törvény nem csak hogy nem szolgálja a szuverenitásvédelmet, de meg is sérti azt. A lehetséges célokról, Magyarország kilátásairól és a korrupcióról is beszélgettünk.

– *Látják a vicces oldalát is annak, hogy megalakult a Szuverenitásvédelmi Hivatal?*

– Miből gondolja?

– *Onnan, hogy a Transparency Internationalnál csak viccesen szüvi hiviként emlegetik.*

– Sok szempontból nehéz is lenne komolyan venni. Nem kérdés, hogy a hivatal létrehozásának kizárólag manipulációs és hatalmi céljai vannak, hiszen annak, hogy a kormánnyal kritikus civil szervezeteket úgymond, az ő szavaikkal élve, vizsgálják, nincs va-

lódí, társadalmilag értelmezhető haszna. Már a megfogalmazása is homályos: valójában bármit és bárminek az ellenkezőjét is bele lehet érteni. Még az sem derül ki belőle, hogy a hivatal kit tekint veszélyesnek és kit nem. De ettől még van egy igencsak komoly része is, hiszen 62 kérdést küldtek nekünk és ezzel sok bosszúságot okoznak. Végig kellett rágni magunkat az összes kérdésen, amit átküldtek és ez az érdemi munkától vett el rengeteg időt. Nyilván épp ezért indították az egész eljárást, hogy kellemetlenséget okozzanak, és valljuk be, okoztak is. Ugyanakkor komolyabb problémánk nem származhat a vizsgálatból, mert átláthatóan és teljesen szabályosan működünk, nincs titkolnivalónk.

– *Már ott kilóg a lóláb, hogy a hivatalos indoklás szerint a hivatal azért indított a Transparency International és az Átlátászó ellen vizsgálatot, mert, idézem: a választói akaratot befolyásoló tevékenységet folytattak. És mivel nem pártokról vagy önkormányzati szervekről beszélünk, értelemszerűen már a vizsgálat tárgya sem igaz. Ön szerint akkor miért pont az Átlátászón és a Transparency Internationalon tesztelik az új propagandaintézményt?*

– Mi a korrupció ellen küzdünk, annak legmélyebb rétegeit igyekszünk feltárni. Ez nyilvánvalóan zavaró egy olyan hatalmi berendezkedés számára, ahol a korrupció – Láncki András szavaival élve – a rendszer legfőbb politikája. Érthető módon nem egyszerűen szálkák, hanem sokkal inkább ge-

rendák vagyunk a hatalom szemében. De persze akkor is ott a kérdés, hogy miért épp mi ketten, amikor azért mozognak ezen a pályán mások is.

– *És tényleg, miért?*

– A személyes bosszú is szerepet játszhat. Ez a két szervezet az, amelyik beadványt írt a Szuverenitásvédelmi Hivatalnak, miután megalakult, hogy ha már külföldi beavatkozást akar vizsgálni, miért nem az orosz és a kínai befolyást vizsgálja. Amúgy most is komoly elmaradásban vannak, hiszen június 30-ig kellett volna kidolgozniuk a szuverenitásvédelem módszertanát, de ez nem történt meg. Természetesen mindent a jogszabályoknak megfelelően teszük: például közérdekű adatigénylés formájában küldtünk a hivatalnak egy beadványt, ami a hivatal által a jogszabályok alapján közzéteendő adatokra, például az általa megkötött szerződésekre vonatkozott. Közel félévnyi késéssel a mi adatigénylésünk nyomán készült el a hivatal honlapja, és került ki a szerződéslistájuk. Azt gondolom tehát, hogy lehetett egyfajta kisszerű és személyes bosszú is abban, hogy épp ellenünk vetették be magukat először.

– *Az, hogy civileket, illetve nem kormányhű intézményeket vegzálják, mi több, próbálnak ellehetetleníteni, nem új. Láttunk ilyet a Norvég Alap vagy a CEU esetében is. A Szuverenitásvédelmi Hivatal mennyiben szintlépés a korábbiakhoz képest?*

– A Norvég Alap esetében azért az szélsőségesen drasztikus lépés volt, hogy a rendőrséget is bevetették Móra Veronika ellen. Mindazonáltal szintlépésnek számít, hogy hivatalt is létrehozta a civilek és a független sajtó vegzálására. És a hivatalnak

apparátusa van, amit közpénzből működtetnek. Emellett egy állami hivatalnak minden áron igazolnia kell a saját létjogosultságát. Ezért garantálható, hogy demonstrálni akarja majd, hogy igenis nélkülözhetetlen. Közben azért itt is kilóg a lóláb. A kérdések egy részére ugyanis a válasz elérhető a honlapunkon. Van, amire nem, de arra jó okunk van, hogy nem tettük közzé: a kérdések másik része ugyanis eleve jogszerűtlen volt, mert magánjogi szerződéseket érint, amiket nem adhatunk ki és ők sem kérhetnek ilyeneket tőlünk. Ezen kívül voltak értelmezhetetlen kérdések is.

– *Értelmezhetetlenek?*

– Például egyes kérdésbe rejtett állítások eleve abból indulnak ki, hogy szerintük Hollandia azért szerepelt jól a Transparency International Korrupció Észlelési Indexében, mert nálunk támogat projekteket. Elég jellemző gondolkodás a részükről, hogy Hollandia kvázi be tudta volna magát vásárolni a Korrupció Érzékelési Index élmezőnyébe, de ez az állítás nyilvánvalóan abszurd és még összeesküvés-elméletnek is gyenge. Így hát nem tudunk válaszolni az ezzel kapcsolatos kérdésekre sem.

– *Azt még értem, hogy a hatalom csak úgy tudja megtartani magát, ha mindig emeli a tétet, egyre durvább propagandatermékkel próbálja ellehetetleníteni az ellenfeleit. De az időzítés akkor is meglepő: épp akkor jött létre a NER legújabb hivatala, amikor a kormány még eljátszotta, hogy lépéseket tesz az uniós forrásokért. Ahhoz meg nem kellett igazán jóstehetség, hogy előre lássuk: ha ezt meglépik, akkor jó időre nem lesz miről beszélni az Európai Bizottsággal és újabb*

kötelezettségési eljárást is indítanak ellenünk. Azt nem értem, hogy miért érte ez meg a kormánynak.

– Az őszinte és egyszerű válasz az, hogy én sem értem. Lehet, hogy beárzták, hogy nem jönnek a pénzek, és így akarnak bűnbakot kreálni? Többször elmondtuk már, hogy az elmúlt évtized közepére a hatalom foglyul ejtette az állami intézményeket, és ennek a folyamatnak láthatóak most az újabb és újabb megnyilvánulási formái. Valójában a mi rendszerünk már rég nem demokrácia – ezt kutatások igazolják, illetve az Európai Parlament is kimondta 2022-ben, hogy hibrid választási autokráciában élünk. Márpedig az autokrata hatalom hajlamos arra, hogy a hatalmának a megőrzése érdekében az ország szempontjából értelmetlen vagy akár káros intézkedéseket hozzon. És az is igaz, hogy egyre erősebben kell fellépnie ahhoz, hogy tudja tartani a tempót.

– Van egyébként olyan, a miénktől eltérő normális jogállami környezet, amelyben indokolható lehet a szuverenitásvédelem törvénybe iktatása?

– Van olyan, de nálunk már az alapfogalmak szintjén sem stimmel a törvény. A szakirodalom többfajta szuverenitást különböztet meg és ezzel a törvénnyel a kormány mindegyiket sérti. Nézzük végig. A népszuverenitás Magyarországon komolyan sérül, épp a demokrácia hiánya miatt. Van még a jogszuverenitás, ami még nyilvánvalóbban sérül, hiszen ennek meglétéhez jogállam szükséges. A törvény kizárólag a harmadikra, az államszuverenitásra próbál reflektálni, de ennek akkor lenne bármiféle jogalapja, ha az eredetileg állított céloknak megfelelően azt vizsgálnák, hogy van-e olyan, akár diktatórikus

külső hatalom, amelyik be akar avatkozni Magyarország belügyeibe. Ehelyett a kormány nem a beavatkozókat tekinti ellenségnek, hanem a demokratikus államok közösségét; az Európai Uniót, annak intézményeit és tagállamait, vagy akár az Amerikai Egyesült Államokat. Ugyanis az államot azonosítják a kormányzó párttal – nem először – és azt tekintik a szuverenitás megsértésének, hogy ezek a közösségek és egyes belföldi civil szereplők kritikusan lépnek fel velük szemben a demokrácia és a jogállamiság védelmében.

– Vagyis nem osztogatnak, hanem fosztogatnak: a Szuverenitásvédelmi Hivatal sérti az államszuverenitást.

– Egyértelműen. És emellett tökéletesen félreértelmezik a szuverenitásvédelem fogalmát. Mert ha úgy vennék figyelembe az állami szuverenitást, ahogy fejlett demokráciákban szokás, akkor valóban a kínai és az orosz befolyásolási kísérleteket kellene vizsgálni. Az orosz hekkertámadásokat, amelyeket látványosan elbagatellizált a kormány, illetve a Budapest-Belgrád vasútvonalat, amely nem csak átláthatatlan, de ennek örvén még kínai rendőrök megjelenése is szóba került, ami a szuverenitás megsértésének minősített esete.

– Csakhogy mindez láthatóan itthon nem veri ki a biztosítékot. Grúziában tömegtüntetéseket szerveztek egy hasonló törvény miatt. Nálunk sem ez, sem az ipari mértékű közpénzlopás nem éri el az ingerküszöböt. Ön szerint miért nem?

– Amit mond, azt az Eurobarométer felmérése is igazolja: 2023-ban a megkérdezettek 57, 2022-ben pedig a 61

százaléka mondta, hogy a korrupció tolerálható vagy tolerálandó. Ám még ez sem jelenti, hogy a magyarok egyetértenek a korrupcióval, egyszerűen azt gondolják, hogy Magyarországon akárki kerüljön is hatalomra, az korrump lesz. Tény, hogy a rendszerszintű korrupció kiépült és teljes üzembem működik. Megvannak a mechanizmusok, hogy miként lehet átcsatornázni a közpénzt magánzsebekbe és hogyan lehet piaci szereplőktől közpénzből kivásárolni – esetenként elvenni – a vagyont és a haveroknak adni. Számos példa van erre: Magyar Bankholding, Vodafone, hogy csak kettőt említsek. És nem csak az a gond, hogy a rendszer lojális követői egyetértenek ezzel, hiszen ők így vagy úgy, de meg fogják magyarázni maguknak, hogy ez miért szolgálja a gazdasági és társadalmi fejlődést. Van viszont egy olyan kör, és ez is többszázézes, amelyik nem támogatja aktívan a rendszert vagy akár rendszerellenes is egyes privát megnyilvánulásaiban, mégis szemet huny a korrupció felett. Sajátos módon még a multinacionális vállalatok egy részét is érdekeltté tette a kormány. Azokat természetesen, amelyeket nem vegzálnak, és amelyekre nem vetett szemet valamelyik kormányközeli oligarcha. A Német Kereskedelmi Kamarának idén volt egy felmérése, ebből az derült ki, hogy a német cégek 79 százaléka újra befektetne Magyarországon és csak egyharmada a cégeknek mondta azt, hogy baj van a jogbiztonsággal. Persze Kínában is működnek multik, ott is ki tudnak egyezni a hatalommal a profit érdekében.

– *Van még egy szintje a korrupciós hálózatnak: látjuk, hogy a kistelepeleken a polgármester a mindenható*

úr. A település fontos intézményei, éttermek, kocsmák vagy akár szolgáltató cégek is az ő tulajdonában vannak és ezzel nyilvánvalóan a rendszer lekötelezettjeivé válnak valamilyen szinten.

– Ez így van, a kistelepeleken egyfajta neofeudalizmus alakult ki. Az egész rendszerre jellemző a patrónuskliens viszony, de bizonyos társadalmi szinttől lejjebb ezek a viszonyrendszerek még hangsúlyosabbá válnak. Az üzleti világban pedig az elvtelen alkukban érhető ez tetten. Annyi változás van, hogy az elmúlt hónapokban több felmérés szerint is a korrupció a fő társadalmi problémák rangsorában az első vagy második helyre lépett elő. Én ezt leginkább annak tudom be, hogy Magyar Péter személyében egy új politikai szereplő jelent meg a színen a rendszer elleni küzdelemben láthatóan megfáradt „régii” ellenzék mellett vagy inkább helyett. A többiek közül is sokan kimondták ugyan, hogy mik a társadalom valós problémái, de nem léptek fel ennyire aktívan, hogy szemléltessék azokat. Magyar Péter korábban testközelből látta azt, amit sokan csak messziről, a részleteket nem ismerve. Emellett elment kétszáz különböző kampányhelyszínre, kórházban hőmérőzött. Ez olyan üzenet, ami szemmel láthatóan átmegy és célt érhet.

– *Ha átmegy is az üzenet, Ön mondta, hogy a rendszer kiépült és – számomra legalábbis – lebonthatatlannak tűnik. Nem vagyunk elkésve a felismeréssel, hogy a korrupció valójában súlyos, fenyegető probléma?*

– Ami a korrupciós és autokrata rendszer lebonthatatlanságát illeti, én valamivel optimistább vagyok: alapvetően politikai kérdésnek tar-

tom, hogy lehet-e érdemi változás. Ha a jelenlegi rendszer fennmarad, akkor biztosan nem képzelhető el demokratikus konszolidáció. De egy rendszer-váltás esetén más a helyzet. A magyar történelemben sok fordulatot láttunk. A második világháború után is hirtelen rengeteg partizán lett, példának okáért. Elképzelhető, hogy egy kormányváltás esetén a közfunkciót betöltők közül is többen átállnak vagy visszavonulnak. Mert vegyük a lengyel példát. Kaczinsky Lengyelországában ugyan sosem épült ki mindent behálózó, rendszerszintű korrupció, de jogállamiságot ott is alaposan megtépázták. Úgy tűnik, a tavaly megválasztott Tusk-kormánynak mégis sikerül megfordítani a trendeket.

– *Feladata-e az Európai Uniónak, hogy megfordítsa a trendeket Magyarországon?*

– Azt gondolom, hogy az unió hibát követett el, amikor tíz éven át nem szankcionálta a jogállamiság le- és a rendszerszintű korrupció kiépülését Magyarországon. Látszólag foglalkozott vele, de érdemben nem történt előrelépés. Megtúrték a Fideszt a Néppártban, és hagyták, hogy csúcsra járassák a gazdaságban a have-ri államkapitalizmust. És ami még fontosabb: paradox módon a forrásokon keresztül az unió a korrupciós rendszer finanszírozójává vált. Épp a saját alapelvei ellenében. Szerintem a pénzeket a 2022 óta hatályos feltételeességi eljárások nélkül is vissza lehetett volna tartani. Csak hiányzott a politikai akarat, és hát az európai politikusok nem szeretnek igazán beavatkozni a másik állam belügyeibe – vagyis épp az ellenkezője az igaz annak, mint amivel Orbánék kampányolnak. De ez megváltozott.

Azzal, hogy a pénzek és a jogállamiság összekapcsolása 2020 után az uniós jog részévé vált, biztosabb lábakon állnak a szankciók.

– *És mi lesz, ha nem lesz meg a többség, marad a rendszer és az állampropaganda egyre szélesebb területre terjeszti ki magát?*

– Akkor folytatódik a leszakadás: politikailag elszigetelt, periférikus és elszegényedő ország leszünk az Európai Unióban belül.

– *Biztos, hogy az unióban belül?*

– Igen. Elterjedt nézet, hogy ha így megy tovább, kizárják Magyarországot az Európai Unióból. De ilyen nem lesz, mivel erre nincsen törvényi lehetősége az uniónak. A másik elmélet, hogy Orbán kivezeti az uniót az országból. Csakhogy akkor másnapra összeomlana a gazdaság. Hiszen a gazdaságunk nagyban függ az Európai Uniótól és a nyugati világtól, és nem is elsősorban az uniós támogatások miatt. Egy EU-n kívüli Magyarországot a piac nem, vagy csak nagyon drágán finanszírozna. A gazdasági leszakadás amúgy már el is kezdődött. Merthogy 2013 és 2020 között még lehetett azt mondani, hogy a rendszer antidemokratikus, de a főbb, rövidtávú gazdasági mutatók alapvetően rendben voltak. A tőke jött, és érzékelhető, 35 százalékos reálbér emelkedés is volt ebben az időszakban, ami nyilván elfedett sok mindent és hozzájárult az apátiához, ahhoz, hogy a magyarok elnézőek voltak a NER hatalmi visszaéléseivel szemben. De ennek a viszonylagos gyarapodásnak a Coviddal vége szakadt. Jelenleg Magyarország gyorsuló leszakadó pályán van, és nem látszik, hogy a jelenlegi rendszerben ezt mi állítaná meg.

Az anyag brutalitása

Szöllősi Géza munkáiról

*Az ösvényforduló kavicsos homokágyán
váratlan egy iszonyú dög
nyitotta, lábait cédán magasba lökve,
mig izzadt méreg járta át,
elénk, gúnyosan és semmivel sem törődve,
kipárolgással telt hasát
Charles Baudelaire: Egy dög*

Van, amit nem lehet nem nézni. Rettentő, de vonzza a tekintetet. Vizuális katasztrófaturizmus – lenne, ha nem lenne mögötte részleteiben felépített esztétikai rendszer, amibe Szöllősi Géza egész életműve betagozódik, legyen szó élethű genitáliákat ábrázoló hússzobrokról, kitömött állatokról, posztmodern imaszőnyegekről, díszlet- és látványtervezésről filmekről, mint art direktor (*Taxidermia, Ópium – Egy elmebeteg nő naplója*) vagy hatalmas műanyag tablólókról.

8

Talán a hússzobrok a kevésbé érdekesek teoretikus szempontból, erejük nyers valóságukban, sajátosan szadisztikus fétisesztétikájukban rejlik. Talán zsákutcát is jelentenek, mert erejük esztétikai értelemben fokozhatatlan. Lehet a szobor nagyobb, részletesebb, de minőségében brutálisabb már nem. A kitömött állatoknál hasonló a helyzet, bár itt tágabb tere van a fantáziának, geometrikus mintákba kényszerítéstől a használati tárgyakon át (hőrcsög-poroló) a kannibalista kompozíciókig, ahol a hátára fordított disznó köré mintegy férgökként vagy gyilkos kígyókként tekerednek a kolbászok.

Az *Új istenségek* sorozat ezt a brutalitást próbálja átültetni az eszmék világába. A művek valójában posztmodern imaszőnyegeg, ahol korunk nagy eszméi válnak spektakulummá, egyedi szimbólumok és pop-art ízű idézetek segítségével. A montázsokban egyenértékűvé válik a pornografikus idézet és a propagandaposzter, ami kétélű fegyver: a politikai gondolat szórakoztatóipari terméké válik, de ha elég sokat nézzük a műveket, az ellenkezőjét is megtapasztalhatjuk: egy új, nem ismert, nem pontosan körülhatárolható, de érezhető politikai erő esztétikája jelenik meg.

A *Kitin* sorozat bogarak kitinpáncéljából épített robotokat mutat be, mint ha egy elképzelt kisfiú építette volna őket olyan játékok helyettesítőjeként, melyeket nem kaphatott meg. Az akciófigurákra emlékeztető művek távolról a popkultúra világát idézik, közelről vizsgálva azonban láthatóvá válik anyaguk, és a biztonságos korhatár-besorolások közé szorított gyerekvilágot felváltja a felhasznált anyag esztétikai rettenete.

Az anyaghasználat az, ami a későbbi művek erejét adja, csak itt már megfordul a hatásmechanizmus. A műgyantába zárt tárgyak együtt mintha egy

képzelt jövőbeli tudós preparációs táblái lennének, ahol a vizsgált alany mi, a mai korban élő emberek és az általunk alkotott világ vagyunk. Ez utóbbi téma nyitja ki a sorozatot az ökológia és a klímakatasztrófa rettenet-esztétikája felé: a műanyag szemét mellett úszó csikóhal az apokaliptiszis posztmodern ikonográfiája.

Gárdonyi László

9

Szöllősi Géza: Kitin projekt: Meddő anya

Szőllősi Géza: Kitin projekt: Pole/ Grace Sorayama

Lady Constance Chatterley

Lady Chatterley családja

Megérkezel. Tenyered idegesen törlöd
nadrágodba. Szokatlan helyzet, itt
még nem jártál, küzdesz zavaroddal,
neved elmormolod. Dohos lépcsőház,
búra nélküli izzó köré gekkók
gyűlnek melegedni. Sokat hallottam
rólad, mondja férjem, hüen
a valósághoz, én is rólad, mondd,
hüen hozzám. Vibráló fény, árnyékok
szaladnak a falon, tekinteted
odakapod, de semmi. Semmi,
mondja a férjem, ne aggódj, te
hajlamos vagy túlaggódni, gyere
csak be, be ide, mielőtt felzabál
a saját lelked. Belépsz, húzod magad
mögött árnyékok, árnyékunk, rávetül,
szétterül. Kandalló, előtte medvebőr,
trófeák a falon, tülkök, agancsok,
pompázatos, kitömött emberfejek,
szemükben a semmi. Semmi
okod félni, mondja férjem, ha őt
keresed, nincs itthon, azt hittem,
nálad, három éjjel, három nap,
szeretkezőn medvebőrön,
vagy amid van otthonodban,
futon, rongyszőnyeg, vagy perzsa,
én úgy képzelem, perzsa, de lehet,
hogy tévedek. A halott medve bundáját

borzolja, lábához dörgölőzik, te
megbotlasz, térdre esel, könnyezel.
Tévedsz, mondd, nagyon is tévedsz,
nem láttam őt három napja,
sem szerelemben, sem gyűlöletben,
sem békében, sem háborúban,
sem egészségben, sem betegségben,
és nem perzsa, dehogyis. Hümmög
a kandalló, odakint pirkad, birokra kel
világos és sötét, minden bábu elfekszik,
a királynő lépdél csak minden irányba,
peckesen, éhesen, mint a semmi.
Semmi, mondja férjem, semmi okod
medvebőrömmön zokognod, majd
megkerül, ahogy szokott, mint gekkó
a fényre, semmiből kiszalad, és mi
vigyázunk rá, ahogy szoktunk,
három éjjel ott, három nap itt,
megadjuk, mit éhes szíve kívánhat,
lesz kandalló, medve, perzsa, minden.
Pedig tudja már, és te is tudod,
minden szemetekbe visszabámuló
semmi azt hümmögi semmihangon,
hogy mostantól egymásra kell
vigyáznotok, teljes erőtekből,
jóban és rosszban,
gazdagságban és szegénységben,
hűségben és árulásban,
mert soha többé nem fog senki más.

Lady Chatterley álmodik

Húsz éve volt? Vagy kétszáz?
Egy álmom visszahozza.
A kis garzonlakásból
rendelő lett azóta.
De most a régi ágyad,
és én felül, mint szoktam,
a pattanás az orrod
mellett még most is ott van.
Elég egy csípőringás,
belém csúszik a farkad,
kitöltesz, felsikoltok,
a négy fal hallgat, hallgat.
A kék fáj így, de jobban
fáj, hogy most is szeretlek,
hogy rajtad kívül senki
nem látott már hevesnek,
bőr, szőr és pattanások,
mosógép, ágy vagy asztal,
munkálkodhatnak bennem
akármiféle fasszal,
a szívig egy sem ér el,
nincs ami ki- s betöltsön,
a sikolyom csak playback,
az érzélem csak kölcsön.
Sodor, sodor az élet,
még összetart egy álmom,
egyet, csak egyet kérek,
bassz szét a másvilágon.

Babiczky Tibor

Jan Morris Triesztben

Akár az idő előtt meghalt
férfiak és nők lelke, áttetsző
és tanácstalan az őszi délután –
áll minden, a szél is még csak
gondolja a mozgást.

Hajó, vitorla nélkül: leműtött
mellű nő – a vágy csonkított
istenalakja. Számunkra, akik a világ
legszélén állunk, végképp nem
tartozván sehová már,

és a tenger mindig behegedő
ösvényein bolyongunk, a szó
és az álom lehet itt egyedül –
mindkettő igazat hazudik –,
ami másnak az otthon.

Claudio Magris

A szobor a trieszti parkban a csaknem meztelen,
megszaggatott ruhájú Itáliát mintázza, vállán
kétfejű sas hever átvetve – sem a fiús csípőjű nő,

sem az óriási, torz madár nem halott még egészen,
és egyikük sem él már: a pillanat, mikor a győztes
legyőzötté válik, s győztessé a legyőzött, az örökös

veszteség halványkék égboltja alatt. Tavasz vagy ős?
Nem számít. „A dolgok nincsenek sem jól, sem
rosszul, Carlo, de meglakolnak ezért a közönyért.”

Régi mesterek

Hosszú hónapok során át a könyvtárban
időzött, ült a régi fóliáns fölött,
s próbálta megérteni titkát a versnek,
melyet már több ezredév csiszolt,
mégsem kopott egy porszemnyi sem

le belőle. Eltökélt volt, bár egyre nagyobb
úrt érzett a szíve körül. Mígnem egy napon
test nélküli hang szólalt meg a háta mögött:
„Minden hetedik sor itt a hatodiknak
előzménye csupán – így épül a mű.”

16

Periandrosz

Vándor, ez a sír üres: a kőre vésett név alatt
senki se fekszik. Egyszerű ez: máshova vittük
a testet, hogy halálában is beteljesítse életét.
Vésd jól az eszedbe: ha Periandroszról emlékezel
itt meg, a semmit próbálsz felidézni.

Kövek

(Részlet)

Kitaláltam, hogy egy próbát mindenképp megér Kamaraerdő is, van tanösvény, fű, fa, virág. Nagyjából három kilométert már le tudtam futni egyszerre, vagyis ideálisnak tűnt egy kis erdei utas futásra. A villamossal majdnem a végállomásig mentem, a megállótól pedig elkezdtem bekocogni az erdő felé. Nem akartam gyorsan menni, inkább az volt a fontos, hogy minél tovább bírjam. Bedugtam a fülhallgatót, és kerestem valami zenét. Szerettem egy-egy előadó összes számára rányomni, így nagyjából tudom, miket fogok hallgatni, de a véletlenszerű sorrend miatt mégis tartogat meglepetéseket. A Vad Fruttik mondjuk éppen nem lassú futásra való, de a hangulatomhoz nagyjából ez passzolt. Pont a *Limonádé*val kezdődött a rotálás, amit nem is szerettem annyira, jobb is, ha gyorsan túl leszek rajta. Az első szakasz még egy kertvárosi részen vezetett, majd elmaradtak a házak. Itt rögtön egy komolyabb emelkedőn kellett felmászni, azt hittem, ott dőlök be az egyik kapualjba.

Azt gondoltam, az erdei ösvényeken ide-oda kaszálva elfutok a Nagyrétig, utána pedig meglátom, hogy mire lesz erőm. Az már látszott, hogy további emelkedőkre annyira nem, úgyhogy gyorsan vettem egy jobbst, amint beértem az erdőbe, hogy ne kelljen tovább kaptatnom. Ahogy kocogtam a fák alatt, azon kezdtem gondolkodni, hogy mikor csináltam bármit, ami fele részben is annyira tartalmas volt, mint egy félórás futás a peremkerületben. Nem tudtam válaszolni rá. Közben hallgattam a *Béke* presszót.

Nem éltünk valami nagy társasági életet. A „dolog” után nem szívesen mentem idegenek közé. Penészesnek és dohyszagúnak éreztem magam minden trendi helyen, mindegy, hogy egy belvárosi bulikocsmáról vagy lakberendezési boltról volt szó. Ráadásul ahogy beléptem, azt éreztem, hogy valaki biztos felismer – hogy honnan, azt ugyan nem tudom –, és elkezd susmorogni, nézd, ott a csaj az irodaház tetejéről. Apránként jutottam el oda, hogy egy-két ismerős helyet leszámítva nem szívesen mentem sehova. Volt egy bejáratott zöldséges, pék, pizzéria és egy-két söröző, borozó. Péter néha elvitt a munkatársaival máshová is, de általában nem szívesen hagytam el a megszokott köreimet. Korábban sem voltam hatalmas felfedező, de a „dolog” után már szinte sehova se mentem.

Takaréklángra állított életet éltem, úgy éreztem, így tudom megvédeni leginkább a biztonságomat – leginkább saját magamtól. Ezerszázalékosan biztonságos környezetet akartam magam körül, ezért semmi, de semmi kockázatot nem vállaltam. Úgy alakítottam ki az életviteletemet, hogy még véletlenül se fordulhasson elő még egyszer olyan „dolog”. Irtóztam és mene-

kültem azok elől, akik felzaklathattak. Nem vállaltam konfliktusokat sem a munkahelyen, sem a buszon, villamoson, se otthon. De ez nem egyszerű behódolás volt. Nem arról volt szó, hogy mindig engedtem a környezetemnek – hiszen akkor sokkal több helyre eljártunk volna, Péter húzott volna magával, mint egy utánfutót, én pedig mentem volna zokszó nélkül. Ehhez képest gondos tervezés és érzelmi zsarolások révén úgy alakítottam a dolgokat, hogy mindig úgy legyen végül minden, ahogyan az nekem a legkényelmesebb.

A kényelem persze nem jelentette azt, hogy az jó is. A kényelem egyet jelentett a megúszással. Úgy lavíroztam, hogy a lehető legkisebb ellenállás árán haladjak előre. Ez az előrehaladás ugyanakkor nyilvánvalóan nem volt valódi. Inkább olyan alibimozgás, mint mikor evezel a folyón, de épphogy csak beledugod a lapátot a vízbe. A parthoz viszonyítva egész jól haladsz, valójában azonban ez nem az úgynevezett evezésednek köszönhető, hanem a sodrásnak. Te csak felfekszel erre a sodrásra, és a kis korrigáló lapátalással csak annyi a célod, hogy ne borulj fel. Ha kicsit is evezel, valamenynyivel gyorsabb leszel, mint a sodrás maga, és már képes leszel irányítani a csónakot. És az egész olyan, mintha haladnál. Valójában persze egy tavon megmutatkozna, mennyire semmit sem csinálsz: ha nem lenne sodrás, egy métert sem jutnál előre egész nap.

Valójában nem is haladtam előre semmit. Automatizmusokból állt minden nap minden órája. Automatikusan szólt az ébresztő még szombaton és vasárnap is. Felkeltem, hétköznap Péterrel, hétvégén egyedül, hadd aludjon még egy kicsit. Reggeli kávé, vajjas zsömle sonkával. Péter mindig nevetett, amikor látta, milyen kínos műgonddal metszem rá a sonkát a zsömlére, nehogy egyetlen kis vajjas felület is csupaszon maradjon, vagy hús lelógjon. A sonkaszeletet ráfektettem a felületre, a lelógó részeket pedig körbe levágtam. A nyusedéket második réteggént tettem rá az első rétegre, amely nem fedhette le tökéletesen az elsőt, de valamelyest igyekeztem egyenletesen elosztani a rendelkezésre álló felületen. Ő csak fogta a vaját, szétkente, a sonkát ráhajintotta és már ette is. Nekem percekbe telt egy szendvics elkészítése, neki öt másodpercbe. A szendvicsgyártás igazi kamuevezés volt, tökéletes pótcselekvés, mintha valami nagyon fontos lenne, pedig teljesen lényegtelen.

A reggeli után munka, hétvégén takarítás, ebéd, kávé, olvasgatás vagy délutáni alvás, aztán este készülődés a másnapra. Olykor egy-egy mozi, koncert, tényleg csak a legvégső esetben étterem. Hajmosás, szőrtelenítés, manikűr. Néha szex. Alvás.

Összességében nem is csoda, hogy ezt Péter nem bírta. Egy ideig maximálisan toleráns és türelmes volt, aztán valószínűleg elunta az egészet. Neki mozgalmas élet kellett, engem pedig nem lehetett kizökkenteni. Vagy nem akart, nem tartotta feladatának. Fogalmam sincs. Mindenesetre a kis, ezer-százalékos biztonsággal megtervezett és működtetett életemen ott keletkezett a legnagyobb szakadás, ahol egyáltalán nem számítottam rá. Péter elment. Vagyis léket kapott a csónak. Egy ideig igyekeztem úgy tenni, mintha ezt az aprócska problémát figyelmen kívül tudnám hagyni, ha behúzom az

evezőket, és egyáltalán nem csinálok semmit. A sodrás majd visz. De valójában nyilvánvaló volt, hogy ki kell szállnom, ha nem akarok elsülyedni.

Tíz évvel ezelőtt a „mindig add magadat” szöveg volt a legnépszerűbb az önmegvalósító, öntömjéző csoportok és unatkozó harmincas-negyvenes nők körében, ma kétségkívül átvette a helyét a „lépj ki a komfortzónából” tanács. Ha le akarsz fogyni, ha palit akarsz találni, ha új munkát akarsz, akkor lépj ki a komfortzónából. Azt is mondhatnánk, nézz már körül, kisanymám, nem te fújod a passzátszelet, nem vagy olyan különleges, hogy hozzád alkalmazkodjon mindenki, ha zabálsz, kövér maradsz, ha picsáskodsz, mindenki menekülni fog előled, ha nem akarsz dolgozni, senki sem akar alkalmazni. Szóval kapd össze magad, és ne rinyálj! De ez nem hangzik olyan jól, mint a „lépj ki a komfortzónából”.

Az én komfortzónám leginkább egy tízszer tízes cellára hasonlított, vagyis ahhoz, hogy kiléphessek onnan, nagyjából egy bobcat kellett volna, hogy leromboljam egy füst alatt az egészet a francba. Valójában egyáltalán nem éreztem komfortosnak az életemet vagy a zónámat, és nem is az volt a nagy felismerés, hogy hátra kéne hagyni mindent. A valódi megválaszolatlan kérdés az volt, hogy mégis hová menjek azután. Csinálni kéne valamit, de hát mi a szart? Mintha egy félanalfabétát belöknél a Széchenyi Könyvtár olvasójába, hogy nesze, olvasgass.

Ahogy lassan vége lett a *Béke* presszónak, elkezdtem nehezebben venni a levegőt. Éreztem, hogy fáradok, mintha valaki rálépett volna a mellkasomra. Egy útkereszteződéshez értem, és nem tudtam eldönteni, merre lenne jobb kanyarodni. Most akkor merre? – tettem fel a kérdést félig hangosan, de nem is igazán tudtam, hogy a szó szerinti vagy átvitt értelmében. A választ egyik verzióra sem tudtam, végül elfordultam jobbra, hogy legalább azon túl legyek. Hová menjek? Merre? Miért nem tudom? Mi a bűdös nagy francot csináljak? Ezek a kérdések forogtak a fejemben folyamatosan, miközben egyre nőtt a mellkasomra nehezedő súly. Bezzeg Péter milyen könnyen megtalálta, hová kell mennie, milyen könnyen hátra tudta hagyni a számára terhes szarságokat. Én meg itt maradtam egyedül.

És akkor belém hasított, hogy nem is csak azóta vagyok egyedül, amióta elment. Sokkal korábban kezdődött. Gondolom, akkor, amikor összejött Blankával, vagy mielőtt összejöttek. Vagy még korábban. A „dolog” után gyakorlatilag egyedül maradtam, hiába volt ott, hiába segített. Persze nélküle talán csak nyáladzanék egy bűdös ágyon fekve, vagy már felkötöttem volna magam, esetleg most innám el végérvényesen az agyam. Azt nem vitathatom el, hogy technikai értelemben a felszínen tartott nagyon sokáig, amíg látta értelmét, vagy volt benne lelkesedés, nem talált jobbat. Vagy egyszerűen amíg látta az eredményét. Aztán meg már nem.

De mégis egyedül voltam. Fizikailag ott volt ugyan, de valójában mégis egyedül hagyott. Nem akarta megérteni az okokat, valószínűleg azt képzelte, ez rám és az orvosokra tartozik, amikor meg hanyagolni kezdtem az orvost, akkor meg már csak rám, ha már meghoztam a szerinte nyilvánvalóan rossz döntést, és elhagytam a terápiát. Láttam néha a szemében, hogy

nem érti, miért nem tudok elfogadható módon működni, miért zárkózom be, miért nincs kedvem kocsmázní menni olyanokkal, akiket régóta ismerek. Nem értette, valójában mi bajom van, azt hiszem, végig arra számított, hogy egyszer csak elmúlik. Mert nincs is semmi bajom, nyilvánvalóan csak unatkozom, vagy fel akarom hívni magamra a figyelmet.

A fülhallgató kicsit meglazult, odanyúltam, megigazítottam, majd néhány másodperc múlva, szinte sorsszerűen jött a *Darabokban* című dal. Futottam, futottam, egyre gyorsabban és egyre jobban kapkodva a levegőt. Megláttam a Nagyrétet, de odáig még egy hosszabb, egyenes erdei út vezetett. Ráláttam a rétre, egészen világoszöld volt, az erdő, ahol éppen futottam, majdnem fekete a kontraszttól. Kiérve a rétre letértem az útról, és a fűvön kezdtem futni, jólesett, hogy oda kellett figyelni kicsit a talaj egyenetlenségére. A fejemben folyamatosan zakatolt, hogy Péter egyedül hagyott, egyedül hagyott, egyedül hagyott. Már nem akartam különválasztani a lényegi és a fizikai egyedüllétet, nem akartam megmagyarázni sem, felmenteni Pétert, vagy kívülállóként szemlélni, miért hagyott egyedül, vagy mit kellett volna tennem, hogy ez ne így legyen. Csak ütemesen ismételtam a nagy felismerést: egyedül, egyedül, egyedül! Elkezdtem magamban énekelni a dal szövegét: szétnyitott mellkassal fekszem hanyatt a kockás abroszon, darabokban, darabokban, darabokban.

20

Azt hittem, megfulladok, olyan nehezen kaptam levegőt. Rájöttem, hogy nem a futás miatt, hanem mert a visszatartott sírás miatt nem tudtam ütemesen lélegezni. Nem néztem a lábam elé, és elbotlottam. Mire észbe kaptam, már csak a nagy sebességgel közeledő fűcsomókat láttam magam előtt, esélyem sem volt kivédeni az esést. Hatalmasat estem, végighasaltam a földön, a lábaim kicsit visszacsapódtak a levegőben, majd azok is odavágódtak a talajhoz. Ahogy megállapodott a testem, elkezdtem sírni. Az esés nem fáj igazán, normális esetben felálltam volna, és mentem volna tovább. De most képtelen voltam megmozdulni. Elhatalmasodott rajtam az önsajnálattal vegyes keserű felismerés, hogy mennyire régen elromlott minden körülöttem, hogy mennyire régóta vagyok teljesen egyedül a gondjaimmal és nyomorommal. Hagytam, hogy eluraljon a felszabadító sírás, hogy a könnyel, meleg levegővel és takonnyal együtt kimosódjon belőlem a lerakódott szenny és kavics. Az eséskor ráharaptam egy csokor tarackra, éreztem a számba került fűvet és földet. Egy pillanatra átfutott az agyamon, hogy vajon hány kutya pisálhatta le ezt a fűcsomót, de ez nem befolyásolta, hogy hason fekve bőgjek a csodálatos májusi napsütésben.

Fogalmam sincs, meddig feküdtem így, a fülhallgató kirepült a fülkagylóból, így a zene alapján sem tudtam követni az időt. Akár órák is lehettek, de valószínűleg néhány percig tartott az egész. Éreztem, hogy lassan újra kezdem normálisan venni a levegőt, már csak néha szorította össze roham-szerűen a tüdőmet a múltfélben lévő sírás. Még hüppögtem, amikor feltápáskodtam. Négykézlábra emelkedve oldalra pillantottam, és ott állt egy ürge földbe gyökerezett lábbal, karjában egy kétéves forma gyerekkel. Ránéztem, igyekeztem minél gyorsabban felállni. Nagyjából úgy nézhettem ki, mintha beálltam volna egy könnygázgránát füstjébe, az egész arcom úszott

a mindenféle folyadékban. Gyorsan előkaptam egy zsebkendőt, hogy a nagyját letöröljem, és kifújhassam az orrom. Az ürge közelebb lépett, zsebébe túrt és elővett néhány zsebkendőt.

– Jól van? – kérdezte bizonytalanul, miközben átnyújtotta a zsepiket.

– Persze, semmi gond – válaszoltam, elvettem a zsebkendőket, és megint orrot fújtam.

– Biztos?

– Igen, igen, csak éppen szanaszét vagyok hullva. De a térdem nem fáj – mondtam. – Tényleg – tettem hozzá, mert nem voltam túlságosan meggyőző. Elkezdtem keresni a fülemből kiesett dugaszokat, intettem neki, és elindultam. Tétován visszaintett. A gyerek elkezdett nyüszögni, ő erre megfordult, és visszament a távolból nézelődő családjához. Lassan visszakocogtam a villamoshoz, szerencsém volt, kevesebb, mint tíz percet kellett várni rá. A pár perc árcsorgás után, amikor hirtelen felléptem a villamos lépcsőjére, a térdem belesajdult a mozdulatba. Borzasztóan fájt, de még rosszabb volt leszállni. Hazafelé csak sántikálni tudtam, de csak otthon néztem meg alaposan. A bőr kicsit le volt nyúzva, nem volt nagyon vészes, de egy jó tenyéryi helyen zöld nyomot hagyott a fű a seb körül. Megnyomogattam, iszonyúan fájt. Négy és fél kilométert futottam, a telefonalkalmazásom ujjongva közölte az új rekordot.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Mégis létezik még?

Amikor Haraszti Miklós betiltott könyvéről írtam (melynek kéziratával 1973-ban lebuktam a magyar–jugoszláv határon), egy történész ismerősöm olyan adatokat talált, melyekről nem tudtam. Kiderült, hogy a titkosszolgálat felfedezte, milyen írógépeken készültek a kézirat másolatai: Consul, Erika, Continental és Optima gépeken. E leleplezésre büszkék lehetek akkoriban az ávosok, mert alapos elemzést mutat. Nem tudom, megpróbálták-e azt is felfedni, hogy csak inget vagy pulóvert is viseltek-e a gépelők. (Hiszen ez arra is rámutatott volna, hogy milyen évszakban folyt a gépelés.) Tovább kutatva (és alaposságukat bizonygatva), lehet, hogy feljegyezték, hogy rendszeridegen elnevezésű írógépeken készültek gyanús szövegek. De az is lehet, hogy ezt a feljegyzést később kiszakították a füzetből, mert valaki közülük rájött, hogy ezek inkább kelet-európai gyártmányok, majd felfigyelt rá, hogy az ÁVO-n is van Consul és Erika. Ez volt a hetvenes években. Utána mindenütt padlásra kerültek az írógépek.

22

Azt ma sem tudom, hogy milyen gépen íródott az a példány, amelyet elvettek tőlem a magyar–jugoszláv határon. Egyébként, a „szigorúan titkos” jelentésben felsorolt gyártmányok mintha kimaradtak volna a múltamból. Talán azért, mert más országban éltem. Csak az Erika hangzik ismerősen (nemcsak mint női név). Tudom, hogy létezett a környezetemben ilyen nevű irodaeszköz, de nem vagyok benne biztos, hogy írógép volt-e. Talán ceruza? Sok különbség volt Jugoszlávia és Magyarország között.

Arra jól emlékszem, hogy milyen írógépek voltak a családi ügyvédi irodában. Göttel bácsié volt a legnagyobb (és a legfontosabb). A gép tetején ott állt a gyártmány neve nagy, írott betűkkel. Megmaradt bennem a tudat, hogy ez egy ismert név. Ezt változatlanul érzem, csak bizonytalanná vált, hogy hogyan is hangzik ez az ismert név. Mint ahogyan jól emlékszem a baromfiólra a becskerekai udvarunkban, mintha látnám is, de abban már nem vagyok biztos, hogy voltak-e ott libák is a tyúkok mellett. Nem könnyű eldönteni, hogy mit is tudunk. Erre a problémára Wittgenstein is felfigyelt *A bizonyosságról* című könyvében. A 487. jegyzetben ezt mondja: „Mi a bizonyíték arra, hogy *tudok* valamit. Az biztosan nem, hogy mondom, hogy tudom.” Ez világos. De mi van, ha nem mondom, hanem érzem, hogy tudom? Akkor ez talán mégis valami ismert, akkor is, ha elfoszlottak a körvonalak.

Az utóbbi időben, az iratok révén ismét láthatóvá vált számomra az „ismert” – legalábbis az írógép vonatkozásában. Remingtonról van szó. Ezt most meg is mutatom egy üzleti ajánlatban. A 16-os modell van a képen, és ez a legújabb (1936-ban legújabb) Remington gép:

A szerb nyelvű ajánlásban ott áll, hogy „a szalag védve van portól”. A kövér betűkkel nyomtatott zárómondatban az amerikai gyártócég hangsúlyozta a legnagyobb előnyt is. „*Ha azt kívánja, hogy gépírónője fáradság nélkül*

NAJNOVIJI REMINGTON STANDARD

Model 16.

В. П. Подашевски
Заступник Фирме
"РЕМИНГТОН"
Београд, Скопљанска 15
Телефон 43-07.

mekétszerezze munkáját, vásároljon Remington Standardot." Ez biztató volt. (Gépirónóknak talán kevésbé.) Nagypámnak nem volt gépirónője. Göttel bácsi szokássá vált szorgalommal intézte a gépelést. Ezen senki sem akart változtatni. De a hirdetésben a zárómondat nélkül is sok előny mutatkozott. Többek között az is, hogy a 16-os Remington Standard billentyűzetére több nyelvből lehet odahelyezni betűket. Bánátban csak ilyen írógép volt alkalmas.

Remington

UVOZNO-KOMISIONA TRGOVAČKA RADNJA FRANKA INGHAM

GENERALNO ZASTUPSTVO
AMERIKANSKOG KONCERNA
REMINGTON RAND INC.,
Buffalo, N. Y.:
Remington Typewriter Co.
Dalton Adding Machine Sales Co.
Kardex International Ltd.
Librery Bureau Co.

Tekući račun Poštanske Štedionice 52942
Poštanski fah: 380
Telegraf. adresa: REMTICO

Beograd, 31 marta 1936 g.
Paličova 14.
Telef. 24-167.

Gosp.

IMRE V A R A D I , advokat.

P e t r o v g r a d .

U isto vreme izveštavamo Vas da ćemo promeniti slovo "ü" na "ó" i pregledaćemo celu mašinu da bi istu doveli u potpuní red.

S odličnim poštovanjem,

REMINGTON
UVOZNO-KOMISIONA TRGOVAČKA RADNJA FRANKA INGHAM
BEOGRAD

Látom, hogy a betűk körül probléma is alakult. 1936. március 31-én írt levelében egy Remington-ügynök értesíti nagyapámat a helyzetről. A levél kezdetéhez (és a Remington fejléchez) még odavágom a befejező mondatot, mely szerint „ó”-ra fogja cserélni az „ü” betűt, és minden rendbe lesz hozva.

Feltételezem, hogy nem volt felesleges az „ü”. Valószínűleg két „ü” került be véletlen, „ó” pedig egy sem, ezért kellett váltani. Egy másik levélben látom azt is, hogy Belgrádban kellett átvenni a kijavított írógépet.

Most egy olyan ügyet kapcsolok ide, melyekben „Remington Standard – Model 16” írógépen készültek az ügyvédi beadványok. A perben nem csak az a kérdés tárult fel, hogy mi maradt ismert, hanem az is, hogy mi létezik még, és mi nem.

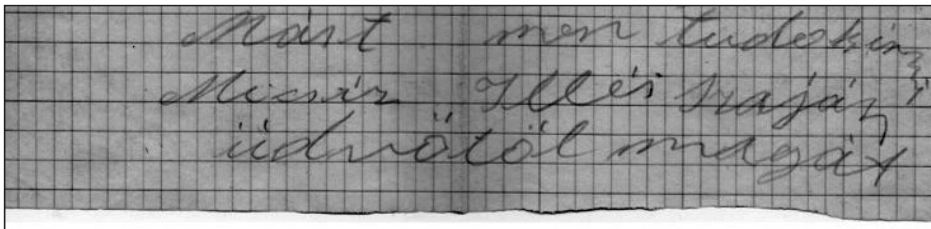
Micsiz Illés még létezik?

24

A német megszállás alatt (nem először a történelemben) előkerültek a kérdések, hogy kinek van joga létezni, ki is létezik, és kié a föld. Ezek a kérdések felvetődtek a háborús felek között – de asztalra kerültek Micsiz Illés és Talpai Mihály szajáni földművesek perében is. A nagy történelmi felek között alakult földtulajdoni vitában az egyik oldal álláspontja hatalmas betűkkel volt odaírva egy plakátra, melyet odaragasztottak egy becskerek-i irodaépület falára (a házunktól kb. másfél sarokra, ha a katolikus templom felé megyünk). Német nyelvű volt a plakát. Ekkor (1942-ben) tudtam már valamit németül, de olvasni még nem tudtam. Hároméves voltam. Mivel nagyon szembeötlő volt a felirat, megkérdeztem apámat, hogy mi van odaírva. Apám felolvasta németül, majd mindenesetre le is fordította: EZ A FÖLD MINDIG NÉMET VOLT ÉS MARAD. Hozzátette, hogy ez nem egészen így van. Ugyanekkor Micsiz Illés és Talpai Mihály is azon pereskedtek, hogy kié a föld. Nagyapám Micsiz Illést képviselte. Talpai nem azt állította, hogy a föld mindig az övé volt, de mondta, hogy neki jutott. (Az iratokban nem látszik, hogy hogyan, feltehetően valamilyen öröklés vagy földosztás nyomán.) Talpai úgy is viselkedett, mint az, akit megillett a föld, ő tette zsebbe a termésből származó hasznot. 32 500 dinárról volt szó. (Hitler nem pontosított semmilyen összeget a földtulajdonlással kapcsolatban.) Micsiz Illés szerint tulajdonképpen ő a birtokos, nem Talpainak, hanem neki jutott a föld, tehát neki jár (és nem Talpainak) a 32 500 dinár.

A Micsiz–Talpai-per két év és két hónapig tartott. (A világháború alatt folyt, és ez nyomot is hagyott a periratokon.) A dolgok nem mentek egyszerűen, egyes kérdésekben kikindai, másokban becskerek-i bíróság döntött. Sok volt a levélváltás is. Nagyapám írógéppel (természetesen Remingtonnal), Micsiz pedig ceruzával írt leveleket és kockás papíron. Nem könnyen olvashatók a Micsiz-levelek. Egyiknek ideteszem a zárósorait, melyekben az ügyfél jelzi, hogy nem sikerült mindent megtudnia:

Többször is próbáltam elolvasni. Az olvasótól nem várhatom el ezt a fáradozást, ezért most idegépelem a sorokat:

Mást nem tudokén
Micsiz Illés Szaján
üdvözöl magát

Látom azt is, hogy annak ellenére, hogy nem tudott mindent, Micsiz mégis megnyerte a pert. Az nem látszik az iratokban, hogy ki lett-e neki fizetve a 32 500 dinár. Azt viszont látom, hogy nagyapám ügyvédi költségei 550 dinárt tettek ki – és látom azt is, hogy Micsiz nem fizetett. Nagyapám ezért egy felszólítást küld 1943. december 20-án. Ezúttal nemcsak a vázlatot, hanem az elküldött eredeti levelezőlapot is megtaláltam az iratcsomóban – mert visszaküldték. Sok minden van a címoldalon:

Tehát – amint a rajzolt nyíl mutatja – a levelezőlapot visszairányították Szajánból Becskerekre. Vörös ceruzával odaírták még, hogy „natrag” (viszsa) és „Bečkerek”. A hivatalos postapecséteken „Petrovgrad” a városunk neve 1943-ban. A „Petrovgrad” elnevezés hívei ezt ma nem látják szívesen. Egy nemzeti hevületben lett Becskerekből 1935-ben Petrovgrad, Péter szerb király tiszteletére. Ezt a hevületet zavarja, hogy a német megszállók is felkarolták Petrovgradot (Großbetschkerek mellett). A szajáni postás figyelmen kívül hagyta az akkor még friss civakodásokat és alkalmazkodásokat. Ő az évszázadok alatt megszokottá vált Becskereket használta (szerb változatban: „Bečkerek”). A levelezőlapon látszik az is, hogy cenzúrázva lett. Ez oda van pecsételve németül (ZENSURIERT), de alatta szerbül is, cirill betűkkel (ЦЕНЗУРИСАНО). (Annak ellenére, hogy a becskerei plakáton ott állt, hogy ez a föld – Bánátról volt szó. tehát tehát Becskerek és Szaján is – csak német volt és marad.)

Mivel áttanulmányozhatták a levelezőlapot, a német megszálló hatóságok megtudták, hogy mit írt a nagyapám. Nem maradt személyes az üzenet. Most az olvasóval is közlöm a tartalmat. Tulajdonképpen csak egy mondat áll a levelezőlap hátoldalán: „Amennyiben Talpai Mihály elleni ügyében költségkövetelésemet 8 napon belül nem rendezi, kénytelen leszek bírósághoz fordulni.” Azt nem tudom, hogy bosszankodtak vagy örültek-e Hitlerék, amikor megtudták, hogy Micsiz nem fizetett a Váradynak.

Az 1943. december 20-án elküldött levelezőlap két nappal később, december 22-én érkezett Szajánba. Tehát innen számítható a 8 nap. Ezt a szöveget 2024. július 3-án írom. Vagyis nyugodtan mondhatom, hogy Micsiz késik – és hozzátehetem, hogy egy adósság kifizetése olykor nem csak késik, hanem múlik is.

Amint ez feljebb látszik, a levelezőlap címoldalának bal alsó sarkára a hatóságok egy kis cetlit ragasztottak. Itt megjelenik egy negyedik nyelv

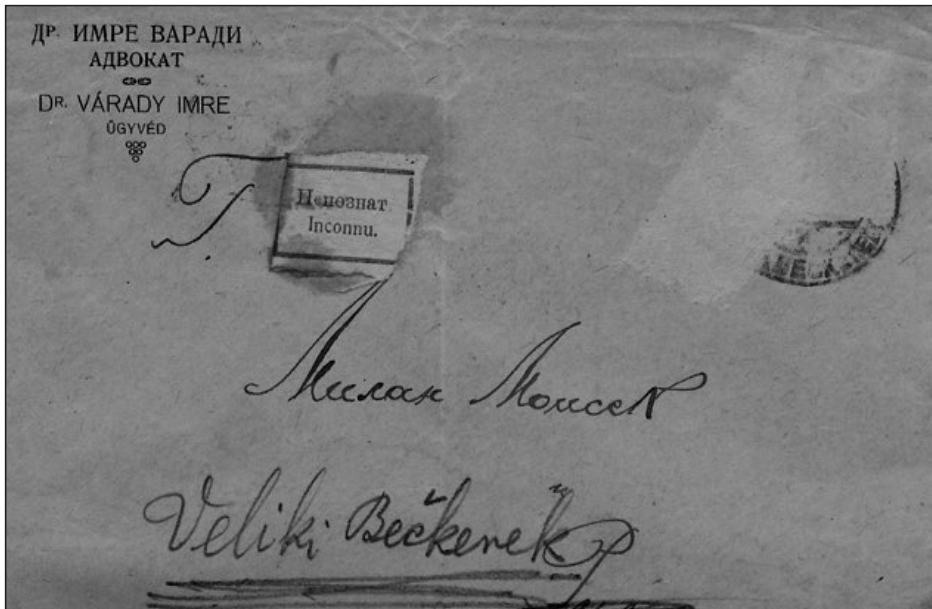
is. Nagyapám magyarul írta a címzett nevét és azt is, hogy „földműves”. A cenzor és a postai hatóságok német és szerb nyelvet használtak. A cetlin francia szavak is vannak. Sokáig francia volt a szerb mellett a postanyelv. A német megszállók sok mindent módosítottak, Franciaországgal hadban is álltak – de itt elfelejtettek lépni. A cetlin az áll, hogy *Ne postoji više. N' existe plus.* Tehát, szó szerint fordítva (akár szerbről, akár franciáról): *Többé nem létezik.* Ez így nagyon keményen hangzik, de itt van az is, hogy 1943 decemberében létezés és nem létezés túl könnyen váltotta egymást.

Korábban olyasmit írtak egy visszaküldött levelezőlapra, vagy borítékra, hogy a címzett ismeretlen, vagy nem tartózkodik már az adott címen. Itt van például egy világháború előtt visszaküldött boríték, melyre az a címke lett ráragasztva, hogy a címzett *Непознат. Inconnu* – vagyis *Ismeretlen.*

Aztán az jött, hogy túl közel kerültek egymáshoz postacímről és létezésből való távozások. Ez az összekavarodás néha érdekében volt a távozonak. Volt úgy, hogy valaki csak az utcából távozott (vagy szökött), de biztosabban érezte magát, ha az a hír terjed, hogy többé nem létezik. A Micsiz Illésnek küldött (majd visszaküldött) levelezőlapon mindenesetre az áll, hogy ő többé nem létezik.

Micsiz Illés mégis létezett még 1943 decemberében. És voltak szajáni emberek, akik többet tudtak, mint a hatóságok. Ezek közül értesíthette valaki a nagyapámat. Ezt azért tudom, mert a visszaküldött levelezőlap hátoldalára nagyapám ceruzával feljegyezte: „*Magyarországon van*”. Tehát mégis van.

Nem tudom, miért ment Magyarországra. Ha Micsiz olvasott Confuciust, felfigyelhetett arra a gondolatra, mely szerint „a harminchat lehetséges stratégia közül a legjobb az elszökés”. De itt most elbizonytalanodom. Először is azért, mert nem tudom, minek kapcsán mérlegelt Micsiz lehetséges

stratégiákat. Valószínűleg más is számíthatott az életében, nem csak az 550 dinár kifizetésének elkerülése. Kevésbé valószínű, hogy emiatt ment el (vagy szökött) Magyarországra. És persze itt van még a kérdés, hogy hány lehetséges stratégiát látott volna Confucius, ha Szajánban él.

Egyébként a 11975. számú iratcsomó ügykezelési naplójának végén ott áll még egy bejegyzés: „az ügyfél Magyarországra költözött, ktsg. leírva” (a „ktsg.” költséget jelent). Tehát valamit elnéztek a bánáti hatóságok 1943 decemberében. Nem maga Micsiz Illés, hanem Micsiz Illés 550 dináros tartozása volt az, ami „N'existe plus”.

És a cenzor?

Sok borítékon ott áll a ZENSURIERT – ЦЕНЗУРИСАНО pecsét. Ezt tudja a történelem is. Nem tudom, hogy tájékozódott-e arról is a történelem, hogy kik voltak annak idején a cenzorok. Feltételezem, hogy nem Németországból küldték őket, mert ott nemigen lehetett olyan ember, aki képes lett volna bánáti cenzorkodásra. Nézem egy cenzúrázott levélben a következő mondatot:

„Kedves Doktor Úr. Itthagytott a férjem. Elment Irgendvó falvára valamilyen devojcsicával.”

Értheti ezt egy nem-bánáti? Az „irgendwo” persze német szó. A szótár szerint „valahol”, vagy „bárhon”. Ha helyi németek mondták, inkább „ki tudja hol”-t éreztem. Beépült a helyi magyarba is, azzal, hogy „v” lett a „w”-ből, hosszú „ó” is alakult, és keményedett az aroma. „Valahol a fenében” volt becskerekai magyarul az „irgendvó”. A levélíró (Magdának hívták) mint-

ha valamilyen költői szabadságot is nyert volna azáltal, hogy (1942-ben) elhagyta a férje. Ilyen helyzetben kiabálni is szabad, és ki lehet lépni a szabványos mondatokból. Ebben a lendületben alakulhatott „Irgendvó falva”.

„Devojčica” (magyar átírással „devojsica”) szerbül kislányt jelent. Magyar mondatba átültetve inkább „leányka”. Tehát Magdát a világháború alatt ott hagyta a férje, és elment egy szerb lánnyal. Értette ezt a cenzor? Ha bánáti magyar volt, feltehetően igen. Talán érthette egy bánáti szerb vagy német is. Azon is töprengök, hogy ha egy alkalmazott cenzor elolvasta, utána maga dönthetett-e, hogy ráüsse a levélre a ZENSURIERT – ЦЕНЗУРИСАНО pecsétet, vagy tájékoztatnia kellett előzőleg egy feljebbvalót a Gestapóban. A történelemben világossá és persze elítélendővé vált, hogy cenzúra volt a német megszállás alatt. Az iratok nyomán felvetődik az a kérdés is, hogy kik is voltak a cenzorok, és hogyan folyt a cenzorkodás.

Tudom, hogy a német megszállás alatt csak leragasztatlan leveleket lehetett postára vinni – hogy a cenzor könnyen kézbe vehesse és olvashassa. A levelezőlapok amúgy is olvashatóak voltak. És most beugrik a kérdés, hogy tényleg elolvasott-e minden levelet a titkosszolgálat. Rengeteg levél volt. Volt megfelelő számú cenzor? És ezek tényleg mindent elolvastak? Nekem sok időmbe került, hogy megértsem Micsiz kézzel írt levelét. A cenzorok is szántak rá ennyi időt? És ha olvasták, mosolyogtak is? Szórakozhat az, akinek gyanakvás a mestersége? És megjelent esetleg a szerkesztés ingere is? (Például amikor Micsiz levelének végén elolvasták, hogy „Micsiz Illés Szaján üdvözl magát”, felötlött, hogy „üdvözl magát”-ra javítsák?)

28

Forgatok olyan (cenzúrázott) leveleket is, melyek még nehezebben olvashatóak, mint Micsiz levele. Rengeteg ilyen levél lehetett persze azok között is, melyek nem a mi irodánkba jutottak. Tényleg elolvastak mindent a cenzorok? És ha nem, akkor ez inkább hősiesség vagy lustaság?

Ha próbálok a történelemben a cenzorok felé tekinteni, egy huzat (titokból, félelemből és szegényérzetből összeszabott rejtőciha) kerül csak elé. Nem tudni, hogy néztek ki, akik mögötte álltak.

A galambok jogi helyzete

És itt voltak még a galambok. Velük leragasztott leveleket is lehetett küldeni. A cenzorok felett jártak. Igaz, arról nehéz volt meggyőzni a galambokat, hogy a borítékra írt postacímet tűzzék ki úti célul. Az viszont működött, hogy oda vigyenek üzenetet, ahová valók. Látok egy ilyen példát a BBC History magazin 2020. júniusi számában. Második világháborúbeli galambakcióról van szó. Newmarketben 1941. április 8-án éjjel felszállt a brit Királyi Légierő egyik Whitley bombázója. Ez az egység szokta ledobni a brit titkosszolgálat ügynökeit az ellenséges vonalak mögé. Ezúttal azonban Belgium felett nem képzett kémeket, hanem postagalambokat ejtett le. (Így ejtőernyőkre sem volt szükség.) A galambok lábain kis zöld hengerecskék voltak, és ezekben kérdőívek. A németek által megszállt területek lakói kitölthették a kérdőíveket. Utána a galambok visszarepültek brit padlásokon levő otthonaikba. A válaszok olvasása segíthetett a helyzetlátásban. Az irodákban ülő cenzorok nem tehettek semmit.

Úgy tudom, Hitlerék is használtak galambokat. Mára elfelejtődött ez a stratégia, pedig biztosra veszem, hogy a postagalambok olyasmit tudnak tenni, amit a mai internetmechanizmusok sem képesek ellenőrizni és kordában tartani. Az ilyen-olyan nagyhatalmak titkosszolgálatai sem. A disszidens WikiLeaks sem tudná a CIA-t ellenőrizni, ha az postagalambokat használna. (Akkor sem, ha tudjuk, hogy Assange-ot a napokban kiengedték a börtönből.)

Tehát a galambok néha ellenőrizhetetlenek. És – mivel nem tudok megszabadulni szakmai megrögződéseimtől – itt felvetődik bennem a kérdés, hogy mit tesz a jog a galambokkal szemben (és azokkal szemben, akiknek galambjaik vannak).

Kerestem galambvonatkozású pereket az ügyvédi irattárban, de még nem találtam. Talán egyszer mégis felbukkan egy vagy kettő. Viszont egy esetre iratok nélkül is emlékszem. Nem nagyháborús, inkább szomszédháborús ügyről volt szó. Anyám egyszer ebédnél mesélte, hogy egy házaspár galambokkal kapcsolatban akart becsületsértési és birtokháborítási pert indítani. Anyám a házvezetés mellett az irodában is besegített. Ezért volt közvetlenül tájékozott. Apám ezúttal nem csatlakozhatott az ebédhez, mert tárgyaláson volt. Míg a levesnél tartottunk, anyám elmondta, hogy aznap reggel bejött az irodába egy hatvan év körüli házaspár, akik a Kisamerika városrészben laktak. Felháborodva mondták el, hogy a szomszédjuk kiengedte a ketrecből a galambjait, azok délután átszálltak a tetőn, bejöttek az ő udvarukba. Pont arra a terített asztalra telepedtek, melyet születésnap vacsora céljából vittek ki. Oda is szartak. Az apám részletekről is kérdezett. Kiderült, hogy nejlon asztalterítő volt felhúzva, erről viszonylag könnyen lehetett letörölni a galambszart. Viszont le volt szarva néhány kanál is, ezeket ki kellett cserélni a vacsora előtt. A panasztevő házaspár még elmondta, hogy mindenki tudja, milyen gondatlan ember a galambtulajdonos szomszéd. A kutyája azért dögölt meg, mert nem hívott idejében állatorvost.

Ez az ötvenes években volt. Miután megbeszélték a helyzetet, apám arra a következtetésre jutott, hogy nincsen igazi esélye sem a becsületsértési, sem a birtokháborítási pernek. Így nálunk csak ebédtema maradt a galambügy. Könnyen lehet, hogy a sértettek nem adták fel, és más ügyvédhez fordultak. De ennek ma már nincsen nyoma Becskereken.

Szóval voltak feszültségek galambok kapcsán. Itt beugrik, hogy nem fordulhattak-e a sértettek közvetlenül a galambok felé. Joguk volt-e mondjuk lenyilazni vagy lelőni a betolakodó galambokat? Az iratokban erre sem találtam választ, és ezért az összehasonlító jog felé fordulok.

Egy könyvvel kezdem, mely Újvidéken az ágy feletti könyvespolcon van már néhány éve. (Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*, Budapest, Gondolat, 1981). Lefekvés után néha elolvasok egypár oldalt. Az 562. oldalon egy olyan szokásról van szó, melyet 1726-ban rögzített egy szombathelyi statútum. Így szól a szöveg: „*ha a galamb a vetésben vagy gabonában kárt okoz, azt agyon szabad löni.*” Ha ennek a szokásnak kétszáz évvel később jogi érvénye lett volna Becskereken, az kihatott volna erre-arra, de az irodánkba látogató házaspárnak nem segített volna. Mert károkozás gabonában vagy vetésben nem azonos az asztalra szarással.

Most az amerikai jog felé fordulok, ma is érvényes jogszabályokat vizsgálva. Az Egyesült Államok 41 tagállamában szabadon le lehet lőni a saját udvarba beszálló galambot. Kilenc tagállamban azonban van egy fenntartás. Connecticut, Massachusetts, Maine, Michigan, New Hampshire, New Jersey, New York, Vermont és Alaszka államokban is rá szabad lőni a saját udvarba berepülő galambra – de mégsem szabad, ha vadgalamból van szó. A becskerek-i ügyben (melyet a végén nem vállalt el az irodánk) feltehetően nem vadgalambok illetlenkedtek. Tehát a becskerek-i vita szemszögéből nézve ugyanoda vezet mind az ötven amerikai tagállam joga. Egyébként sok országhoz tartozott már Becskerek. Ha az ötvenes években Amerikához tartozik, az irodánkba bejövő kisamerikai házaspár nyugodtan lőhetett volna. És ez lett volna a helyzet Nagy-Britanniában is. Azzal, hogy ennek az országnak egyik részében sem létezik vadgalambokat mentesítő kivétel, viszont van egy másik korlátozás: nem lehet akármivel rálőni a galambra. Csak légpuskával lehet, és a sörét nem mehet túl a kert határain. Ez a jogi helyzet.

És most visszatérek a Micsiz-per éveire. 1941. október 29-én fordult a nagyapám bíróságához Micsiz Illés ügyvédjeként. Pontosan öt hónappal korábban (1941. május 29-én) a német katonai parancsnokság már hozott egy rendeletet postagalambokról. Ez kemény jogszabály volt. A pontos címe: *Rendelet a postagalambok tartásáról, birtoklásáról és behozataláról*. Ezt követi zárójelben egy egyszerűbb címváltozat: (*Rendelet a postagalambokról*). Így nézett ki a cím (német és szerb nyelven):

30

A második szakasz egy nagyon határozott kötelezettséget szab:

„Minden meglévő postagalambot azonnal meg kell hogy ölje a tulajdonosa vagy az, akinek a birtokában van.”

A harmadik szakasz tovább részletezi (vagyis szélesíti) ezt a kötelezettséget. Pontosítja, hogy nemcsak a postagalambok számítanak meggyilkolandó galambnak, hanem más galambok is, melyek alkalmasak hírek továbbítására; ilyenek például a bukógalambok és a pávagalambok.

<p>VERORDNUNG</p> <p>betreffend die Haltung, den Besitz und die Einfuhr von Brieftauben. (Brieftaubenverordnung).</p>	<p>НАРЕДБА</p> <p>о држању, поседу и увожењу голубова писмоноша. (Наредба о голубовима- писмоношам).</p>
--	---

Aztán az ötödik szakasz megszabja azoknak a sorsát is, akik nem ölnek meg rögtön egy postagalambot (vagy hír továbbítására alkalmas más galambot). A szankció: halálbüntetés. (Bár igaz, ami igaz: „enyhébb esetekben fegyház vagy börtön” jár.)

Jogásként most azon töprengek, hogy mi is lehetett a galamb rögtön meg nem ölésének enyhébb esete. Abban sem vagyok biztos, hogy elképzelték-e ilyen eseteket a rendelet megfogalmazói, vagy csak odaírtak egy más rendeletben is szokásos mondatrészt.

Szóval akinek az udvarában postagalamb vagy más hírvitelre alkalmas galamb volt (akár saját galambja, akár nem), és nem ölte meg rögtön, arra halálbüntetés várt. Vagy börtön, ha valahogy sikerült a „rögtön meg nem ölés enyhébb-esete” eresze alá húzódnia.

Létezett ez? Voltak valóban kivégzések „galamb rögtön meg nem ölése” címen? Vagy csak egy goromba fenyegetés volt a rendelet? Nem tudom. Elképzelhető ez is, az is. Ilyen esetre vonatkozó ügyiratot nem találtam – és esély sincsen rá, hogy találjak. A „galamb meg nem ölése” tettesei felett minden valószínűség szerint rögtönítélő bíróság ítélezhetett. Ügyvédnek itt tudtommal nem jutott szerep. Persze ha tényleg voltak kivégzések galambölés elmulasztása okán, erről tudhattak a városban – de most már nincsen kit kérdezni. Próbálkoztam történészekkel is, őket érdekelte a kérdés, de választ nem tudtak adni.

Nyomokat keresve – és mivel magam is az élők között voltam már a rendelet meghozatala idején – megpróbáltam emlékekből (esetleg a félelem emlékeiből) szemelgetni valamilyen eligazítást. De ez nem hozott eredményt. Akkoriban túl fiatal voltam még ahhoz, hogy ilyesmitől féljek, és a többi családtag félelmére sem emlékszem. Arra emlékszem, hogy

voltak galambok az udvarunkban, főleg a háztetőn. Néha összegyűltek és a kertben sétáltak, de felrepültek, ha közeledtem hozzájuk. Volt ezek között postagalamb, bukógalamb vagy pávagamb? Fogalmam sincs. Azt hiszem, a szüleim sem tudták. A rendelet kapcsán most kezdtem galambok után lapozni (interneten is), látom, hogy a pávagalambok nagyon látványosak.

Olvasom azt is, hogy büszkék voltak rájuk az emberek. Különösen a skótok, de a magyarok is. Miután most láttam néhány képet, azt hiszem, elmondhatom, hogy pávagamb nem volt az udvarunkban.

És aztán itt van az a kérdés, hogy ha lett volna a háztetőn postagalamb vagy bukógalamb vagy pávagamb, hogyan lehetett volna (rögtön) megölni. Puska nem volt a családban. Nyíl sem. Volt egy tőr az első világháborúból, de ezzel nem lett volna könnyű galambot ölni. Háztetőre mászva különösen nem. Úgy emlékszem, hogy parittyánk azért volt. Talán ez lehetett valamilyen esély.

És itt most visszatérek a Micsiz-ügyre. Nagyon valószínű, hogy ő közelebb állt a galambokhoz, mint a szüleim és a nagyapám. Pontosabban tudhatta, milyen galambok vannak az udvarában. Az is lehet, hogy volt egy pávaga-

lambja is, és erre büszke volt. Hogy az olvasót jobban behozzam a képbe, itt most mutatok egy pávagalambot.

Ez a madár büszke, és büszkeséget csihol. Megölni egy ilyen madarat?! Talán itt a magyarázat, hogy miért költözött Micsiz Illés Magyarországra. Mert nem tudta megölni udvarában a pávagalambot – és ő maga is életben akart maradni.

Összefoglalva a dolgokat: A Remington Standard a számítógépek térfoglalása okán kiszorult, és a múltba költözött. Ott még létezik. Micsiz Illés pedig Magyarországra költözött, tehát ő is folytatta a létezést. És mi lett a magyarázattal? Azt mondanám, hogy Micsiz nem azért költözött el Szajánról, mert nem akart kifizetni 550 dinár ügyvédi költséget, hanem azért, mert nem akart galambgyilkos lenni. Nem lehetek biztos, de könnyen lehet, hogy Illés esetében valóban ez a magyarázat. Mindenesetre ide teszem. Azért is, mert tetszik, de azért is, mert magyarázat kérdésében el szeretném kerülni a *N'existe plus* címkét.

32

Szőllősi Géza: Suzuka és barátai: Suzuka öngyilkosságot kísérel meg féltékenységi rohamában

Arcképvázlat jegybanki háttérrel*

Matolcsy György tizenkét éve a Magyar Nemzeti Bank élén

II. rész. Az Európa-rekord alapkamat és az Európa-rekord infláció kezdete

A Magyar Nemzeti Bank gyakori közleményeinek legfeltűnőbb vonása, hogy a vezérkar, Matolcsy Györggyel az élen, tévedhetetlen. Ennek igazolására a vezető munkatársak a jelek szerint bármikor bevethetők. Aminek több magyarázata lehet. Egy: az MNB minden döntését alapos konzultáció előzi meg, és azok mindig a legteljesebb egyetértést tükrözik. Kettő: az MNB valamennyi vezető munkatársának kötelessége, hogy a lehető legjobb tudása szerint képviselje a felső vezetés döntéseit. De hogy e kettő közül melyik változat érvényes Matolcsy György 2013 óta tartó regnálása alatt, csak tippelni lehet.

Maga az elnök kétségkívül rendkívül olvasott és tájékozott, korábban, gazdaságpolitikusként is igyekezett más országok kiváló megoldásait honosítani vagy átformálni. Több könyve bizonyítja, hogy Matolcsy milyen gyakran s milyen odaadással csodálkozik rá friss olvasmányélményeire, milyen változatosan hozza összefüggésbe azokat itthoni viszonyainkkal vagy éppen a kívánatos teendőkkel.¹

Az a Pallas Athéné Könyvkiadó is szorgoskodik az elnök nézeteinek terjesztésében, amelyet az MNB által közpénzekből gründolt Pallas Athéné alapítványok vagyonát menedzselő Optima Befektetési Zrt. birtokol. A kiadó honlapján Matolcsynak A magyar jövőkép és stratégia, Az idő mintázatai, Az amerikai birodalom vs európai álmom, továbbá a közgazdasági nézeteit összegző Egyensúly és növekedés című köteteit magyar és angol nyelven egyaránt meg lehet vásárolni; kétkötetes olvasónaplója azonban egyelőre, sajnálatos módon, csak magyarul hozzáférhető.

A laikus csak ámul, mikor volt ideje az elnöknek arra, hogy a Magyar Nemzeti Bank ügyeivel foglalatoskodjon. Pedig akadt teendője bőven. Működése alatt a magyar gazdaság 2013 és 2019 közötti, viszonylag nyugodt periódusát, majd a 2020-tól máig tartó válságait kellett menedzselnie.

Sorozatunk első részében Matolcsynak a közpénzekhez való viszonyát tekintettük át, a másodikban azt vizsgáljuk, miért épp Magyarországon alakult ki az Európai Unió legnagyobb inflációja és a legmagasabb jegybanki irányadó kamata, a harmadik rész pedig a jegybank veszte ségeinek okait firtatja.

Kezdjük ott, amikor már nagyon nagy volt a baj.

* A tanulmány első részét előző számunkban közöltük – a szerk.

¹ Például: Válogatás Matolcsy György Heti Válaszban megjelent írásaiból, 2002–2013. A kiadó nincs feltüntetve. Jegybankelnöki publikációit pedig az MNB honlapja vezető helyen közli. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/>

2022. október 14.

„Szeretném tisztázni, hogy épp Washingtonban vagyok, ahol ezekben a napokban a világ jegybankárai, vezető gazdaságpolitikusai és befektetői gyűlnek össze” – kezdte látható zavarban a reggel 9 órára meghirdetett, ám egy technikai malőr miatt jóval későbbre csúszott tájékoztatóját Virág Barnabás, a Magyar Nemzeti bank alelnöke, aki a Nemzetközi Valutaalap éves közgyűlésén vett részt.² Majd rátért a lényegre. Bejelentette, hogy az előző napon az MNB Monetáris Tanácsa rendkívüli ülést tartott, amelyen soha korábban nem látott, brutális méretű kamatemelésről döntött. Az irányadó kamatot öt százalékponttal 13 százalékról 18 százalékra emelte fel, mindemellett magára vállalta, hogy a megdrágult energiahordozók behozatalához szükséges devizát az importőr az év végéig nála igényelheti, hogy ne másoktól kelljen beszereznie. A piaci elemzők szerint havonta legfeljebb egymilliárd euróhoz jutott így az MVM. Ezzel az MNB mérsékelte a deviza iránti piaci keresletet. Ez más nézőpontból annyit tesz, hogy a forint árfolyama védelmében beavatkozott a piacon.

Ezt a hatásos, ám kézenfekvő megoldást néhány nappal korábban az ismert befektetési bankár, Zsiday Viktor javasolta blogjában az MNB-nek.³ „A tartalékok azért vannak, hogy a nagy bajban bevessük őket. És most Magyarországon baj van.

² Virág Barnabás tájékoztatója a Monetáris Tanács 2022. október 14-én hatályba lépő döntéseiről. <https://www.youtube.com/watch?v=xE-SpkhYzqs>

³ Zsiday Viktor blogja, A devizataralék mire való? 2022. október 11. <https://zsiday.hu/2022/10/11/a-devizataralek-mire-valo/>

Az ország havonta hatalmas pénze-
ket költ energia (elsősorban földgáz)
vásárlására, ami gyakorlatilag azt
jelenti, hogy az MVM forintot vált le
euróra, és ezért megveszi a gázt. Vi-
szont a folyamatos, hatalmas mérté-
kű euróvásárlás állandóan gyengíti
a forintot [...] semmi akadálya nincs
annak, hogy az MVM közvetlenül a
jegybanktól, a jegybanki tartalékok
terhére vegye meg az eurót. Ezáltal
a jegybanki devizataralék csökken-
ne, viszont a folyamatos eurókereslet
nem jelentkezne a piacon, így lenne
esélye a forintpiac stabilizálódásá-
nak.”

Az MNB-nél vagy felmerült ez az
ötlet, csak késlekedtek vele, vagy fel-
sem merült. Végül is mindegy. Hasz-
nos volt.

Ilyen súlyú döntéseket – drámai
kamatemelést és súlyos devizapiaci
beavatkozásokat – persze nem az
alelnöknek kellene bejelentenie. Ha-
nem az elnöknek személyesen. Ma-
tolcsy Györgynek. Csakhogy ő nem
tehetette meg. Tizenhat nappal koráb-
ban ugyanis teljes elnöki tekintélyét
latba vetve alelnökei sorfala előtt
büszkélkedett, hogy az MNB 13 szá-
zalékon leáll a kamatemeléssel.⁴

Október 14-re kiderült, hogy
mégsem. Ezt nyilván nem ő akarta
megmagyarázni, kockára téve té-
vedhetetlenségét. Ha már az MNB
hitelességének annyi.

2022. szeptember 27.

A döntés, amely a válsághoz közeli
állapotot előidézte.

„Lezártuk az eddigi, 16 hónapos
kamatemelési ciklusunkat. Egy jó

⁴ Matolcsy György, a jegybank elnökének saj-
tótájékoztatója. 2022. szeptember 27. <https://www.youtube.com/watch?v=KqjGusqW4>

nagy pontot tettünk, hogy mindenki láthassa: vége van. Európában, az Európai Unióban a legnagyobb mértékben emeltük az alapkamatot [...] Nincs értelme egy két számjegű alapkamatnál tovább menni” – magyarázta tehát szeptemberben Matolcsy.⁵ Meg akarta nyugtatni a piacokat, de kiprovokálta a forint elleni spekulatív támadásokat. Ha azt mondd, nem emeled tovább a kamatot, annak ellenére, hogy még gyorsul az infláció, meglátjuk, képes vagy-e betartani – gondolhatták a brókerek, nem éppen alaptalanul.

Elkezdődött az az időszak, amelyet utólag az Európai Unió legnagyobb inflációjával és legmagasabb irányadó kamatával jellemezhetünk. Hogyan is írta annak idején Zsiday? *„Bizonyára rosszabbul fogunk élni, mint 4 éve. Recesszió lesz. Infláció lesz. Világvége valószínűleg nem.”*⁶ Bejött.

De pörgessük csak vissza: mi történt szeptember 27. és október 13. között?

Piaci körökben értetlenkedést keltett Matolcsy szeptemberi elmentmondásos nyilatkozata, hogy az MNB egy szokatlanul nagy, 1,25 százalékpontos emelés után, 13 százalékon befagyasztja az alapkamatot, miközben arra számít, hogy az infláció, amely a húszszázalékos lélektani határt átlépte, egy ideig még tovább gyorsul. Részben ez az értetlenkedés, részben a kedvezőtlen külpiaci és világpolitikai események következtében szabadesésbe kezdett a forint. Az árfolyam a negatív csú-

csot október 13-án érte el, amikor egy ideig egy euróért már több mint 434 forintot kellett fizetni. Ez már olyan súlyos jele volt a válságnak, hogy az utca embere is felkapta rá a fejét. Rögvest összeült a Monetáris Tanács, és tagjai – ki itt, ki ott volt, Virág Barnabás például Washingtonban – gyorsan megvitatták az eseményeket. Erről az ülésről nem készült el a jegybank által szokásosan publikált rövidített jegyzőkönyv, vagy nem nyilvános, a Monetáris Tanács szó szerinti jegyzőkönyvei pedig szigorúan titkosak. Így kideríthetetlen, hogy a tagok miképp vélekedtek a drámai helyzetről, az apparátus milyen javaslatokat készített elő – ha egyáltalán voltak ilyenek –, az ülésen milyen megoldásokat vetettek fel, és milyen érvekkel döntöttek az irányadó kamat példátlan mértékű megemeléséről.⁷

Ráadásul azzal a sajátos megoldással éltek, hogy az alapkamatot formálisan változatlanul 13 százalékon hagyta a Monetáris Tanács, viszont – hangsúlyozottan átmenetileg – bevezetett egy új eszközt, az úgynevezett egynapos betéti tendert. Valójában ennek az egynapos betétnek a 18 százalékos kamata lett az irányadó, nem az alapkamat. Ez napokig zavarokat okozott. *„Mi történik akkor, amikor egy országban az alapkamat elveszti irányadó jellegét? Ha a jegybank kitartóan azt állítja, hogy ő nem emel kamatot, és az alapkamat változatlan is marad, de a gazdaság mozgását meghatározó irányadó kamatot közben*

⁵ uo.

⁶ Zsiday Viktor blogja. Világvége, 2022. szeptember 30. <https://zsiday.hu/2022/09/30/vilagvege/>

⁷ A Monetáris Tanács üléseinek rövidített jegyzőkönyveit itt lehet elolvasni: <https://www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris-tanacs/kamatmeghatarozo-ulesek-rovidített-jegyzokonyvei/2022>

sutyiban emeli? Nagyjából az, mint amikor egy jól működő közlekedési lámpás kereszteződésbe odaáll egy rendőr is, aki a karjelzéseivel más utasítást ad. Hiába tudjuk, hogy a rendőr karjelzése felülírja a lámpát, ha nem kapcsolják ki a lámpát, karambol lesz. Nem lehet egyszerre kétféle jelzést adni” – jellemezte a helyzetet találóan Király Júlia, az MNB korábbi alelnöke.⁸

Ettől kezdve a jegybank 18 százalékos kamatot fizetett a kereskedelmi bankoknak a nála egy napra elhelyezett betétekre. Nem meglepő módon a bankközi piac kamatai szinte azonnal erre a 18 százalékra mentek fel. A magas kamatok elbátortalanították mindazokat, akik a forint további gyengülésére spekuláltak, a forint lassan erősödni kezdett. Ez mérsékli az inflációt, mert az importcikkek árszintje nem nő tovább, esetleg csökken is. Mindazonáltal a kamatemelés az MNB számára hatalmas veszteséget okozó, fájdalmas, a hitelességét csorbító döntés volt, az üzleti élet szereplőit viszont lebeszélte arról, hogy hitelek felvételére gondoljanak. „Ilyen magas kamaton csak az vesz föl hitelt, akinek nem volna szabad adni” – kommentálta a döntést találóan Hegedüs Éva, a Gránit Bank elnöke, arra utalva, hogy ezeket a kamatokat a szokásos üzletmenet során aligha lehet kitermelni.

Kitérő: egy jegybanki kamatemelés nem foglalkoztatja különösképpen a közélet iránt kevésbé érdeklődő olvasókat, médiafogyasztókat. Ők

⁸ Király Júlia: Legalább 98 százalék kudarc. A jegybanki hitelesség megsemmisüléséről. Magyar Narancs, 2022. október 26. <https://magyarnarancs.hu/publicisztika/legalabb-98-szazalek-kudarc-253428>

alapesetben kétféle kamattal találkoznak: azzal, amelyet a bank fizet a betétek után (ha éppen fizet), és azzal, amelyet adósként ők fizetnek a kölcsöneik után a bankoknak. Az előbbit kevesellik, az utóbbit sokallják, így van ez rendjén, egy bank nem állíthat minden kamatláb mellé közlekedési rendőrt. Ezek a kamatok azonban többé-kevésbé a jegybanki irányadó kamattól függenek.

Ha az árak emelkedni kezdenek, a jegybank kamatot emel. Ha a kamatszint jelentősen meghaladja az inflációt, azaz nagy, pozitív reálkamat alakul ki, akkor a háztartások és az üzleti szektor kereslete csökken. Nagy pozitív reálkammattal el lehet érni, hogy mérséklődjön a gazdaságban az összkereslet, ami visszafogja az árak emelkedését, jó esetben megállítja azt. Az inflációtól mélyen elmaradó negatív alapkamat viszont kifejezetten költekezésre ösztönzi a gazdaság valamennyi szereplőjét.

Egy-egy ország nemzeti valutája a nemzetközi piacon végső soron épp olyan áru, mint bármely más termék. A forint is ilyen. Az árfolyama szabadon lebeg, ha nő iránta a kereslet, erősödik, ha csökken, akkor gyengül. Ha erősödik, egy euróért kevesebb forintot kell adni, ha gyengül, akkor többet. Ez az árfolyam pedig visszahat a belső árakra. Könnyen belátható: ha felértékelődik, más szóval erősödik a forint, kevesebb forintért meg lehet vásárolni egy külföldön gyártott terméket, és azt olcsóbban el lehet adni belföldön is. Ha leértékelődik, akkor többet kell adni ugyanazért, ennek következtében a belföldi árak is nőni fognak.

A forint iránti keresletet szintén a kamatok mozgatják, végső soron a jegybanki alapkamat. Ha a kamat

alacsony, és a befektetők úgy vélik, nem érdemes bizonytalan, alacsony hozamú, esetleg gyorsan inflálódó forintot vásárolni, vagy forintban kibocsátott állampapírokat, értékpapírokat venni, akkor elfordulnak tőle. Eladják a forintot, a forintban jegyzett állampapírt, részvényt, kötvényt. Ezzel tovább növelik a forint kínálatát, egyúttal fűtik a deviza iránti keresletet, ami szélsőséges esetben a forint árfolyamának összeomlásához vezethet. Ha viszont nőnek a kamatok, és az inflációt meghaladó, vagyis pozitív reálkamatok alakulnak ki, akkor több esély van arra, hogy a devizatulajdonosok forintot, forintban kibocsátott értékpapírokat vásárolnak. Felértékelődik a forint, más szóval erősödik az árfolyama. Az erős forint pedig, mint láttuk, olcsóbbá teszi az importot, lefelé viszi az árakat.

Az alapesetekre lecsupaszított képleteket persze ismeretlen tényezők sora bonyolíthatja. Ám bármennyire átláthatatlanok legyenek is ezek az összefüggések, az infláció előbb-utóbb kikényszeríti a kamatemelést. A nemzeti valuta árfolyamának meredek esése úgyszintén. Minden más már az időzítés, a mértékek és ezernyi egyéb, számításba veendő tényező függvénye.

Aligha vitatható, hogy 2022. október 14-én a forint árfolyamának összeomlással fenyegető zuhanása kényszerítette ki az irányadó kamat 18 százalékra emelését. Az Európai Unióban sehol nem drágult meg annyira a hitelezés, mint Magyarországon.

Bő egy évvel később Virág Barnabás hősiiesen megvédte a Monetáris Tanács mindkét döntését. A szeptem-

berit, amely után bejelentették, hogy lezárják a kamatemelési ciklust, majd az októberit is.⁹ Elismerete, hogy a két döntés között „valutaválsághoz közeli” állapot alakult ki, ám ezt szerinte az Északi Áramlat felrobbantása idézte elő, nem az MNB monetáris politikája. Erre a nyilatkozatra még a ritkán megszólaló Simor András is berágott. Az MNB korábbi elnöke pontról pontra levezette, hogyan jutott el az MNB addig, hogy saját döntését heteken belül megmásítsa.¹⁰

„2022. szeptember 27-én az MNB leállította kamatemelési ciklusát, arra hivatkozva, hogy a 13 százalékos kamatszint elégséges az infláció megfékezéséhez. A kamatdöntés napján egy euró 407,45 forintot ért. Ezt követően a forint – az ezt megelőző időszakban jellemző 395–410 forintos sávból kitérve – gyorsan gyengülni kezdett, és október 13-ára 432,94-re esett az euróval szemben. Ez 16 nap alatt 6,25 százalékos gyengülést jelentett, ezzel a forint elérte mindenkori mélypontját az euróval szemben. Október 13-án aztán az MNB ijedtében egy lépésben 5 százalékponttal, 18 százalékra emelte az irányadó kamatot. Ennek hatására a forint néhány nap alatt visszatért a korábbi kereskedési sáv közlébe, és az év végéig 400–417 forint között kereskedtek a magyar devizával. A jegybank a kamateme-

⁹ Virág Barnabás: A jegybank nem hibázott, az Északi Áramlat felrobbantása miatt gyengült a forint. 24.hu, DELLA, 2023. november 8. <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/11/08/podcast-della-interju-virag-barnabas-mnb-jegybank-alapkamat-inflacio-forintarfolyam/>

¹⁰ Simor András reakciója az MNB-alelnök szavaira: Ez nagyon gáz. 24.hu, 2023. november 14. <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/11/14/simor-andras-mnb-virag-barnabas-reakcio-forint-arfolyam-kamat-eszaki-aramlat/>

lési ciklus szeptemberi leállításával jelentős hitelességi veszteséget szenvedett, amelyen a kamatemelés sem változtatott.”

Simor András adatokkal cáfolta Virág Barnabás nyilatkozatát, mely szerint az Északi Áramlat felrobbantása után „szeptember 27-én este néhány perc leforgása alatt több mint 20 százalékkal ugrott a gázár”, és hogy az alelnök szerint „ördögi spirál alakult ki a magyar gazdasággal kapcsolatban, mert akkor töltöttük fel gáztárolóinkat”. Ezt az állítást Simor András a tőzsdei árak alakulását idézve tette helyre: „Az amszterdami tőzsdén a földgáz ára 2022 augusztusában érte el a 293 euró/MWh-s csúcspontját. Ezt követően az ár meredeken esni kezdett, szeptember 27-ére 180 euróra csökkent, majd október közepére már 157 euró körül volt a tőzsdei árjegyzés, ahonnan aztán az év végéig 84 euróra zuhant. Hol van az alelnök úr által említett 20 százalékos áremelkedés? Talán ott, hogy szeptember 26. és 28. között 15,6 százalékot emelkedett a földgáz világpiacon, hogy aztán az azt követő három napban 17,8 százalékkal csökkenjen. Október 3-án, alig egy héttel a robbanás után már alacsonyabb volt a gáz világpiacon, mint a robbanás előtt, és onnantól kezdve tovább csökkent [...] Azt pedig nem gondolhatja komolyan senki, hogy a forint nem bír ki egy kétnapos világpiacon gázáremelkedést.” Majd felidézte, hogy a régió többi devizájának az árfolyama szeptember 27. és október 13. között nem omlott össze, csak a forinté, majd összegzésként megállapította: „a forint kálváriáját nem a csővezeték felrobbantása és az annak következtében kialakuló pánikjelenségek, hanem a jegybank monetáris

politikai botladozása okozta. Erre most még rátesz egy jókora lapáttal az alelnök tényekkel szembemenő mosakodása, ami már nemcsak gáz, hanem nagyon gáz.”

Simor András 2020 novemberében az osztrák Erste Bank felügyelőbizottságába választották. E tisztviselésében 2023-ban újabb három évre megerősítették. 2024 januárjában, néhány nappal azt követően, hogy vitába keveredett az MNB csúcsvezetőivel, váratlanul lemondott.

Virág Barnabás pedig kapott még egy lehetőséget a 24.hu szerkesztőségétől, hogy kifejtse: „2022 őszén az MNB jelentős pénzügyi viharban navigálva is felismerte a széljárást, így a meglévő információkat jól alkalmazva, magabiztosan és bátran, hitelességünket megőrizve hajóztunk ki nyugodtabb vizekre.”¹¹

Mindmáig ez az egyik kulcsmomentum ahhoz, hogy megértsük, miképp működik az MNB gépezete. Lehet, hogy szeptemberben a Monetáris Tanácsnak igaza volt, amikor nem akarta az alapkamatot tovább emelni, mert tagjai azt gondolták, hogy a 13 százalékos elég az infláció megállításához. Lehet, hogy tévedtek. A fejlemények az utóbbira utalnak. Az MNB vezetői azonban konokul ragaszkodnak mindig-igazukhoz, konfabulálnak. Meglehetősen összehangolatlanul. Mert 2022 decemberében az Országgyűlés gazdasági bizottságában Matolcsy szóba sem hozta az Északi Áramlat felrobbantását, a forint elleni

¹¹ Virág Barnabás: „Tévedések és kihagyások”, avagy mi is történt valójában 2022 őszén? 24.hu, 2023. december 16. <https://24.hu/fn/gazdasag/2023/12/16/virag-barnabas-valaszcikk-simor-mnb-penzpiac-monetaris-politika-inflacio-alapkamat-velemeny/>

októberi támadást kizárólag a spekulációra vezette vissza. Szerinte a kamatemelési ciklust lezáró döntés másnapján összeültek, akik a forint leértékelésén akartak kaszálni, és „megszületett egy terv. Ennek a tervnek persze – olyan a világ, kicsi, kis falu – kiszivárogtak részletei, [...] láttuk, hogy a terv az, hogy október 14-én, pénteken minden összeáll, és hétfőn ránk zúdul egy óriási pénzügyi támadás.”¹² Ezt előzte meg hősiesen a kamatemeléssel.

Bármiképp történt is, a 2022. október 13-án szigorúan átmenetinek meghirdetett 18 százalékos irányadó kamat 2023 márciusáig fennmaradt. Akkor már az infláció is csillapodott, ezért hónapról hónapra egy-egy százalékponttal csökkentette az irányadó kamatot a Monetáris Tanács, míg össze nem ért az alapkamattal. Ez a kettős kamattrendszer – aminek azért volt már egy sikeresnek nem tekinthető előzménye – csak 2023 szeptemberében szűnt meg, ami egy ideiglenes jegybanki eszköztől igazán szép túlélési teljesítmény. A kamatcsökkentés pedig folytatódott, és a mai napig tart. A kormány sürgetné a tempót, az MNB azonban most már óvatos. Nem csoda, úgy megégette magát, hogy kis híján odakozmált.

Az Európai Unió legmagasabb kamatszintje stabilizálta a forint árfolyamát, megállította a leértékelődését, sőt egy ideig erősítette is az euróhoz képest, és valóban hozzájárult Európa legnagyobb inflációjának csillapításához.

Egyetlen baj van: nem lett volna szabad eddig eljutni. Sem az inflációs Európa-rekordig, sem a kamatcsúcsig.

2013. március 4.

Matolcsy hivatalosan ezen a napon lett az MNB elnöke. A kormány azonban már korábban érvényesítette befolyását: 2011 tavaszán négy új taggal bővült a Monetáris Tanács, velük többség alakult ki a Simor András, Karvalits Ferenc és Király Júlia alkotta vezérkarral szemben. Az utóbbiak a 2008–2009-es válság tapasztalatainak edződve olyan óvatos monetáris politikát folytattak, amely a gazdasági stabilitást tartotta szem előtt, ám ily módon a devizahitelesek is védtek a forint durva leértékelődésétől. Tisztában voltak vele, hogy ha sokat gyengül a forint, a devizaadósok ezrei, tízezrei képtelenek lesznek a tartozásaikat megfizetni. Az újonnan kinevezett külső tagok viszont alacsony kamatokkal, olcsó hitelekkel óhajtották támogatni a kormány gazdasági növekedést serkentő politikáját.

Azokban a hónapokban a magas kamat valamennyire támaszt jelentett a forint árfolyamának. Azokban a hónapokban a kormány gyorsítani akarta a gazdasági növekedést.

Mindkét álláspont mellett lehetett érvelni. A forint árfolyamának viszonylagos stabilitása valamelyest segítette azokat, akik svájci frankban vagy euróban adósodtak el. A gazdaság fellendítése pedig a 2008–2009-es válság után igazán időszerű volt, a kormány pedig türelmetlen. Végül is a választási kampányban a gazdaság talpra állítását ígérte, nem évekig tartó vergődést.

¹² Jegyzőkönyv az Országgyűlés Gazdasági Bizottságának 2022. december 5-én, hétfőn, 10 óra 03 perckor az Országház Tisza Kálmán termében (főemelet 37.) megtartott üléséről. <https://www.parlament.hu/documents/static/biz42/bizjkv42/GAB/2212051.pdf>

Csakhogya az Orbán-kormány működését már a kezdetektől, 2010 nyaratól értetlenkedéssel fogadták a nemzetközi mezőnyben, ami válsághoz közeli állapotba vetette vissza a gazdaságot. A forint árfolyamának védelmében a Monetáris Tanács 2010 áprilisa és 2011 decembere között fokozatosan 5,25 százalékról 7 százalékra emelte az alapkamatot, majd a következő év augusztusáig ott is tartotta. Ellensúlyozni próbálta, hogy a nemzetgazdasági miniszter, azaz Matolcsy unortodoxnak nevezett intézkedései miatt elpárolgott a külföldi befektetők bizalma, akik csak megfelelően nagy kamatfelár fejében, magas hozam reményében tartották a pénzüket forintban és a forintalapú értékpapírokban. Közben a devizaadósok megkapták azt a lehetőséget, hogy kedvezményes árfolyamon, végtörlesztéssel szabaduljanak meg összes tartozásuktól, de erre csak a tehetős háztartásoknak volt elég pénzük, a többség nem tudta megtenni. Az ő adósságaik a forint értékvesztésével egyre duzzadtak, a halmozódó tartozás sok adós háztartást, családot megnyomorított. (Devizaadósságaik forintra váltásáról végül 2014 novemberében született meg a törvény. Az átváltás ezúttal már nem kedvezményes, hanem piaci árfolyamon történt, azaz egy svájci frankot 256,47 forinton, egy eurót 308,97 forinton átszámítva. A devizaadósok fennmaradt tartozásai ezzel az átváltással a hitel felvételének idejétől függően összességében 70-80 százalékkal duzzadtak meg.)

A Monetáris Tanács külső és a belső tagjai közti konfliktus 2012 augusztusában vált nyilvánvalóvá, amikor a többség folyamatos, hónapról hónapra 0,25-0,25 százalékpont-

os kamatcsökkentést kényszerített ki, kisebbségbe szorítva az MNB e szempontból „béna kacsá” elnökségét. Amikor Matolcsy Orbán Viktor javaslatára Áder János köztársasági elnök kinevezte a jegybank élére, az alapkamat már ismét 5,25 százalék volt. A kamatcsökkentés pedig töretlenül folytatódott.

Nyilvánosan a Magyar Közgazdasági Társaság szokásos vándorgyűlésén, 2013 szeptemberében hirdetett programot Matolcsy.¹³ A konferencián az első sorokat az MNB vezetői részére lefoglalták, oda köznapi halandó be nem merészkedhetett. A beosztottak pedig csendben figyelték elnökük ígehirdetését. Többnyire új kinevezettek voltak: a Simor-csapat harminc felső vezetője közül hárman maradtak az MNB-ben, a többieket vagy menesztették, vagy önként távoztak.

Új politikájában az új elnök tartósan laza monetáris kondíciókat ígért, és érzékeltette, hogy a kamatcsökkentéssel az MNB nyereséges lesz. Ezt is a sikermutatók közé sorolta. Tudni lehetett róla, hogy túlértékeltnek tartja a forintot, borítékolható volt, hogy a közeli években eltűri annak értékvesztését, mert úgy véli, ez segít felpörgeti a gazdaságot.¹⁴ A forint leértékelődése pedig szinte garantálta az MNB árfolyamnyereségét, mivel az olcsóbban vásárolt deviza átszámítva egyre több forintot ért. Az elnök mindemellett ismertette az első – később többször

¹³ Matolcsy György: Reform és fordulat. A nem-hagyományos magyar válságkezelés sikere 2010 és 2014 között. https://www.mkt.hu/vandorgyules/2013/Matolcsy_Gyorgy.pdf

¹⁴ A forint 2010. évinél gyengébb árfolyamát Matolcsy a növekedési fordulat, „legfontosabb rejtett forrásának” nevezte. Matolcsy György: Egyensúly és növekedés. Kairosz Kiadó, 2015.

prolongált – növekedési hitelprogramot. Ennek lényege, hogy az MNB 2750 milliárdos keretösszeggel, nulla kamatozással ad hitelt a kereskedelmi bankoknak, amelyek 2,5 százalékos kamattal adták tovább a kis- és középvállalkozásoknak. A konstrukció későbbi kiterjesztésével 2021 végéig az MNB összegzése szerint 75 ezer vállalkozás közel 6400 milliárd forint összegben jutott olcsó forráshoz.¹⁵

Erre Matolcsy mindmáig büszke, magának tulajdonítja, hogy 2013-ban a – Felcsuti Péter szóhasználatával – a zombi bankok¹⁶ végre megmozdultak, újra hitelezni kezdtek. Az MNB valóban irdatlan mennyiségű pénzt tolt oda nekik, ingyen, kamat nélkül. Addigra már feledésbe merült, hogy a hitelezés 2010 után egyebek mellett azért állt le, mert a bankadó elvette a pénzügyi nyereségének nagy részét, majd a devizahitelek kedvezményes végtörlesztésének árát szintén a bankokkal fizettették meg. Vagyis a *zombisításért* a Matolcsy vezette nemzetgazdasági tárca is felelős volt. A részben általa okozott bénultságot Matolcsy immár az MNB elnökeként szándékozott feloldani, aki a növekedési hitelprogrammal igyekezett életet lehelni a zombikba. A program mérlegét tovább árnyalja, hogy néhány évvel később, amikor az MNB – mint láttuk – radikális kamatemelések-

re kényszerült, ezek a „nullás” növekedési hitelek is hozzájárultak a kamatveszteségeihez. A növekedési hitelprogram beindítóiban fel sem rémlett, hogy ez valaha bekövetkezhet.

De térjünk vissza a kezdetekhez. Matolcsy kinevezésével kétségkívül új korszak kezdődött az MNB-ben: olyan, amelyben nincs kibeszélés, különvélemény, a Monetáris Tanács rendszerint egységesen szavaz. Ha vannak is belső viták, azokat a kapun belül tartják. Két esetet kivéve. Az első: a Matolcsy György által évekig sztárolt, 2015-ben alelnökké előléptetett Nagy Mártonnak 2020 májusában máig tisztázatlan körülmények között távoznia kellett. Közben az MNB közleményben tudatta, hogy *„a Magyar Nemzeti Bank monetáris politikáért, pénzügyi stabilitásért és hitelösztönzésért felelős alelnöke, Nagy Márton – más fontos vezetői megbízatása miatt – a mai napon lemondott alelnöki tisztségéről”*,¹⁷ ő Rogán Antalig meg sem állt. Bár távozásakor még „más fontos vezetői megbízatásról” szó sem volt, rögvest miniszterelnöki tanácsadóvá avanszált, és ma már nemzetgazdasági miniszterként ő Orbán Viktor fő guruja. Matolcsy többször nyilvános vitába keveredett vele, és konfliktusokról így nyilatkozott: *„2021 közepén ki kellett tennünk a jegybankból, ki kellett ebrudalnunk, mert, ahogy azt a miniszterelnök úrnak is elmondtam, jelentős szakmai hibákat vétett, elfogadhatatlan volt a vezetési stílusa, ami a jegybank érdekeivel el-*

¹⁵ Hegedűs Sándor – Schmidt Brigitta: Az NHP evolúciója – rugalmas igazodás a változó körülményekhez. In: Hitelezési fordulattól a zöld átmenetig, MNB, 2022. augusztus. <https://www.mnb.hu/letoltes/hitelezesi-fordulattol-a-zold-atmenetig-tanulmanykotet-a-novekedesi-hitelprogram-eddigi-kilenc-everol-2013-2022.pdf>

¹⁶ Felcsuti Péter: Zombi bankok Magyarországon. Élet és Irodalom, 2011. szeptember 30.

¹⁷ Személyi és hatásköri változások a jegybanknál, mnb.hu, 2020. május 28. <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2020-evi-sajtokozlomenyek/szemelyi-es-hataskori-valtozasok-a-jegybanknal>

lentétes viselkedést is mutatott”.¹⁸ Az eset amúgy – memorizáljuk – még 2020 májusában történt, vagyis Matolcsyt vagy megcsalta a memóriája, vagy szimplán eltévesztette az évszámot.

Matolcsy régi barátja, Patai Mihály szintén kegyvesztett lett. Az 1980-as években együtt dolgoztak a Pénzügykutató Intézetben, azóta is szoros kapcsolatban álltak. Amikor Matolcsy válófélben volt, egy ideig Patai Országház utcai lakásában talált otthonra. Az ügy súlyos összeférhetlenséget jelentett, hiszen Patai a magyar UniCredit Bank elnök-vezérigazgatója volt, a pénzügyintézet felügyelő MNB elnöke aligha élvezhette volna az ő vendégszeretétét. Az ügyet 2016. október 6-án a *Népszabadság* tárta fel. Két nappal később a kiadó bejelentette, hogy felfüggeszti a lap kiadását; gyakorlatilag megszüntette. Patai hónapokkal később egy interjúban azt mondta, Matolcsy soha nem lakott nála. 2019-ben Matolcsy invitálására Patai az MNB alelnöke lett, együtt a Budapesti Értéktőzsde elnöki posztját is betöltötte. Ám 2023-ban az őszi hónapokban egyre több szakterületet vettek el tőle, decemberben a tőzsde éléről is menesztették. Utódja Virág Barnabás, Matolcsy feltétlen híve és a sajtótájékoztatókon az ő hangja. Patai fegyelmezetten hallgat. Banki körökben biztosra veszik, hogy szakításuk mögött mély személyes konfliktust kell keresni.

¹⁸ Matolcsy György keményen bírálta a kormányt. *Portfolio.hu*, 2024. február 29. <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240229/matolcsy-gyorgy-kemenyen-biralta-a-kormanyt-672055>. A hangfelvételt itt lehet meghallgatni: <https://www.facebook.com/watch/?v=802692245045550>

Mindezek fényében a Monetáris Tanács oly sokszor deklarált egy-sége is kevésbé hiteles. A felsőbb vezetőknek a jegybanki döntéseket kritikátlanul dicsérő cikksorozatai úgyszintén.

Az új korszak egyik első, nem éppen legfényesebb jellemvonása az a szándék volt, hogy az MNB-nél képződő nyereség veszítse el közpénzjellegét. Ezt a Matolcsy-arc-képvázlat első része taglalta, most csak rögzítsük a tényt: a MNB igazgatósága magának tulajdonította azt az árfolyamnyereséget, amely a forint értékvesztésén keletkezett. Nem árt megismételni: *„2014-ben a forint árfolyama jellemzően gyengébb volt, mint 2013-ban, a hivatalos és a bekerülési árfolyam egyes időszakokban jelentősen eltávolodott egymástól. [...] Az év során 511 milliárd forint árfolyamnyereség keletkezett, így 2014-ben is a jegybanki eredmény legjelentősebb összetevője volt.”*¹⁹ Ennek nagyjából a fele került ki az MNB mérlegéből, és ketyeg azóta is a nyilvánosság elől eltitkolva. A 2022. októberi fordulatig a forint több mint ötven százalékkal értékelődött le az euróhoz viszonyítva, ez volt addig az MNB nyereségének fő, többnyire egyetlen forrása.

A magyar gazdaság mindeközben sajátos kegyelmi állapotba került. A 2006-tól 2013-ig tartó hét szűk esztendőnek vége szakadt, lezárult a 2008–2009-es válságot követő helyreállítási szakasz. Másutt is, ám az uniós tagállamok közül Magyarországon a legkésőbb. A pénzügyi stabilizáció azonban Európa-

¹⁹ Magyar Nemzeti Bank: Éves jelentés 2014. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-eves-jelentes-2014.pdf>

szerte vagy tán globálisan is szinte túl jól sikerült. A fogyasztói árak esni kezdtek, szaknyelven szólva defláció fenyegetett, ami egyike a legveszélyesebb jelnek: ha az üzleti szektorban azt látják, hogy beruházásaik megtérülését a csökkenő árak veszélyeztetik, kívárnak, nem kezdenek új fejlesztésekbe. Válaszul a jegybankok negatív betéti kamattal igyekeztek elérni, hogy a pénz ne az ő számláikon heverjen tétlenül. Az Európai Központi Bank 2014-től, a Svájci Nemzeti Bank 2015-től, a Japán Bank 2016-tól valamennyi kamatot levont a náluk elhelyezett betétekből. Az amerikai Federal Reserve nem ment eddig, irányadó kamata nulla közelében maradt. Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal 2014-ben és 2015-ben mért csökkenő fogyasztói árakat, deflációt, ezen felbátorodva az MNB 2016-ban a nála egy napra elhelyezett betétekből 0,05 százalékot levont. Az elsők között lépett be a negatív kamatok világába.

Az alacsony kamatok bátorították a beruházókat, ezenkívül külön lendületet adott az uniós források bősége. Hatalmas segítség volt: a magyar gazdaság nem vagy alig szorult rá euró- és dollárhitelekre, a költségvetés pedig úgy költhetett évente több ezer milliárdot beruházásokra, fejlesztésekre, hogy nem kellett megemelnie az adókat. A munkaalapú társadalom eszméje jegyében nagyjából félmillióval nőtt a foglalkoztatottak száma, ez is hozzájárult a viszonylag gyors növekedéshez. Ezt a hat évet utólag extenzív fejlődési modellként emlegeti a közgazdák többsége, köztük Matolcsy. A szocializmus politikai gazdaságtanából átvett, aktualizált fogalom arra utal,

hogy a 2014 és 2019 között végbe ment, átlagosan évi 4,1 százalékos növekedés ellenére a termelékenység és a hatékonyság nem vagy alig javult.

Az olcsó pénz arra ihlette a közgazdászokat, hogy átírják a régi szabályokat, ebben az MNB apparátusa élen járt. Nagy Márton eszmei vezetésével új ideológia gyanánt importálták és átértelmezték az 1980-ban elhunyt amerikai közgazdász, Arthur Okun téziseit a magasnyomású gazdaságról. Ennek alapján – vagy azt félreértve – arra következtettek, hogy a jegybanki politika annál többet már nem tehet, mint hogy nullára vagy mínuszba viszi a kamatokat, ezért az államnak is növelnie kell a kiadásait, akár megugró deficit árán is.

Nem csupán tanokat importált a globális térből az MNB, hozzá akart járulni a közgazdasági gondolkodás megújításához is. Például 2020-ban javaslatot tett az úgynevezett maastrichti szabályok módosítására, külön kötetben fejtvé ki, mikor célszerű Magyarországon átvenni a közös valutát. A kiadványt szakmai körökben – már ahol egyáltalán minősítésre érdemesítették – szarkasztikusan úgy emlegették, mit annak a gyűjteményét, hogy milyen feltételekkel csatlakozhat az euróövezet Magyarországhoz. A kritikus fogadtatás ellenére a jegybanki javaslatözön egyik fő tézise informális kormányprogram lett: akkor lehet bevezetni az eurót, amikor az ország fejlettsége eléri az uniós átlag kilencven százalékát.²⁰ Ezt Matolcsy 2030-ra

²⁰ Fenntartható felzárkózás euróval – Hogyan újítsuk meg a maastrichti kritériumokat? Magyar Nemzeti Bank, 2020. <https://www.mnb.>

vélte megvalósíthatónak. Varga Mihály pénzügyminiszter viszont azt lebegtette meg, hogy ha 2030 körül Magyarország már az EU nettó befizetője lesz – vagyis hozzájárulása a közös költségvetéshez meghaladja az ingyenes támogatások összegét –, akkor az uniós tagság „új nézőpontot kaphat”.²¹ Ezzel az elsőik között pendítette meg a Huxit lehetőségét.

Ha Orbán Viktor legutóbbi EU-el- lenes kirohanásait felidézzük, könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy ezt az új nézőpontot egy ideje már tudatosan formálják.

2019. szeptember 5.

„Több hagyományos összefüggés el- vesztette magyarózó erejét” – mondta Nyíregyházán a Magyar Közgazda- sági Társaság vándorgyűlésén Ma- tolcsey.²² Nagyjából annak a korszak- nak a végnapjaiban, amely a régi tankönyvek kidobálása jegyében telt el. „2013 óta a magyar gazda- ság folyamatos felzárkózási pályán halad” – dicsekedett, megjegyezve, hogy mindez a magyar modell sike- rének tulajdonítható. „Globálisan megfigyelhető, hogy az infláció lé- nyegében eltűnt, és átléptünk a ne- gatív kamatok világába”, márpedig ahhoz, hogy ebben a megváltozott világban továbbra is felzárkózó pá- lyán maradjon a magyar gazdaság,

szükség van a magyar modell 2.0-s változatának kidolgozására. Ebben egyes iparágak – a high tech, a zöld- technológiák, az értékteremtő válla- latok – célzott állami támogatásban részesülnének, a foglalkoztatás to- vább bővülne, a bérek vásárlóereje is folyamatosan nőne.

Remek összegzést kapott a né- pes hallgatóság Matolcsytól, sok jó megérzéssel, vitatható diagnózissal és még kétségesebb terápiás javas- latokkal. Látványosan bizonyította az elnök, ami régóta sejthető volt: őt nem a monetáris politika foglalkoz- tatja, megmaradt gazdaságpolitikai gurunak. Időről időre azt méricskéli, hogyan lehetne gyorsítani Magyar- ország felzárkózását Ausztriához. Előbb 2018-ban állt elő egy 180 pont- ból álló programcsomaggal,²³ amely felvázolta az utat, hogyan érhető el 2030-ra az osztrák fejlettség 86 szá- zaléka. Miért pont annyi, kérdezhet- nénk vissza, ám erre csak egy válasz van: papíron bármi lehetséges. Majd ezt a csomagot még tovább pakolva 2019-ben már 12 terület megrefor- málására tett javaslatot 330 pont- ban.²⁴ Az intuitív és evidens, reális és teljesen irreális pontok elegyének a méltatása túlfeszítené eme ösz- szegzés kereteit. Esélyeit azzal lehet jellemezni, meglehet, tiszteletlenül, hogy nemzetgazdasági miniszter- ként Matolcsy a Széll Kálmán-terv megalkotójaként azt hirdette meg, hogy az államadósság rátáját a ha- zai össztermék 82 százalékaról 50

[hu/letoltes/fenntarthatofelzarkozaseuroval- digitalis.pdf](https://www.mnb.hu/letoltes/fenntarthatofelzarkozaseuroval- digitalis.pdf)

²¹ Varga Mihály első ízben és keményen reagál Matolcsy György kritikájára, atv. hu, 2021. augusztus 2. [https://www.atv. hu/belfold/20210801/varga-mihaly-fellinit- idez-es-elso-izben-reagal-matolcsy-gyorgy- kritikajara](https://www.atv.hu/belfold/20210801/varga-mihaly-fellinit- idez-es-elso-izben-reagal-matolcsy-gyorgy- kritikajara)

²² Matolcsy György: Magyar modell 2.0. Veszé- lyes vizeken is élen maradni. mnb.hu, 2019. szeptember 5. <https://www.mnb.hu/letoltes/ matolcsy-gyorgy-mkt-2019-magyar-modell-2- 0-veszelyes-vizeken-is-elen-maradni.pdf>

²³ 180 lépés a magyar gazdaság fenntartható felzárkózásáért, 2018. július, <https://mnb.hu/ letoltes/mnb-180-pontja.pdf>

²⁴ Versenyképességi program 330 pont- ban, Magyar Nemzeti Bank, 2019. <https:// www.mnb.hu/kiadvanyok/jelentesek/ versenykepességi-program-330-pontban>

százalék alá kell leszorítani, amit 2018-ra tartott megvalósíthatónak.²⁵ Ennek az ambiciózus tervnek a része volt a magánnyugdíjpénztári vagyon lenyúlása is. Csakhogy legutóbb, 2024 júniusában 76,1 százalék volt az államadósság rátája. Matolcsy jövődöléseinek a találati arányát nagyjából a kettő, az 50 és a 76,1 százalék közti különbséggel lehet jellemezni. Az íróasztalnál kalkulált trendbe bármikor bekavarhat az államokat nem tisztelő valóság.

A Trianon utáni száz esztendő leg-sikeresebb évtizede a 2010–2019 közötti – ismételte Matolcsy, saját magának tulajdonítva ezt a teljesítményt, amennyiben nemzetgazdasági miniszterként 2010 és 2013 között ő hajtotta végre a válság utáni növekedési fordulatot, és 2013 után ő újította meg a monetáris politikát. Más nézőpontból azonban felmerülnek bizonyos kétségek. Például az, hogy a 2009-es krízis után a Bajnai-kormány működése alatt beindult növekedés lefékeződésében nincs-e szerepe Matolcsy unortodox megoldásainak, a nemzetközi szervezetekkel való szüntelen csatározásoknak? A krízis után miért a magyar gazdaság helyreállítása tartott a legtovább az Európai Unióban? Az MNB élén nem követett-e el Matolcsy súlyos hibákat azzal, hogy úgy vélte, az idők végezetéig alacsonyok maradnak a kamatok, nyakló nélkül lehet ingyenpénzt adni az üzleti szektor egy részének, és a jegybanki nyereséget nyugodtan el lehet verni? A laza költségvetés és a laza monetáris

politika kombinációja, a felzárkózás hajszolása nem vitte-e erőltetett növekedési pályára a gazdaságot? Az erőltetett növekedés pedig nem játszott-e szerepet az Európa-rekorder magasságú infláció és az irdatlan jegybanki veszteség létrejöttében?

De hagyjuk az utólagos okoskodást. Az MNB vezérkara már akkor súlyos figyelmeztetést kapott, amikor még az öntömjenezéssel volt elfoglalva, és ügyet sem vetett arra, hogy éledezik az infláció.

A sikeresnek látszó pálya veszélyeit az MNB korábbi elnöke, Surányi György villantotta fel először, még 2019 októberében, hetekkel azután, hogy Matolcsy meghirdette a grandiózus, magyar modell 2.0 munkacímen ismertetett programját.²⁶ Az MNB-ben az elmúlt évek fejleményeiből „*azt a következtetést vonták le, hogy megszűnt a hagyományos kapcsolat egyfelől az infláció, másfelől a bérek, a hitelek erőteljes növekedése, a növekvő negatív reálkamatok nyomán egyre lazább monetáris politika, az expanzív állami és uniós keresletteremtés, valamint a forint folyamatosan leértékelődő árfolyama között*” – írta a HVG-ben. Bírálta, hogy az MNB vezetőit „*nem is érdekli, milyen mértékben gyengül a forint*”. Pedig gyűltek már a figyelmeztető jelek. „*Anélkül, hogy bármilyen jelentős külső sokk érte volna a magyar gazdaságot, az infláció két és fél év alatt négy százalékponttal emelkedett.*” A viszonylag tetszetős növekedési adatok elfedik, hogy ismét romlik a külső egyensúly, érvelt tovább. „*A Magyar Nemzeti Bank*

²⁵ Széll Kálmán Terv – Összefogás az államadósság ellen, <https://2010-2014.kormany.hu/download/4/d1/20000/Sz%C3%A9ll%20K%C3%A1lm%C3%A1n%20Terv.pdf>

²⁶ Surányi György: Vigyázzunk jobban a forintra! HVG.hu, 2019. október 8. https://hvg.hu/360/201940_vigyazzunk_jobban_aforintra

vezetőinek »megnyugtató« szavai olykor nemhogy csillapítanak a forint iránti bizalmatlanságot, hanem növelik. Ez szükségképpen a forint felesleges gyengüléséhez vezet. Ismétlem: felesleges gyengüléséhez” – szúrt oda Matolcsynak.

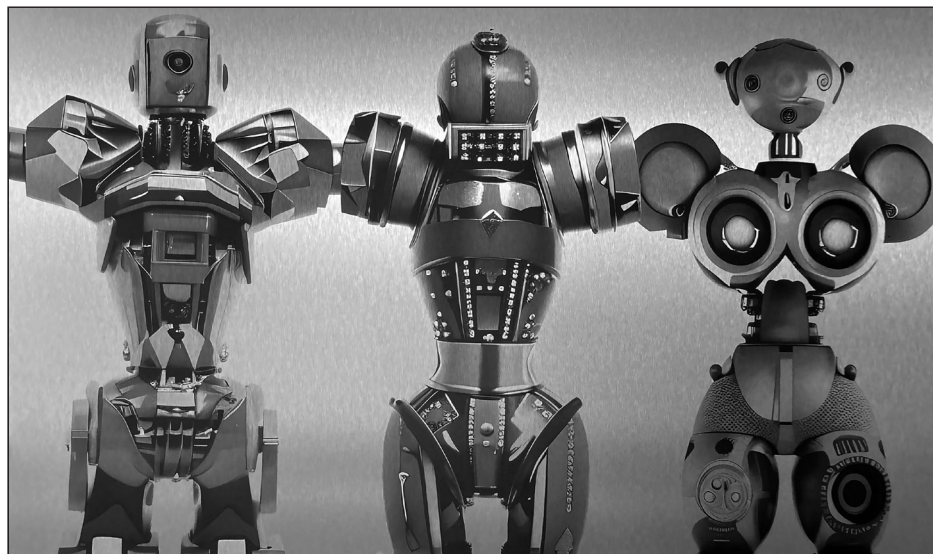
Egyszerűsítsük le: nem igaz, hogy eltűnt az infláció, mert éppen éledezik. Nem igaz, hogy a feszes munkaerőpiacnak, a bérek termelékenységet meghaladó emelésének nincs inflációs hatása. Nem igaz, hogy a forint leértékelődése nem emeli meg a belföldi árszínvonalat. Nem igaz, hogy az alacsony negatív reálkamatoknak, a laza, állami keresletet támasztó költségvetési politikának ne lennének kockázatai. Máris meglátásznak, a külső egyensúly gyorsan romlik. Ha a laza monetáris politika laza költségvetési politikával társul, a kettő egymást erősíti, közös hatásuk pedig megjelent az árak emelkedésében.

Ám hiábavaló volt az intelem. Pedig, mint utóbb kiderült, Surányi

György már-már látnoki precizitással jelezte előre a fejleményeket. „Változatlan politika mellett ma egyetlen olyan tényező van csupán, ami az infláció további emelkedése ellen szól. Ez pedig egy nem kívánt, kívülről jövő recesszió és/vagy defláció, ami a Magyar Nemzeti Banktól teljes mértékben függetlenül alakulhat ki. De talán nem erre kellene építeni a tartós árstabilitást megvalósítani kívánó politikát.”

Négy hónap múlva valóban az MNB-től független, nem kívánt esemény ütött be. A pandémia. A gazdaság időleges leállítására, a boltbezárások, a szolgáltatások szüneteltetése, a háztartások jövedelmének apadása időlegesen megfékezte az éledező inflációt, amely azonban 2022 februárjára már nyolc százalékra gyorsult. Akkor Oroszország lerohanta Ukrajnát. A nyári hónapokban pedig elszabadultak az árak.

(A harmadik részt következő számunkban közöljük – a szerk.)

Fogyasszunk vagy spóroljunk?

Nem szándékozom életvezetési tanáccsal ellátni a kedves olvasót, írássom nem is az ő dilemmájáról szól. Hanem a magyar kormányról, ami abból fakad, hogy egyfelől szeretné élénkíteni a gazdaságot, másfelől viszont vigyázni kell az ország pénzügyi egyensúlyára. Mindkét szempont politikai és gazdasági érvekkel egyaránt megokolható; ezért is nehéz megtalálni a dilemma feloldásának legkisebb kockázattal, egyúttal a lehetséges legnagyobb társadalmi haszonnal járó módját.

A magyar kormányt most leginkább a visszafogott fogyasztásunk aggasztja, ami – az uniós rekordot jelentő inflációval karöltve – oda vezetett, hogy a vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó fogyasztás alapján Magyarország tavaly már az utolsó helyre csúszott le az uniós rangsorban. Hiába előz meg a hasonló módon összehasonlíthatóvá tett bruttó hazai termék (GDP) szerinti rangsorban négy országot is (Szlovákiát, Lettországot, Görögországot és Bulgáriát), a háztartások a legközvetlenebbül az uniós átlag 70 százalékát éppencsak elérő magyar fogyasztást érzékelik. A választópolgárok számára (szó szerint is) húsba vágó mutató alapján már 2022-ben is csak Bulgáriát előztük meg, a következő év rekordmértékű magyar inflációja azonban tovább rontotta az országunk pozícióját a fogyasztás szerinti rangsorban.

Pedig 2010–2022 között az Európai Unióban Magyarországon nőtt a

legjobban, reálértéken is 80 százalékot meghaladó mértékben a lakosság rendelkezésre álló jövedelme; a dobogó ezüst- és bronzérmesei, Észtország és Litvánia csupán 60 százalék körüli növekedéssel követték minket. A 2022-es parlamenti választásra készülve alaposan kiköltekező magyar kormány azonban tavaly kénytelen volt letérni a „gulyáskommunizmus” fogyasztást ösztökélő, kádári útjáról. A térségben a legvidámabb barakkot felépítő egykori modell néhány kisebb válságot átvészelt még ugyan némi segítséggel (nyugati hitelekkel, IMF-mankóval), 1987-re azonban végképp kifulladt, a csőd elkerüléséhez megkerülhetetlenné váltak a „családokat” is sújtó megszorítások. Most szerencsére lényegesen jobb a helyzet, mint akkoriban, mivel a hosszú évek során bőségesen beáramló uniós támogatásoknak és a jócskán leértékelődött forintnak köszönhetően szilárd az ország külső pozíciója. A belső pénzügyi egyensúlyok helyreállítása: az infláció megfékezése és az államadósság kordában tartása azonban ma sem teszi elkerülhetővé a megszorításokat. Akár néven nevezi őket a kormány, akár nem.

Mi hizlalja a gazdaságot?

Nemzetközi összevetésben visszafogottnak mutatózó fogyasztásunk főként azért aggasztja a kormányt, mert ez volna a gazdaság motorjának a fő hajtóereje. A gazdaság teljesítményének általánosan elfogadott

mutatószáma, az év során előállított bruttó hazai termék zöme a lakossági fogyasztást szolgálja. Ha ez a hajtómotor lefullad, nehéz a nála jóval kisebb szerepet játszó beruházásokkal vagy a GDP-hez még szerényebben hozzájáruló a nettó exporttal pótolni.

A hatalom megőrzését segítő gazdasági növekedés a világon mindenütt fontos sikermutatója a regnáló kormányoknak. Egy évről évre növekvő tortát komolyabb érdeksérelmek nélkül lehet felosztani a különböző igényű választói csoportok között: senkitől sem kell elvenni ahhoz, hogy a kormány az őt hatalmon tartó szavazóknak kedvezzen. Organikusan, fenntartható módon bővülő gazdaságban a jövő generációkat sem kell növekvő államadóssággal vagy a fogyasztás bővítése érdekében meghozott más áldozatokkal (elsorvadó közellátással, romló természeti környezettel stb.) megterhelni a jelen választópolgárok megnyerése érdekében.

Az egyensúly megőrzésére irányuló kormányzati politikát azonban nehezebb közvetlen szavazatokra váltani, mint a gazdasági növekedést így vagy úgy forszírozóét. Pedig belátható, hogy némi spéttel az utóbbi is előidézheti a kormány bukását. A kormányzati beruházások, állami forrásokból támogatott fejlesztések piaci igényektől elszakadó erőltetése (mint amilyené nálunk az elektromos autók és akkumulátorok gyártásának felfuttatása vált) túlzott eladósodáshoz vezethet, ami előbb-utóbb elkerülhetetlenné teszi a lakosságot is érintő megszorításokat. A fogyasztás felpörgését megcélzó, a termelékenység javulását tartósan meghaladó jövedelemkiáramlás pedig túlkeresletet idéz elő,

aminek inflációs hatása előbb-utóbb a magasabb nominális jövedelmeket is felemészti, csökkentve a reálfogyasztást. Az utóbbi paradox hatást a nemzeti valuta értékvesztése is felerősítheti. Ha ugyanis a jelentős importot tartalmazó fogyasztás megugrása nem jár együtt az export fel-futásával, akkor a külső egyensúly is megbomolhat; az emiatt romló befektetői bizalom pedig az árfolyam gyengülését idézheti elő, tovább növelve az importált javak hazai árát, megcsapolva ezzel a jövedelmeket.

A folyamat megfékezéséhez, a felpörgő infláció letöréséhez, és ennek érdekében az árfolyamgyengülés megállításához magasabb kamatokra van szükség, ami viszont óhatatlanul visszafogja a gazdasági növekedés egyik motorját, a beruházásokat. A fogyasztói hitelek megdrágításával, illetve a megtakarítások vonzerejének növelésével pedig előbb-utóbb a másik motort, a fogyasztást is leállítja.

Nem könnyű tehát a választókat megnyerő és megtartó, egyúttal a jövőt sem feláldozó gazdaságpolitikát folytatni. Feltételezhető, hogy a Magyarországot másfél évtizede kormányzó politikai hatalom nem csupán az egyre gátlástalanabb harácsolása és a mind többek méltóságát sértő magatartása miatt veszített szavazatokat, hanem ehhez a szélesedő társadalmi csoportokat hátrányosan érintő gazdaságpolitikája is hozzájárult.

Fogyasztásból elégtelen

A nemzetgazdaságok teljesítményét leggyakrabban a bruttó hazai termék (GDP) szintjével, növekedési ütemét pedig annak éves változásával mérik. Az egyes országok

gazdasági fejlettségét az eltérő árszínvonalat kiküszübolő, vásárlóerő-paritáson számított GDP-értékeket hasonlítják össze.¹ Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat által összemérhetővé tett, egy főre eső GDP-adatok alapján sem virágos már a helyzetünk a kelet-közép-európai térségben: e mutató szerint csupán Bulgária, Lettország és Szlovákia állt mögöttünk 2023-ban, holott 2022-ben még Horvátországot és Romániát is megelőztük.²

A fajlagos GDP-mutatók alapján megfigyelhető lecsúszásnál is csúnyább a kép a vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó reálfogyasztás alapján. Érthető a kormány aggodalma, hiszen az uniós átlag 70 százalékat kitevő mutató szerint valóban sereghajtóvá váltunk tagországok körében: 2023-ban már Bulgária lakossága is többet fogyasztott nálunk (az uniós átlag 73 százalékat), a térség többi országa pedig korábban is előttünk állt a sorban. Románia polgárainak a reálfogyasztása tavaly már elérte az uniós átlag 89 százalékat, Lengyelországé pedig a maga 86 százalékaival a cseh polgárok fogyasztását (81 százalék) is lekörözte.

¹ Az összevetés az ún. vásárlóerő-paritáson sztetend (purchasing power standard, PPS) segítségével történik, amit úgy számítanak ki, hogy az EU-tagországok átlagát tekintve egységnyi PPS vásárlóereje megegyezzen egy euróval, vagyis az EU egészének árszintje PPS-ben és euróban mérve azonos legyen.

² Bár a vásárlóerő-paritáson összeállított rangsorok egy adott évre vonatkozóan alkalmasak a különböző országok (keresztmetszeti) összehasonlítására, a nemzeti árszintek számításának nehézségei miatt a rangsorokat némi fenntartással kell kezelni. Éppen a Magyarország helyzetét közelről érintő Szlovákia és Románia esetében került sor az adatok módosítására a felülvizsgálatok során. A rangsorokat alakító mögöttes tényezőket is fontos látni, például azt, hogy az árszintek eltérése vagy fejlettségbeli különbség idezi-e elő.

Az, hogy az egyéni fogyasztás terén jóval hátrébb állunk, mint a GDP mutatója szerinti rangsorban, azt is jelzi, hogy a bruttó hazai termék többi forrása, a beruházások és az export teljesítménye valamivel közelebb van az uniós átlaghoz. De hogyan lehet az, hogy a költségvetési forrásokból is támogatott beruházások mellett a dinamikus bérnövekedéseknek is utat nyitó, populista kormánypolitika eredménye éppen a választópolgárok számára oly fontos lakossági fogyasztásban nem hozott előrelépést?

A tényleges lakossági fogyasztás Eurostat által használt mutatója (actual individual consumption, AIC) a megvásárolt árucikkek és szolgáltatások mellett az államtól, önkormányzatoktól és nonprofit szervezetektől kapott szolgáltatásokat is figyelembe veszi. Az egyének fogyasztását tehát a legszélesebb körben méri, beleértve az egészségügyi és oktatási célú (nagyreszt állami) kiadásokat is. Hiába nő egy országban a lakosság jövedelme, a fogyasztása még csökkenhet is, ha, mondjuk, reálértéken visszaesnek az egészségügyre vagy oktatásra fordított állami kiadások.

A személyes fogyasztás főbb összetevői rávilágítanak az európai összevetésből kirajzolódó elmaradásunk ellentmondásos okaira.³ Kiderül, hogy miközben a magyar lakosság fogyasztási kiadásai 2022-ben reálértéken elérték az uniós átlag 72 százalékát (ami alig maradt el a GDP terén

³ Lásd MNB: Miért alacsony a hazai lakossági fogyasztás? Strukturális okok, ciklikus hatások. MNB, Melyelemzések, 2024. február 29. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-melyelemzes-miert-alacsony-a-hazai-lakossagi-fogyasztas.pdf>

elért 76 százalékos aránytól), a természetben kapott juttatások csupán az uniós átlag 58 százalékát teszik ki, tehát e téren Magyarország messze rosszabbul áll, mint amit a megtermelt jövedelme lehetővé tene. Az is igaz viszont, hogy a természetbeni juttatások reálértéke térségünk többi országában is az uniós átlagnál jóval alacsonyabb: a mezőnyt Csehország vezeti 78 százalékkal és Románia zárja 41 százalékkal.

A magyarok gyenge fogyasztási mutatóját más tényezők is előidézik. Az egyik, amit a kormány előszeretettel hangoztat, hogy a jövedelméhez képest kevesebbet költ, és többet takarít meg, mint más országok lakossága. Ebben van is igazság. Ruházkodásra, szabadidő-tevékenységekre, valamint háztartásra és lakásfenntartásra reálértéken is az uniós átlagnak csupán a harmadát költöttük 2022-ben, és az egészségügyre, a közlekedésre, illetve a telekommunikációra fordított kiadásaink sem érték el az uniós átlag felét. A magyar lakosságnak az ország rendelkezésére álló jövedelme arányában kifejezett megtakarítási rátája tartósan magas: a 2010-es évek átlagában kimutatott 8 százalékkal a svédek után második volt az Európai Unióban, és még a 2022-es 6 százalékkal is az ötödik helyen állt (csupán a csehek, németek, szlovének és a svédek rátája volt magasabb). Ugyanakkor a fogyasztási ráta 80 százalék alatti mértékével a nemzeti jövedelemhez képest alulfogyasztó országok (Csehország, Szlovénia, Németország, Franciaország, Hollandia) körébe sorolódott.⁴

Inflációs erózió

Ám a magyar lakosság nemzetközi összevetésben szerénynek mutakozó reálfogyasztását az átlagosnál nagyobb megtakarítási hajlandósága mellett a jövedelme jó részét felemésztő, kirívóan nagymértékű – 2022–2023 fordulóján 26 százalékos csúcsra felszökött – infláció idézte elő. Hiába nőttek Magyarországon nominálisan a bérek és egyéb lakossági bevételek, ha az ezt meghaladó árdrágulás végül csökkentette a jövedelmek vásárlóértékét. Az uniós rekordszintre emelkedett infláció jobban erodálta a magyar lakosság jövedelmét, mint más országokét, és különösen a fogyasztásra fordítható jövedelmeket csapolta meg. Az infláció sajnálatos elszabadulása ugyanis éppen azokat a rétegeket sújtotta legjobban, amelyek a pénzjövedelmük nagyobb részét fordítják fogyasztásra. Az alacsony jövedelmű családok bevételeik nagy részét kénytelenek alapvető létszükségleti cikkekre, azon belül is főként élelmiszerekre költeni, amelyek 2023-ban átlagosan 48 százalékkal (!) drágultak. Az MNB számítása szerint az alacsony jövedelműek fogyasztói kosarán mért infláció az árhullám tetőzésekor, 2023 januárjában, 3 százalékponttal meghaladta a magas jövedelműek (más szerkezetű) fogyasztásának drágulását.

Különösen megsínylették inflációt azok a háztartások, amelyeknél jelentős az inflációt nem követő jövedelmek aránya. A családi pótlék 2008

⁴ Vö. MNB i. m. A képet valamelyest árnyalja, hogy Magyarországon és a térségünk sok

más államában a külföldi tőkebefektetések után kifizetett profitok és kamatok elviszik az országban megtermelt jövedelem néhány százalékát.

óta nem emelkedett, az egy gyerekre járó 12 ezer forint a töredékét éri az akkorinak, de még a Fidesz-kormány által bevezetett családi adókedvezménynek is bő harmadát felemésztette az utóbbi években felszökött infláció. Hasonló a helyzet egy sor, az inflációt egyáltalán nem követő szociális juttatásnál. A minimálnyugdíj 2008 óta változatlan (28 500 forint), így a hozzá kötött szociális és egészségügyi ellátások is jócskán veszítettek értékükből.

Hiába igyekezett a kormány a hiánygazdaságból ismert ár- és kamatstopokkal, valamint (új ötletként) kötelező akciózással megfékezni a – jórészt a saját növekedésosztönző és szavazatvásárló politikája miatt – elszabadult inflációt, és fogyasztásra ösztökélni a háztartásokat, a piactorzító, dirigista beavatkozások eleve szerény eredménnyel kecsegtettek. A pénzt nem lehet megpántlikázni, skatulyákba zárni: ha a piaci kereslet engedi, az elfojtott árak és kamatok más termékek, szolgáltatások árában törnek felszínre.

A magasra szökött, a betéti kamatokat is jócskán meghaladó infláció a hosszú évek során felhalmozott megtakarításokat is alaposan megnyirbálta. A lakosság pénzügyi vagyonának reálértéke 12 százalékkal csökkent 2022-ben az előző évihez képest, és 2023-ban csak az elszennvedett értékvesztés (részleges) kompenzálását megcélzó megtakarítások hatására kúszott föl a 2021 végi szintre.⁵ Bár ezt az inflációkövető állampapírok jelentősen megemelték kamatai is elősegítették, ám az már a háztartások szabad döntésén múlt, hogy a kapott hozamokat nem

fogyasztásra fordították, hanem újból befektették.

A pénzügyi vagyonok értékvesztése is egyenlőtlenül érintette a háztartásokat, bár a választóvonal itt máshol húzódik, mint a jövedelmek esetében. A negatív reálkamatok főleg a jobb módúak vagyonát csapolták meg, azokét, akiknek a pénzügyi eszközei (készpénz, bankbetét, értékpapír, biztosítási tartalék) meghaladták a hiteltartozásukat. A jelzáloghitelek adósai viszont még nyerhettek is rajta, mivel a hitelkamatokat is felülmúló infláció csökkentette az adósságuk reálértékét. Az érdemi tartozással nem bíró, ám valamennyi pénzügyi megtakarítással rendelkező háztartásoknak viszont mindenképp veszteséget okozott a magas infláció.

A legnagyobb értékvesztés a készpénzben és a nem vagy alig kamatozó folyószámlákon tartott összegeket érte: ezeknek a jó harmadát emésztette fel az infláció az elmúlt két év során. A háztartások több mint hatezermilliárd (fejenként bő 600 ezer) forintot tartanak készpénzben, és 13 ezermilliárdot folyószámlákon és más látra szóló betétekben, amelyekre a bankok alig fizetnek kamatot. Csupán ezen az ágon mintegy hétezermilliárd forintnyi lakossági megtakarítást emésztett föl az infláció.

Az „óvatossági motívum”

A kormány és a jegybank teremtette pénzbeniségben a bankoknak nem volt (és még ma sincs) szükségük a betéteinkre, ezért tehetik meg, hogy még a felszökő pénzpiaci kamatok idején sem fizetnek érzékelhető kamatot utánuk. A bevételeihez képest túlköltekező kormánynak viszont nagyon

⁵ MNB: Inflációs jelentés, 2024. június. 63–64. o.

is szüksége van a pénzünkre ahhoz, hogy finanszírozhassa a jócskán felduzzadt adósságát. Főleg amióta – az „önfinanszírozás” eszményítésével – igyekszik megszabadulni a külföldi befektetőktől, és állampapírjaival a hazai megtakarítókat veszi célba. A kevésbé észszerű, ám annál költségesebb önfinanszírozási program keretében a kormány vonzó hozamokkal és adózási kedvezményekkel csábítja a lakosság pénzét a kincstárba: az állampapírokat akkor sem terheli a 15 százalékos kamatadó, ha nem kerülnek tartós befektetési számlára, és a befektetések hozamára kirótt 13 százalékos szociális hozzájárulás alól is mentesülnek.

A kormány most mégsem örül a lakossági megtakarításoknak, aminek növekvő része (a lakosság cégekben lévő részesedése nélkül összesített pénzügyi vagyonának mintegy hatoda) állampapírokból ölt testet, és így az utóbbi években gyorsan felszaporodó adósságát finanszírozza. És nem csupán azért bánkodik, mert a kamatszint emelkedésével egyre nagyobb mértékű kamatfizetés terheli a központi költségvetést. Hanem azért is, mert a gazdasági növekedés bővületében élő nemzetgazdasági miniszter, Nagy Márton az év elején meghirdette: oldani kell a lakosságban az „óvatossági motívumot”, hogy a növekedés fő motorjává a fogyasztás léphessen elő. Arra biztat minket, hogy ne csupán a folyó jövedelmeinket költsük el, hanem a szerinte túlzott pénzügyi megtakarításainkat is építsük le.⁶

⁶ Nagy Márton: Gyorsuló ütemű reálbér-növekedés jön idén. Index, 2024. jan. 3. <https://index.hu/velemenyt/2024/01/03/nagy-marton-gazdasagpolitika-kormany-novekedes-orban-viktor/>

Varga Mihály pénzügyminiszter érthető módon visszafogottabb: ő csak „idővel” látja mérsékelhetőnek a lakosság óvatosságát, mondván, „sokéves tapasztalat, hogy a magyarok lassabban oldódnak egy sokkhatás után”. Meglátását arra alapozza, hogy amikor megégettük magunkat a devizaalapú hitelekkel, a kapott sokk évekig meglátszott a lanyguló fogyasztásunkban és hitelfelvételi hajlandóságunkban.⁷ Ám a magyar gazdaságpolitika diktálójává mára Matolcsy György egykori alelnöke, a valóságtól hozzá hasonlóan elrugaszkodó Nagy Márton lépett elő. Tavaly év végén őt nevezték ki a kibővített hatáskörű Gazdasági Kabinet élére, amelyben már állandó tagként sem vesz részt a testület elnöki posztját korábban betöltő pénzügyminiszter.⁸

Pedig az inflációval alaposan megkurtított jövedelmek és megtakarítások érthetővé teszik, hogy miért erősödött a háztartások „óvatossági motívuma” az utóbbi években. A pandémia és a közelünkben dúló háború előidézte aggodalmak mellett a kilencvenes évek transzformációs válsága óta nem tapasztalt mértékű hazai infláció is megnövelte a jövővel kapcsolatos bizonytalanságot: senki nem tudhatta, pár hónap vagy év múlva mennyit ér majd a jövedelme és a pénzügyi megtakarítása. Az MNB számításai szerint a béreknek és a lakossági megtakarításoknak a reálértéke a 2,5-3 évvel korábbi szintre csökkent. A jövőről való

⁷ Varga Mihály az Indexnek: Az euró nem cél, legfeljebb eszköz. Index, 2023. dec. 21. <https://index.hu/gazdasag/2023/12/21/varga-mihaly-interju-euro-koltsegvetes-kormany-matolcsy-gyorgy-nagy-marton-orban-viktor-europai-unio/>

⁸ Vö. A Kormány 531/2023. (XII. 5.) Korm. Rendelete.

gondoskodás jegyében felhalmozott pénzügyi vagyon sok ezermilliárd forintra rúgó értékvesztése készíttette arra a háztartásokat, hogy folyó megtakarításaikat a lehetőségükhöz mérten növeljék.

A jövővel kapcsolatos bizonytalanság erősödése legfeljebb a kimagasló jövedelmű és vagyonú rétegeket kímélte meg. Nekik volt lehetőségük értékörző megtakarításokra, az inflációt nagyjából kompenzáló „privátbanki” befektetésekre, miközben ők már korábban is kellően bebiztosították a családjuk jövőjét. Ám ők hiába növelnék a fogyasztásukat: bővülő keresletükkel döntően nem a magyar gazdaságot erősítenék, hanem a luxuscikkek importját növelnék meg.

A magyar háztartások nemzetközi összevetésben magas megtakarítási rátájában a különböző válságok és a közelmúlt kimagasló inflációja okozta bizalomvesztésen és bizonytalanságon túl a hazai lakásszerkezet sajátossága is szerepet játszhat. Míg az Eurostat szerint az Európai Unió átlagában a lakosság 69 százaléka él saját tulajdonú lakásban, a kilencvenes évek lakásprivatizációja és a bérlakásépítések (kormányokon átívelő) elbliccelése következtében Magyarországon 90 százalékos ez az arány. A kelet-közép-európai térség sok országában hasonló a helyzet: Romániában 95, Szlovákiában 93, Horvátországban 91, Lengyelországban 87 százalékos a saját tulajdonú lakások aránya. Csehországban viszont csupán 77, Ausztriában és Németországban pedig csupán 50 százalékos körüli ez az arány. A saját lakás megszerzése évtizedek megtakarítását igényli, különösen akkor, ha – mint nálunk a családok többségénél – a szerény jövedelmek a hitelfelvételi lehetőségeket is korlátozzák.

Erőltetett növekedés

A magyar kormányra az elmúlt évtizedben jellemző beruházás-központú gazdaságpolitika is inkább megtakarításokra, mint fogyasztásra serkentette a háztartásokat. A 2010 utáni kormányok és az őket kiszolgáló Magyar Nemzeti Bank döntően a beruházások állami támogatásával és kedvezményes kamatú hitelekkel forszírozták a gazdasági növekedést, bár a választási években (szavazatszerzési szándékkal) a fogyasztást erősítő jövedelembővítés módszerével is éltek. A 2014-ben indított Növekedési Hitel Program nulla kamattal nyújtott refinanszírozást a bankoknak, amelyek azt legfeljebb 4 százalékkal adhatták tovább a vállalatoknak. A 2019–2021 között működő Növekedési Kötvény Program keretében pedig többségében a kormányhoz közel álló, többnyire hitelképtelen baráti cégek jelentős kockázatot hordozó, „bóvli” minősítésű kötvényeit vásárolta meg az MNB, jelentős terhet magára vállalva. A kormány sem tétlenkedett: az egyedi döntéseken alapuló beruházástámogatások mellett az állami MFB és Eximbank közreműködésével öntötte a támogatott hiteleket és tőkét a kiválasztott, többnyire szintén a NER szolgálatában álló vállalkozásoknak.⁹

A magyar kormány és a jegybank növekedésösztönző politikája látványos felfutást hozott Magyarország beruházási rátájában: a 2010-ben mért 20 százalékról 2023-ig 26 százalékra emelkedett, amivel az eu-

⁹ A módszerekről, a velük járó kockázatokról és a fontosabb esetekről l. *A bankrendszer eljogjalása – Hogyan állítja szolgálatába a bankokat a politikai hatalom* című könyvemet (Tea Kiadó, 2023).

rópai uniós élmezőnybe került az ország. Az egyoldalúan a feldolgozóiparra koncentráló, avítt gazdaságszerkezetet konzerváló állami beruházáspolitikája azonban nem növelte a hazai termelékenységet, és így a lakosság jövedelmének és fogyasztásának bővítését is korlátozza.

Ebből a helyzetből nem könnyű kitörni, és különösen úgy, hogy ne sérüljenek az ország jövőbeli kilátásai. A fogyasztás erőltetése ugyanis éppúgy veszélyekkel járhat, mint a beruházások forszírozása. Ha a reálbérék ennek érdekében szorgalmazott emelkedése nem tart lépést a termelékenység javulásával, és így nem jár együtt a gazdaság teljesítményének bővülésével, akkor a többletkereslet az inflációt erősíti. Márpedig Magyarországon az egy foglalkoztatott által előállított hozzáadott érték még összehasonlítói áron is a legalacsonyabbak között van az Európai Unióban. A termelékenység növelése kétségkívül tőkeberuházásokat igényel, ám nem abban a szerkezetben, amit a magyar kormány erőltet. Azaz, hogy az országot tetemes állami támogatásokkal és környezeti károkkal akkumulátorgyártó nagyhatalommá fejleszti, miközben a humán tőkét és az infrastruktúrát hagyja leértékelődni, tartósan aligha javítja a magyar gazdaság versenyképességét, viszont jókora terhet tesz a jövő generációk vállára.

Magyarországon mára kifulladásig a beruházás-központú növekedés. Az államadósság felduzzadása miatt a kormány kénytelen volt visszavenni a tervezett beruházásaiból, a magánszektor fejlesztéseinek pedig a piaci környezet (emelkedő kamatok, gyenge értékesítési kilátások) szabgátat. 2024 második negyedévében

már hanyatlásnak indult a magyar gazdaság: az előző negyedévhez képest 0,2 százalékkal csökkent a GDP, ezért az előző év hasonló időszakához képest már csak másfél százalékkal bővült. A vártnál gyengébb tényadatok fényében Varga Mihály július végén 1,8-2,2 százalékra vette vissza az idei növekedési prognózisát az év eleji 2,5 százalékról, és jövőre is csupán 3,5 százalékot lát elérhetőnek a korábban tervezett 4 százalék helyett.¹⁰

A fogyasztás mint csodafegyver?

A kormány és a gazdaságpolitikát alakító, a szokatlan (unortodox) megoldásokat kedvelő Nagy Márton nem nézi tétlenül az ország gyenge növekedési kilátásait. A fő csapásirány most a fogyasztás forszírozása a bérek emelésével. Holott, amint a KSH első negyedévről közzétett beszámolójából kiderül, a legkevésbé ennek elmaradása okozza a gazdasági növekedés elmaradását a korábban várttól. Az infláció mérséklődése miatt 2023 ősztől már növekvésbe fordultak a reálkeresetek, aminek köszönhetően az idei első negyedévben a lakossági fogyasztás reálértéke 3,4 százalékkal nagyobb volt, mint az előző év hasonló időszakában. A növekedési kilátások romlását a kormányzati beruházások és a közösségi fogyasztás csökkentése okozza, amit az államadósság megfékezése tett szükségessé.

Noha a közszféra keresetein keresztül a béreknek csak kis hányadát éri el a kormány, a minimálbérek révén a versenyszférát is befolyásolja. Utóbbiak 15 és a garantált szakmai bérminimumok 10 százalékos eme-

¹⁰ Magyar GDP-növekedés: drámai szám jelent meg. Portfolio, 2024. júl. 31.

lésének, valamint a feszes a munkapiacnak köszönhetően már az idén meglódultak az átlagkeresetek: májusban közel 15 százalékkal voltak magasabbak, mint egy évvel korábban, ami a 4 százalék körüli infláció mellett 10-11 százalékos reálnövekedést jelent. A fogyasztás serkentése érdekében a kormány a jövő évben is az ideihez hasonló mértékű béremelésekre készítené a vállalatokat a minimálberek és a bérminimumok két számjegyű növelésével, jóllehet a bizonytalan, esetenként szűkülő piaci kereslet mellett a munkáltatók egy részét ekkora béркиáramlás már erősen megterhelné, és a termelékenység stagnálása sem indokolja a jelentős bérnövekedést.¹¹

A fogyasztást erőtető politika a versenyszféra vállalatai mellett a kormány számára is hordoz kockázatokat. Igaz, rövid távon nem kell olyan súlyos következményekre számítani, ami Romániában alakult ki, ahol a 2010-es évek második felében döntően a közszféra béremeléseivel és a minimálbér-emelésekkel felfűtött fogyasztás hajtotta a gazdasági növekedést. A gazdaság teljesítményét meghaladó, gyors fogyasztásbővülés következtében azonban a román államháztartás és a folyó fizetési mérleg egyensúlya is megbomlott, ikerdeficit alakult ki.¹²

Nálunk komolyabb ikerdeficittől még nem kell tartani, mivel az elmúlt évek exportboomjának, a folyamatosan leértékelődő nemzeti valutának

és a korábban bőségesen csordogáló uniós támogatásoknak köszönhetően még viszonylag stabil az ország külső egyensúlya. Az államháztartás helyzete azonban nálunk is romlik, amint azt a Magyarország ellen újból elindított túlzottdeficit-eljárás is tükrözi. Ám a fogyasztás erőtített felpörgetése hosszabb távon nehezen visszafordítható, kedvezőtlen folyamatokat indíthat be. Jóllehet a megemelkedő áfabefizetések és a magasabb szja-bevételek kompenzálhatják a költségvetési szféra növekvő bérkifizetéseit, a fogyasztás növekvő importigénye alááshatja a külső egyensúlyt, különösen a járműipari export tartósnak látszó gyengélkedése és az apadó uniós források mellett.

A fogyasztás erőtítésének közvetlen veszélyét leginkább a végre csillapodó infláció újbóli feléledésében látom. A 2022–2023-ban gyorsan magasra felszökött infláció letörése korántsem olyan könnyű, mint ahogyan a kormány láttatja. Hiába mérséklődött ugyanis az általános infláció 4 százalék körülire, annak egyes összetevői magukban rejtik a visszafordulás lehetőségét. Ha eltekintünk is a világpiac bizonytalanságaitól, amelyek főként az energiahordozók és élelmiszerek árait emelhetik meg, és csupán a hazai kereslet-kínálati viszonyokat szemléljük, akkor is van ok az aggodalomra. Az árak ugyanis sok területen ragadósak. A termelők és szolgáltatók egy része megteheti, hogy a múltbeli infláció alapján árazzon, ami nemcsak az áremelkedések, hanem az inflációs várakozások letörését is megnehezíti.¹³ A feszes

¹¹ <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2024/08/minimalber-2025-megkerdeztuk-a-vallalkozokat-hogy-mit-szolnak-a-300-ezer-forintos-minimalber-otletehez>

¹² L. Zsoldos Ákos: Nem jelenthető ki, hogy Románia leelőzte Magyarországot fejlettségben. Portfolio, 2024. május 31.

¹³ Hiába süllyedt a tényleges infláció az idei év első felében 4 százalék körülire, a lakosság inflációs várakozásai még az év közepén is

munkapiacon ezek a bérigényekbe is beépülnek, aminek következtében a növekvő piaci kereslet mellett a megemelkedő bérköltségek is felfelé nyomják az árszínvonalat.

Az általános árszint mérséklődésének időszakában különösen azoknál a szolgáltatásoknál (bank, biztosítás, internet, telefon) ragadós az infláció, ahol a szerződéshez kötött ár- és díj-emelések visszatekintőek, vagyis az aktuális évben az előző év inflációja kerül utólag elismerésre. A telekommunikációs és banki szolgáltatások éves szinten mért átlagos áremelkedése például az idei első négy hónapban meghaladta a 10 százalékot, holott az általános infláció már 4 százalékra süllyedt.¹⁴

Az erőltetett keresetnövelés is főként a piaci szolgáltatások terén idéz elő árelemelésre lehetőséget nyújtó túlkeresletet, mivel a vagyonosabb és magasabb jövedelmű rétegek az átlagosnál nagyobb arányban veszik őket igénybe. Ebbe a körbe a szerződések alapján visszamenőlegesen átárazódó díjakon túl a személyi és a szabadidős szolgáltatások is beletartoznak. Emiatt a piaci szolgáltatások teljes körében lassan mérséklődik az infláció: még idén júliusban is 9,6 százalék volt.

A fogyasztás élénkítése érdekében forszírozott, a termelékenység javulásával nem indokolt béremeléseken túl más kormányzati intézkedések is inflációs hatásúak. Ebbe a körbe tartozik az ár- és kamatstopok ré-

vén elfojtott infláció, amely vagy más utakon tör felszínre, vagy késleltetve fejt ki áremelő hatást. A nyílt megszorítások helyett alkalmazott különadóknak is jelentős az inflációs hatása, hiszen a bankok, a biztosítók vagy más szolgáltatók valamilyen módon többnyire fogyasztókra terhelik a különféle elnevezésekkel (extraprofitadó, védelmi hozzájárulás) illetett sarcokkal rájuk rótt többletköltségeket.

Hosszabb távon azzal a paradox hatással is számolni kell, hogy amennyiben a gazdasági növekedés előmozdítása érdekében az erőltetett fogyasztás és más kormányzati intézkedések felpörgetik az inflációt, akkor visszaesik a megemelt nominális jövedelmek vásárlóértéke, és nem jön létre a kívánt fogyasztási többlet. És ebben az esetben még az államadósság finanszírozásához és az új kormányzati költsékezéshez szükséges megtakarítások sem bővülnek. Utat nyitva a hetvenes évekből ismert, korántsem kívánatos stagflációhoz.

Lehet persze bármilyen szándéka a kormánynak, amíg alapvetően piacgazdaságban élünk, a tényleges folyamatokat döntően a többé-kevésbé önálló szereplők: a háztartások és a vállalatok alakítják. Befolyásolhatja az emberek és a cégek pénzügyi döntéseit, ám erőszakot ma még nem tehet rajtuk. Ha kellően bíznak a jövőben, akkor költekeznek, beruháznak és fogyasztanak, ha nem, akkor igyekeznek a rosszabb időkre tartalékolni. Vagy, ami a magyar gazdaság és társadalom számára a legrosszabb, fogják, és máshová viszik a pénzüket.

jellemzően a 6-8 százalékos sávban mozogtak. MNB: Gyorselemzés az infláció alakulásáról. 2024. július.

¹⁴ Vö. MNB: Inflációs jelentés, 2024. június. 51–53. o.

Fel-le épülő egészségügy, avagy így gyógyulunk a Covid-19 után

„Harminc évvel ezelőtt én 50 fokos műtőben végeztem 10-12 órás műtétet. Lehetséges volt, mert életmentő volt. Most ugyanez a helyzet” – mentegette Kásler Miklós onkológus, az emberi erőforrások egykori minisztere Tusnádfürdőn a hazai kórházakban kialakult kánikulai klimatizálási válságot. Tegyük hozzá, már a kőkorszakban is végeztek koponyalékelést, de ez a kihívás, az akkor alkalmazott technika lemásolása még előttünk áll. Bár Kásler a saját példájával próbálta edukálni pályatársait és lehűteni a közvéleményt, az újdonsült Tisza-párti európai parlamenti képviselő, Kulja András beszólt a múltba révedő orvos-politikusnak. Kettejük nyilvánosság előtt folyó vitája a lényegét messze elkerülő személyeskedésbe torkollott. Kásler (74 éves) azt firtatta, ki operált, publikált többet az életében, ő vagy a 32 éves Kulja...

Az idei nyár azonban megmutatta, hogy a kórházi infrastruktúra már nem titkolható módon elérte a működőképтелenség határát. Sorra adták meg magukat a műtők klíma-berendezései – a kórtermekben csak azért nem, mert a legtöbb helyen eleve nem is voltak. Felmondták a szolgálatot a hűtők Budapesten az Uzsoki utcai, a Szent János, a Bethesda Gyermekkórház műtőiben, a Dél-Pesti Centrumkórház transplantációs osztályán. Átmenetileg teljesen leállt a szegedi és a miskolci

sugárterápia, és Győrben is akadtak technológiai problémák. A kánikula kellős közepén a Közbeszerzési és Ellátási Főigazgatóság bejelentette, hogy a hirtelen szükségessé vált javításokat a „lehető legrövidebb időn belül elvégzi”, és megkezdte a rendszerek állapotfelmérését, amelynek kapcsán programot indítottak a hűtési rendszerek javítására mintegy húsz intézményben. A hirtelen tűzoltáshoz, pontosabban a hőség csillapításához 1,3 milliárd forintos keretösszeg van – jelentette ki Takács Péter, az egészségügyért felelős belügyminisztériumi államtitkár. Hozzáteve az ilyenkor kötelező kormányzati mantrát, amely szerint a „kisebb üzemzavarok miatt egyetlen beteg sem maradt ellátatlan”.

A baj azonban mindenképpen nagyobb, mint hogy kisebb üzemzavarnak lehessen becézni. Nyáron a légkondi, télen a fűtés, négy évszakosan a liftek... Az elavult kórházi infrastruktúra miatt az elektromos hálózat teljes cseréjére lenne szükség még a viszonylag újnak mondható, mindössze húsz éve átadott Uzsoki utcai kórházszárnyban is – szólt a főigazgató diagnózisa. Ez milliárdos nagyságrendű kiadással járna – csak egyetlen épületben.

Arra már csak kevesen emlékeznek, hogy legutóbb mikor is avathattak fel komplett kórházat a fővárosban, hiszen annak már több mint 43 éve, hogy a dél-pesti Jahn Ferenc

Kórház elkészült. Azóta a budapesti kórházak legfeljebb új tömbökkel gyarapodtak (például a Bajcsy, a Honvéd, a Semmelweis Egyetem), vagy felújítás, komfortosítás zajlott (Jahn Ferenc, Országos Kardiológia, Semmelweis Egyetem). Arról viszont sokan tudnak, hogy szuperkórház épül a fővárosban Dél-Budán, hiszen ez a Fidesz 2015-ös frakcióülésén váratlanul kipattant ötlet 2023-ig szolgált kormányzati propaganda-célokat. No meg többeknek havi fél-milliós fizetéssel – ennyivel járt a beruházással megbízott projektcég igazgatósági tagsága. Kocsis Máté Fidesz-frakcióvezető felesége és a kormánypárti Megafon tulajdonosa, Kovács István megbízatásuk éveit alatt bruttó 24 millió forint tiszteletdíjat vihettek haza. Azt, hogy mégsem lesz (belátható időn belül) szuperkórház, jellemző módon „megépül a szuperkórház, csak átütemezik” címmel jelentette be a kormánypárti sajtó.

Végül is nincs az a pénzsűke, amelyben ne akadna a preferált célokra kormányzati támogatás, ha nem is éppen arra a beruházásra, amelyre a hivatalos propagandából következtetni lehetne. A nyár közepén jelentették be, hogy 26 milliárd forint állami támogatással járulnak hozzá egy fővárosi – már évek óta tervezett és halogatott – magánkórház megépítéséhez, ami most kezdődött el. A kedvezményezett a teljes egészében magántulajdonban lévő cég, a Budai Egészségközpont Zrt., a tulajdonos pedig a NER szívének kedves Csányi Sándor és családi vállalkozása, a Bonitás 2002 Zrt. A százágyasra tervezett új kórházépület megvalósításához a tulajdonos 36 milliárd forint saját tőkét tesz az állami támogatás mellé.

Néhány évvel korábban már az is kiváltságnak számított, hogy a Bonitás 2019-ben 4 milliárd forintért megvásárolhatta az akkor még állami tulajdonban lévő Királyhágó utcai – egykoron Honvédkórháznak nevezett – 150 ágyas kórházépületet, amely a Budai Egészségközpontnak ad helyet. A mostani ingyenes állami támogatásért cserébe anynyi ígéret hangzott el, hogy a magánintézményben (továbbra is) lesz közfinanszírozott ellátás. Tavaly a Budai Egészségközpontban a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) adatai szerint a közkasza terhére 5788 fekvőbeteg – elsősorban gerincműtetre szorulókat – láttak el. A fizetős betegek száma viszont 219 ezer volt. Csernavölgyi István, a Budai Egészségközpont vezérigazgatója elmondta, hogy a tervek szerint 2027-re kibővítik az intézményt, amelyben teljesen különválasztják a magán- és a közfinanszírozott ellátást, bár azt még nem tudják, milyen lesz három év múlva a „biztosítási környezet”. Márpedig ez befolyásolja, hogy például a sürgősségi osztályon csak magánellátás lesz-e, vagy helyet szorítanak az államinak is – idézte a *24.hu*, mi hangzott el egy sajtótájékoztatón. Ez közérthetően annyit tesz, hogy ha a drága ellátásnak csak a töredékét fizetné a NEAK, akkor azt nem vállalják. Jelenleg a közfinanszírozás annyira elmarad a magánellátás költségeitől (ez alól van néhány kivétel, például a gerincműtétek), hogy a magánkórházak csak veszteségesen vághatnának bele.

Adódik a kérdés: miért adott támogatást egy tisztán magántulajdonú kórháznak a kormány, mit ígértek neki cserébe? Állami VIP-ellátást,

új „Kútvölgyit”? Ha nem csupán kormányzati lózung a magán- és az állami ellátás szétválasztása, legalábbis versenyzettni kellene a szereplőket, ki, mit, mennyiért, milyen mennyiségben és minőségben vállalna közpénz fejében. Ha a szorult helyzetben lévő költségvetésben mégis akad pénz az egészségügyi infrastruktúra fejlesztésére, annak elköltésére volna más közcél is, mint egy magánkórház beruházásának támogatása.

A nagyvonalú támogatás – legalábbis látszólag – azért talányos, mert az elmúlt közel másfél évtizedben „az egészségügy nem üzlet” volt az orbáni alapvetés. Ennek jegyében kimondottan kormányzati cél volt, és ellenkező állítás híján vélhetően ma is az, hogy szét kell választani a magán- és az állami ellátást, a kettő nem keveredhet. A szétválasztás legjelentősebb lépése a hálapénz kategórikus, 2021 január elsejétől hatályos kitiltása volt az egészségügyből. (Ez volt a legpregnánssabb módja az állami eszközökkel, munkaidő alatt végezhető maszekolásnak.) A paraszolvencia adása és elfogadása bűncselekménnyé lett, és a Nemzeti Védelmi Szolgálat fedett akcióiban eddig közel 250 törvénytörő egészségügyi dolgozó ellen indult eljárás. A hálapénz tilalmával, valamint a jelentős, 2020-tól háromlépcsős orvosi béremeléssel bevezetett egészségügyi szolgálati jogviszony egyrészt tiltja, hogy a magánpraxisában felkeresett orvos ugyanazt a beteget az állami ellátásban kezelje tovább, másrészt külön engedélyhez kötötte a szolgálati jogviszonyban dolgozók másod- és harmadállását valamely magánegészségügyi intézményben. Bár ezzel a jogalkotó szándéka az

volt, hogy szűkítse az átjárást az államiból a magánba, a gyakorlati megvalósulás csak bürokratikus papírgyártássá vált: aki kérte, szinte kivétel nélkül meg is kapta a pecsétet az Országos Kórházi Főigazgató-ságtól.

Némileg kisiklott az a törekvés is, hogy az állami kórházakban és az azokhoz tartozó szakrendelőkben csak egészségügyi szolgálati jogviszonyban dolgozók legyenek, vagyis szűnjön meg a vállalkozó közreműködők alkalmazása. Ennek végrehajtási határideje már többször kitoldódott, legutóbb a jövő év végéig. A halasztás nyilvánvaló oka a szakemberhiánytól való félelem. Közreműködői szerződéssel jellemzően azok dolgoznak, visszautasítva a több kööttséggel, nem ritkán alacsonyabb jövedelemmel járó szolgálati jogviszonyt, akik – például aneszteziológusok, patológusok, radiológusok – megtehetik, mert hiányszakmában dolgoznak. Így eddig csak a bérnövérek kiiktatására került sor 2024 január elsejével. „Ha nem lenne az ellátási érdekre való hivatkozás kiskapuja, tisztán érvényesülne a jogszabály, nem lenne nagyobb hiány, mint most van. Az érintettek vagy elszegődnének szolgálati jogviszonyba, vagy csak magánkórházban dolgoznának. Márpedig a magánellátás felvevőképessége korlátos, szóval mérséklődne vagy megszűnne a magasabb órabéreket kizsaroló potenciál” – vélekedik egy egészségügyi szakértő.

A magán- és az állami ellátás szétválasztásának terepe a vállalkozóktól vásárolt szolgáltatások köre is. Jogszába foglalták, hogy a CT- és az MR-vizsgálatokat ne magánvállalkozások végezzék, saját eszközpark-

kal működjének a kórházak radiológiai. Ennek végrehajtása is több mint egy évet halasztódik az eredetileg tervezetthez képest, az állami berendezések beszerzése ugyanis kissé vontatottan halad. A „legyen minden kórházi labor állami”, mégpedig „lehetőség szerint 2023 márciusától” jelszavakkal operáló projekt már új határidőt sem kapott a bevezetésére. Kitalálói igyekeznek elsunnyogni, hogy a megvalósítást egyelőre levették a napirendről. A Nemzeti Orvoslaboratóriumi Diagnosztikai Kft. kimúlt, holott a kormányzati tervek szerint az állami koncesszió tárgya lett volna. Úgy látszik, nem akadt olyan vállalkozó vagy vállalkozás, aki, amelyik 50 milliárd forintot fektetett volna be az egész ország ellátásához szükséges laborpark felszerelésébe a felkínált öt évre szóló monopóliumhelyzetért cserébe.

Újabb, hasonló konstrukciójú próbálkozás a kórházi gyógyszerárak kiszervezése, vállalkozásba adása. Ennek lényege, hogy a kormány egyetlen szereplőre, egy hamarosan létrejövő projektársaságra bízna a kórházak gyógyszerbeszerzéseit. Ez persze, a vak is látja, élesen szembe megy a „beszervezést” preferáló lépésekkel, és erős gazdasági háttérérdekeket sejtet. Annak ellenére, hogy a terv nagy szakmai vihart és határozott ellenkezést váltott ki, zöld utat kapott. A koncessziót az évi 200-300 milliárdosra saccolt üzletre Rogán Antal, a Miniszterelnöki Kabinetirodát vezető miniszter a Nemzeti Koncessziós Iroda közreműködésével közbeszerzési eljárásón választja ki. Az esélyegyenlőséget mi sem jellemzi jobban, mint hogy szakmán belül hosszú hónapok óta sejtik, mely cég lesz a szerencsés kiválasztott.

Kiszervezné a kormány a normál finanszírozásban nem részesülő gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök méltányossági támogatását is. A feladatra szinte a semmiből bukkant elő a Batthyány-Strattmann László Alapítvány, amely a jövő évtől átveszi ezt az eddig állami hatáskört. A tét ezúttal sem kicsi: éves szinten 50 milliárd forint értékű támogatás sorsáról van szó. Az alapítvány hatósági eljárás helyett a „társadalmi és gazdasági felelősségvállalás szellemében” dönt majd a támogatások megadásáról vagy elutasításáról. Nem lenne szokatlan, ha az állami ellátási kötelezettségtől való szabadulás kulcsa egyházi intézmény lenne, hiszen például a Máltai Szeretetszolgálat is állami támogatással járja a házi orvos nélkül maradt településeket gyógyszerrel és orvosi rendeléssel.

A magán- és az állami ellátás szétválasztásáról a Boston Consulting Group szakértőinek is van víziója. A tanácsadó cég a sajtóban megjelent feltételezések szerint az ágazatért felelős Belügyminisztériumtól megbízást kaphatott a terv részletének kidolgozására. Újlaky Ákos, a Boston Consulting ügyvezető partnere a közelmúltban egy szakmai konferencián körvonalazta véleményét arról, mit is kellene tenni. „A köz- és a magánszolgáltatások együttélése a rendszerben csak úgy képzelhető el, ha van egy erős állami rendszer. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen működhessen Magyarországon, a magánpiacot valamelyest korlátozni kell. Úgy vélte, három ponton kellene beavatkoznia az államnak. Így például az orvosok szabad áramlásának, munkavállalásának korlátozására lenne szükség a két rendszer között.

Ennek első lépéseként például meg kellene határozni, hogy egy orvos, illetve ápoló összesen mennyit dolgozhat” – számolt be a konferenciáról a *Népszava*. Meglehetősen jó időre be kell érnie ennyivel a laikus érdeklődőknek és az ágazatban dolgozóknak is, mivel a 2020-ban megrendelt és azóta elhíresült tanulmány, amelyben a Boston Consulting körvonalazta Pintéréknek az egészségügy kívánatos reformját, „döntés-előkészítő iratnak” minősül, tíz évre titkosítva van. Mert bár másodfokon a Fővárosi Ítéltábla amellel tette le a voksát, hogy az iratot ki kell adni, a Kúria felülbírálta ezt, s elutasította a K-Monitor civil szervezet keresetét, amelyben meg akarták ismerni, mire is költött 352 millió forintot a Belügyminisztérium. Ez persze mikroszkopikus aprópénz a kórházak újra- meg újratermelő adósságállományához képest. A hangsúly sokkal inkább annak a tartalomnak a megismerésén lenne, hogy a veszélyhelyzeti kormányzást évek óta fenntartó kormány világossá tegye, milyen jövőt szán közép- és hosszú távon a közfinanszírozott egészségügynek.

Az állam a beszállítók szempontjából messze nem a legjobb adós, ezt bizonyítja, hogy a kórházak lejárt adósságállománya csúcsokat döntöget. Míg tavaly nem egészen 4 milliárd forinttal nőtt havonta a kifizetetlen számlák összege, az idén havi 13-20 milliárddal emelkedett az adósság. Tavaly az év végén, idén május végén, majd júliusban újra konszolidációra volt szükség; 2024-ben eddig 104 milliárd forint költségvetési pluszpénzt kaptak a kórházak. A beszállítók már évek óta egyre nehezebben bírják a kényszer-

hitelezést, a kisebb vállalkozásokat pedig egyenesen ellehetetleníti, hogy nem jutnak hozzá munkájuk, szolgáltatásuk ellenértékéhez. Ezt még a nagyok is megérik. A gyógyszer-nagykereskedőknek tavaly 30 milliárd forinttal – harmadrészen lejárt fizetési határidővel – tartoztak a kórházak. Az Orvostechikai Szövetség számítása szerint június végére az alapítványi formába átszervezett egyetemek klinikáival együtt az adósság meghaladta a 70 milliárd forintot. Így a működőképesség (látzatának) fenntartásához ebben az évben még egyszer szükség lesz legalább újabb 60–100 milliárd forintos konszolidációra, azaz a veszteség állami megtérítésére.

Az adósságok halmozódásának oka a rossz gazdálkodás, a pazarlás, hozzá nem értő menedzsment, a munkaidejük egy részét nem a kórházban töltő orvosok – kimondatlanul is nagyjából ezt sugallják Takács Péter államtitkár és Pintér Sándor miniszter megnyilvánulásai. Ebbe az irányba mutat a hivatalos indok nélkül, tavaly decemberben egyszerre felmentett 24 kórházi vezető ügye vagy az elektronikus arcfelismerő beléptetőrendszerek telepítése a kórházakba, amit a nyár elején az egészségügyet is érintő salátatörvény helyezett kilátásba. A számokból inkább arra lehet következtetni – korántsem cáfolva a hozzá nem értés minden szinten vélelmezhető hiányát –, hogy Magyarország három százalékponttal kevesebbet fordít a GDP-ből egészségügyre, mint az uniós átlag. Ez lehet a pénzszúke fő oka.

Ez nem pillanatfelvétel, hanem tendencia. Az egészségügyre fordított állami kiadások a Covid-19 terjedése alatti extrákkal, például

lélegeztetőgépek beszerzésével érték el a 2010-es (!) reálértéket – kalkulált összefoglaló elemzésében Svéd Tamás, a Magyar Orvosi Kamara főtitkára. Azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy Magyarországon az egyik legnagyobb arányú az úgynevezett „out of pocket”, vagyis zsebből történő egészségügyi kifizetés aránya. Míg ez a mutató az Európai Unió átlagában az egészségügyre fordított összes kiadás negyede, addig Magyarországon a harmadánál is több. Meghatározó részét a gyógyszerekre költjük, de mind nagyobb összeget tesz ki a fizető magánegészségügyi szolgáltatások igénybevétele is. Sinkó Eszter egészségügyi közgazdász számításai szerint a 2024-es költségvetésben az államháztartás konszolidált egészségügyi kiadása (vagyis amit a közből fordítanak erre a célra) Magyarországon a GDP 4,1 százaléka, az EU-ban 8,1 százalék.

Lehet a számokkal játszani, és felettébb könnyű azzal érvelni, hogy az Egészségbiztosítási Alap kiadási főösszege a pandémia előtti utolsó „békeéveben” (2019-ben) 2541 milliárd forint volt, az idei előirányzat pedig 4530 milliárd, ami nominálisan megközelíti a 80 százalékos növekedést. Reálértéken azonban az energiaárak megugrása, két esztendő száguldó inflációja, a jelentős orvosi és az idei szakdolgozói béremelés, valamint a forint árfolyamának romlása mind-mind beszámítandó. Egy másik számsor reálisabban közelít a valósághoz. Ez pedig az Egészségbiztosítási Alap „összevont szakellátás” című sora, amely a kórházak és rendelőintézetek működésére fordított összeget tartalmazza. Ebben nincs benne a 2020 óta megvalósult

béremelések összege, amelyet egy másik címen elkülönítve könyvel, tart nyilván és fizet ki a NEAK. Míg a Covid-19 előtti években a kórházak és szakrendelők működtetésére 966 milliárd forint jutott, tavaly kevés híján 900 (!) milliárd, az idei előirányzat pedig 904 milliárd forint. Vagyis a dologi kiadások finanszírozása és a teljesítmények honorálása még akkor is kevesebb lenne, ha az elmúlt négy évben egyáltalán nem lett volna áremelkedés.

Mondhatnánk, nem minden a pénz, de szoros – ha nem is lineáris – kapcsolat van az egészségügyre fordított erőforrások és például az elkerülhető halálozás között. A 27 EU-tagország közül ebben a tekintetben Magyarország hátulról a harmadik – ennél rosszabb mutatókat csak a lettek és a litvánok produkáltak. Az is elgondolkodtató, hogy miközben a magyarok 95 százaléka jogosult az egészségügyi ellátásra, ami az EU-n belül szintén nem számít élvonalbeli aránynak, a jogosultak mindössze 44 százaléka elégedett a minőségi ellátáshoz való hozzáféréssel (OECD: Health at a Glance).

A laikusok számára az elégedetlenség közkeletű mércéje a várólisták hossza. Ha szakmai szinten megkülönböztetik is a műtetre várakozók és a szakrendelőkben előjegyzési időpontot kérők sorát, a betegek nem igen törődnek ezzel a distinkcióval. „A Covid-időszakot követően még 20 fölötte volt a vezetett várólisták száma. Akkor megígértem, hogy 2023 végére öt vagy hat olyan műtét lesz, ahol 60 napnál több lesz az országos várakozási idő. Mára csupán három ilyen műtétcsoport van: a térdprotézis, a csípőprotézis, valamint a kiterjesztett gerincstabilizáló műtétek.

Az összes többi műtét esetében 60 nap alá süllyedt a várakozási idő, tehát nincs is igazán értelme várólistáról beszélni” – idézte az év elején Takács Péter államtitkár szavait a *Válasz Online*. Csakhogy a várólista eleve a nem sürgős, nem életveszélyes állapotok elhárítására szolgáló műtéti igények sorba állítása, így az időben felfedezett és kezelt eseteknél nem gond akár hónapokat is várni a beavatkozásra. Az államtitkár által hivatkozott országos átlagból pedig nem sokan ismernek magukra. A fővárosban például egy nem sürgős epehólyagműtét várakoztatási ideje 10-12 hónap. Akinek mondjuk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kell sokat várnia csípőprotézisre, nem nagy eséllyel veszi igénybe az ország másik felében lévő kórház ellátását, hogy gyorsabban sorra kerüljön. A járóbeteg-szakrendelőkben hosszú a várakozás laborvizsgálatra, mamográfiára, ultrahangra – ami legutóbb botrányosan hosszú sorállást eredményezett a VIII. kerületben. Ott azért várakoztak a páciensek, hogy felkerüljenek a hónap elején egyetlen napra megnyitott előjegyzési listára, de a sor végén állók így is lemaradtak. Márpedig a betegségek diagnózisa vagy legalábbis egy-egy súlyos betegség alapos gyanúja többnyire a szakrendelőkben keletkezik, az olyan bajoké is, amelyek gyors beavatkozást igényelnek. Így, ha késik – akár hónapokat is – a kivizsgálás, a gyógyítás utóbb veszes késedelmet szenved.

Némiképp kurtítja a várólistákat – legyenek azok műtétek vagy CT-, MR-, ultrahang-, netán más szakorvosi vizsgálatok –, hogy sokan, akik csak tehetik, magánszakrendelőkhöz fordulnak. Míg egy szakorvosi vizit

helytől és orvostól függően 25-50 ezer forint körül elérhető, a nagyobb műtétek – térd, csípő stb. – könnyen 3 millió forintos számlát eredményezhetnek. Ekkora érvágást nem sokan engedhetnek meg maguknak, mások pedig, végszükségben, családi segítséggel vagy hitelből fizetik ki a számlát.

A betegek magán- és közérzetének romlása korántsem egyszerű nyugtosság vagy a szakmapropagandisták hitelességének a zsigeri megkérdőjelezése. A NEAK statisztikáiban kutakodva egy névtelenséget kérő egészségügyi elemzőcég egyértelműen igazolta, hogy a Covid-19 óta csökkent az ellátórendszer teljesítménye, ráadásul jottányit sem mérséklődtek a már korábban is létezett megyénkénti különbségek. Az aktív kórházi ellátások esetszáma 2023-ban – bár az előző évihez viszonyítva növekedett – országosan nyolc százalékkal maradt el a Covid-19 előtti, 2019-es számoktól. Az átlag nagy különbségeket rejt ugyan, de csak negatív irányba: többletteljesítményt egyetlen megyében sem regisztráltak.

A legkisebb lemaradás 2019-hez viszonyítva Veszprém és Hajdú-Bihar megyében volt (mínusz 2 százalékkal), Tolna és Jász-Nagykun-Szolnok megyében 16 százalékos mínusszal, Pest megye abszolút sereghajtóként 18 százalékos csökkenéssel zárta a sort. Ez utóbbi lemaradást Budapest sem volt képes kompenzálni. Pedig Pest megye ellátási központja tradicionálisan a főváros, még akkor is, ha nemcsak a statisztikákban, de számos szakmai elemzésben is rendre külön egységként jelenítik meg, ami nemegyszer hamis következtetések levonását eredményezi. (Nem

mindegy ugyanis, hogy Budapest egészségügyi kapacitásait 1,7 vagy Pest megyével együtt 3 millió lakos ellátásához mérik.) Ami a részleteket illeti, meglehetősen kaotikus helyzet alakult ki például a kórházi belgyógyászati ellátásban. Bár az ágyszámcsökkentés határozottan tiltott NER-kifejezés, mint ahogy a kórházbezárás is az, 2023-ban például a fővárosban 23 százalékkal kevesebb aktív belgyógyászati ágy működött, mint 2019-ben. Ezzel párhuzamosan, brutálisan – 69 százalékkal – nőtt a budapesti sürgősségi ellátóhelyek forgalma. (Alapvetően ezeket keresik fel baj esetén a kórházzal gyéren ellátott Pest megyeiek is, persze korábban is ez volt a migrációs irány, tehát a növekedés nem ezért következett be.) Az ellátási különbségek jól kiolvashatók a tízezer lakosra jutó kórházi belgyógyászati esetszámból is: a tabella élén álló Heves megyében 270, Komárom-Esztergom megyében 94, a „másként működő” Pest megyében pedig 67 volt ez a mutató. Azt persze kizárhatjuk, hogy az egyik megyében kétszer vagy háromszor egészségesebbek lennének a lakosok, mint a másokban – magyarázatként és tényként el kell fogadni az ellátási aránytalanságokat és különbségeket az egyes megyék között.

Sorra jelennek meg hírek, hogy melyik kórházi osztály zár be részben vagy egészben – hivatalos közlés szerint csak ideiglenesen. Az év elején húsz kórházi osztály szüneteléséről közölt határozatot a Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ. Például a fővárosi Szent János Kórház belgyógyászati osztályai, traumatológiai ellátása szünetelt. A szolnoki kórházban kiürült az

urológia. Több esetről is beszámolt a sajtó, hogy éjszaka vagy a hét végén mely városi kórházakban nem lehet szülni, mert nincs ügyelet. Nyáron például az derült ki, hogy a szegedi gyermeksebészeti klinika közel két hónapja nem fogad, a betegeket Budapestre, Pécsre vagy Debrecenbe küldik. Az eseten kellő meglepettséggel ámuldozott Takács államtitkár, és azonnali intézkedést ígért.

A leállások, ahogy a teljesítménycsökkenés okai is, számosak: egyebek mellett szervezési, finanszírozási gondok, munkaerőhiány. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 2023-ban 2019-hez képest mintegy három százalékkal nőtt a dolgozó orvosok és szakdolgozók száma. Csakhogy az orvosoknál kétezer, a szakdolgozóknál négyezer olyan betöltetlen állás van, amely a működéshez szükséges. Az orvosi létszámnövekedés pedig jelentős részben abból adódik, hogy a 65 év felettiek a pályán maradnak. A 2020-as béremelési egyezség a kormány és a Magyar Orvosi Kamara között csak a korhoz, vagyis a szolgálati időhöz kötötte a bérek nagyságát, így az idősebb korosztálynak érdemes volt állásban maradnia vagy visszamenni dolgozni. Ugyanakkor a hálapénz kiiktatásával annak teljesítményösztönző hatása is megszűnt, helyette azóta sem talált az egészségpolitika a többletmunkát preferáló megoldást. Egyébként az ágazat munkaerőhelyzetéről – szakmai, területi, intézményenkénti részleteiről – a nyilvánosság legutoljára 2018-ban olvashatott miniszteri aláírással hitelesített elemzést, annak ellenére, hogy ennek évente aktualizált publikálása törvényi kötelezettség lenne.

Szorosan összefügg az ágazat valószínűsége, hogy milyen sorsot szán a kormány a városi kórházaknak. A „kórházakat nem zárunk be” politikai mantra annak felismerése, hogy még saját szavazóbázisuk lojalitását is próbára tennék az ilyen ügyek. A „lepusztul az magától is”, azaz a kivárási játszó politika eléri a kívánt eredményt: a városi kórházak körzetében lakókat az egyre rosszabb körülmények arra készítik, hogy nagyobb baj esetén távolabb, a megyei kórházakban, egyetemi klinikákon keressenek ellátást. Jóllehet legalább két és fél éve kimondott kormányzati szándék az integráció (így kell hívni a leépítést), amivel a megyei kórházak megkapnák a körzetükben lévő városi kórházak irányításának a jogát, az elgondolás még a Fidesz-frakción belül sem talált egyhangú támogatásra. A városi képviselők számára fontos választók – ha máshová mennek is gyógyulni – érzelmi okokból nem mondanának le a helyi kórházukról. Így végül júniusban, a sajtó-jaikkal való egyeztetést kikerülve, egy salátatörvénybe került be az a paragrafus, amely egyértelműen az irányító megyei intézmények kezébe teszi a városi kórházak dolgozóinak munkáltatói jogát, a kapacitások átcsoportosítását, a szakmai struktúra átalakítását és a vagyonkezelői jogokat is. A továbbiakban, ha valami nem tetszik, a Mindenhatóhoz és a megyei kórház vezetéséhez lehet fordulni.

Hasonló áthárítási kísérletnek lehetünk tanúi napjainkban is. Az említett salátatörvény egyebek mellett felhatalmazta a belügyi tárca vezetőjét, hogy egészségügyi szűrővizsgálá-

tokat tegyen kötelezővé. Feltehetően ezt a megoldást gondolta célravezetőnek valamelyik szakértőjük valamelyik tanulmánya, megoldást keresve arra a kevésbé reklámozott tényre, hogy Magyarország az uniós élvonalba tartozik az emlődagánat, a méhnyak- és vastagbélrákszűrés önkéntes elkerülésében. Már a részletes sajtótájékoztatók is megjelentek, hogy melyik korosztálynak milyen szűrés lesz kötelező 2025. január elsejével. Ennek ellenére meglehetősen aggályos, ha kényszeríthető, szankcionálható egészségügyi szűréseket akarnak bevezetni, kiváltképp akkor, ha sem a végrehajtásához, sem pedig a kiszűrt többlet betegek ellátásának nem igazán vannak meg a feltételei.

Újabb ötletelés: legyen a munkáltatók érdekeltsége, hogy dolgozói részt vegyenek a szűréseken, és ezen múljon a fizetendő szociális hozzájárulási adó mértéke. A következő 15 évre új népegészségügyi stratégiát dolgoztak ki (bár régi sem volt, vagy már a régi is nagyon régi volt), amely majd fokozatosan megoldja az országos szűrőprogramokon való részvételt – beszélt augusztus közepén a Hír TV-ben elég összefüggéstelenül Takács Péter államtitkár. Emlegetett menedzserszűrést ígért, kérdőíves kockázatelemzést a népbetegségnek számító szív- és érrendszeri, valamint daganatos (!) betegségek felderítésére. EKG-t, labort, fizikai vizsgálatot – ami csak belefért... Mintha a házi orvosoknak egyebek mellett nem ez lenne a feladatuk. Mintha feledésbe merült volna, hogy egy tavaly decemberi törvénymódosítás értelmében szeptember elsejétől a munkáltatóknak nem lesz kötelező (némi kivételtől eltekintve)

üzemorvosi, foglalkozás-egészségügyi vizsgálatot végeztetniük.

A zavarok ellenére zavartalanul folytatódik az orvosi ügyeleti rendszer nagyjából másfél éve zajló intenzív átszervezése, amely októbertől különösen érzékeny, utolsó etapjához ér. Eddig az ország megyei kerültek az Országos Mentőszolgálat, az OMSZ hatáskörébe, most pedig Budapest ügyeleit kell majd átvenniük a mentősöknek. Az új szisztéma eddigi működéséről és a soron következő fővárosi szervezésről mind ez idáig csak az OMSZ saját értékelése látott napvilágot. Külső, független cég nem vizsgálta, mit is hozott az új ügyeleti rendszer hatékonyságban, költségben, munkaerő-ellátottságban, a sürgősségi osztályok terhelésében, nem mellesleg a mentés, mint alapfeladat teljesítésében, s mindenekelőtt a lakosság ellátásában. Az biztos, hogy maga az OMSZ, mint sűrűn kifejti – minden kritikát visszautasítva – igen elégedett saját magával.

Hasonlóképpen intakt a járványügy is a külső kutakodással szemben, holott az előrelátás vagy a már kialakult helyzet kezelése sem éppen példaértékű. A Covid-19 válságos időszaka lezárult, de bármi-

kor érkezhethet újabb baj. Az előfutár baljós módon éppen a fővárosi kormányhivatal egyik járványügyese volt, aki köhögve, maszk nélkül inspiciált az országos kardiológiai intézet csecsemőosztályán. Mint kiderült, szamárköhögéssel. A Nemzeti Népegészségügyi Központ először tagadta, hogy járvány lenne az országban, majd következett a „szomszédos országokban előfordul, de nálunk csak szórványos a megbetegedés”, most pedig már ajánlja a pertussis elleni vakcinát a kismamáknak, az újszülöttek családtagjainak. Mint kiderült, a gyermekkori kötelező oltás védelme nem tart örökké. Többhetes hiány után néhány ezres tételekben érkezik az oltóanyag a patikákba. Talán gyártathatna vakcinákat a várt és nem várt helyzetekre a nemzeti oltóanyaggyár, amelynek alapkövét 2021-ben tették le ünnepélyes keretek között. A debreceni üzemnek a kormány, sőt a miniszterelnök ígérete szerint 2022 végén termelnie kellett volna. Jelenleg szerkezetkész állapotban várja, hogy az illetékesek eldöntsék, mi is készüljön benne. Csupán az vehető biztosra, hogy a három éve ígért orosz, kínai, izraeli stb. Covid-ellenes vakcina nem.

Életrajz életre-halálra

Lukács György versengő biográfiái

Vajda Mihályra emlékezve

Eredetileg csupán az „önéletrajzi tér” fogalmának filozófiai életművekre való alkalmazhatóságáról kívántam elmélkedni egy erre alkalmasnak ígérkező esettanulmány segítségével, de – amint azt menet közben beláttam – úgy is olvasható ez a gondolatmenet, mint egy apró filozófiatörténeti adalék Lukács György életművének recepciójához.

Lukács György története¹

A tanítványok² visszaemlékezése szerint az idős filozófus pontosan tisztában volt a személyét és műveit egyaránt érintő szaporodó kétegyekkel³ (részletesebben ld. alább),

s minden bizonnyal ez is szerepet játszott abban, hogy utolsó évtizedében – kihasználva régi munkáinak újramejelenését – különböző elő- és utószavakban ismételten nekirugaszkodott biográfiája megírásának,⁴ sőt élete legvégső pillanataiban is ezzel küszködött. Már alig tudta kézben tartani a tollat, amikor papírra vetette a *Gelebtes Denken* vázlatát, majd – szó szerint – az utolsó erejét mozgósítva magnóra mondta életét Eörsi István és Vezér Erzsébet kérdéseire válaszolva.⁵

skk. – Írásom nem csak publikált szövegekre, hanem Eörsi, Heller és Vajda szóbeli közléseire is támaszkodik. Az utóbbiak gyakran meséltek az idős Lukácstól való eltávolodásukról és a mesterükkel szemben már annak életében megfogalmazott óvatos kritikájukról.

⁴ Ezeket a szupplementumokat Ambrus János gyűjtötte össze és szerkesztette egybe. – Lukács György: *Curriculum vitae*. Magvető, Bp., 1982.

⁵ Lukács egészen addig dolgozott *A társadalmi lét ontológiájáról* című utolsó opusán, amíg be nem látta, hogy szellemi ereje már elégtelen ennek a műnek a folytatásához. Ezt követően vetette papírra a *Gelebtes Denken* című vázlatot, amelyet egy részletes önéletrajz kiindulópontjának tekintett. Am ennek megírásához sem maradt már ereje, ezért Eörsi javaslatát elfogadva a skicc és a két kérdező segítségével magnóra mondta, amit megírni tervezett. Az így született nyersanyagot Eörsi István alaposan megrostálta, szerkesztette és néhány helyen korábban fölvetett beszélgetésekből átemelt részletekkel egészítette ki. A vázlat (magyarrá fordítva) benne van abban a kötetben (is), mely a fent már hivatkozott interjú is tartalmazza. A szövegek keletkezésé-

¹ Az életrajz főbb eseményeit ismertnek tekintem. Aki utána kíván ezeknek nézni, ajánlom figyelmébe a Lukács Archívum Nemzetközi Alapítvány honlapját: <https://www.lana.info.hu/lukacs-gyorgy/eletrajzi-kronologia/>

² Tanítványok alatt a *The Times Literary Supplement*nek írt írásban felsorolt négy személyt, Fehér Ferencet, Heller Ágnes, Márkus Györgyöt és Vajda Mihályt, továbbá a tőlük mindig távolságot tartó, magát szépíróként és nem filozófusként meghatározó Eörsi Istvánt értem. Többféle indokot is föl lehetne sorolni amellet, hogy miért ők az igazi tanítványok (vagy hogy miért tanítványabbak, mint más tanítványok), de itt nem szükséges kitérni erre. – Georg Lukács: *The Development of a Budapest School*. The Times Literary Supplement 11 Jun 1971. 663. Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*. In: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Magvető, Bp., 1989. 312 skk.

³ Vö. Heller Ágnes – Kőbányai János: *Bicikliző majom*. Múlt és Jövő, Bp., 1998. 105 skk. 227

A három így létrejött szövegfajta azonban jelentős különbségeket is mutat. Az elő- és utószavakon minden jel szerint szívesen dolgozott az idős mester, s nem csupán elháríthatatlan feladatnak tekintette azok papírra vetését. Amint azt két ízben is kifejti, az életművek sohasem egyetlen nagy kompozícióként születnek, hanem előre nem látható módon összeállnak a gyakran csak alkalminak készülő munkákból,⁶ s éppen ezért – ezt már én teszem hozzá – szükség van arra, hogy a heterogén szövegeket és törekvéseket valaki – lehetőleg maga a szerző – *utólag* egyetlen egészé fogja össze. S ez legtöbbször minden alkotónak egyfajta jutalomjáték: újra átnézni, amit egykor létrehozott, pepecselni egy kicsit a régi írásokkal, fölfedezni a bennük megbúvó elfelejtett vagy korábban észre sem vett jelentéseket és összefüggéseket stb., mindez igen kellemes elfoglaltság – föltéve, hogy a szerző elégedett azzal, amit talált. S minden jel arra mutat, hogy Lukács elégedett volt. „Az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek” – mondja büszkén a két kérdezőnek.⁷ Sejtésem szerint ebből ered ezeknek a szövegeknek a jókedve.

Volt azonban az elő- és utószavaknak egy másik feladata is, s ez már jóval kevesebb derűre adott okot. A kommunista mozgalom bünei és borzalmai a hatvanas években már tagadhatatlanok voltak, s ezért minden résztvevőnek színt kellett vallania a

saját szerepéről és viselt dolgairól. Aki ezt nem tette meg, az utókor elutasítását és megvetését kockáztatta. A *Curriculum vitae*ben összegyűjtött szupplementumok nagy része nyilvánvalóan apológia is. Lukács úgy érezte, hogy élete vállalható, és hitte, hogy helyes megvilágításba állítva s egyetlen eszkésként megragadva minden cselekedetére van magyarázat.

A *Megélt gondolkodás* jóval többre kívánt (volna) vállalkozni, mint az elő- és utószavak. A hátrahagyott jegyzetekből úgy tűnik, hogy nem csupán a művek határain belül maradó szellemi önéletrajznak készült, hanem az alkotó szubjektumot is be kívánta mutatni, s talán nemcsak úgy, mint tiszta szellemet, hanem úgy is, mint hús-vér egzisztenciát.

A jegyzetekre támaszkodó *Életrajz magnószalagon* – az eredeti szándéktól eltérve – mégsem a *Megélt gondolkodás* kifejtése lett. Lukács sem egykori érzéseiről, dilemmáiról, mozgatórugóiról nem akart, nem tudott vagy nem mert beszélni, sem kritikus szemmel nem volt hajlandó önmagára tekinteni. Maradt tehát a szupplementumokban már megírtakat egybefogó apológia olykor részletesebben is kifejtve egy-egy kérdést, a (máskülönben fontos és érdekes) kortörténeti adalékok, valamint a vitatkozó és tanító mester portréja, amit alighanem azért épített bele Eörsi István (finom drámaírói érzéssel és ügyes kompilációval) a publikált szövegbe, hogy azok is bekukucskaálhassanak a Belgrád rakparti lakásba, akiknek nem adatott meg a Lukács Györggyel való személyes találkozás és beszélgetés élménye.

*

Lukács apologetikája mint szellemi teljesítmény igazi remeklás, egy nagy

nek történetét ugyanitt Eörsi István a *Bevezető megjegyzésben* meséli el. – Lukács: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*.

⁶ Lukács: *Leszámolás a múlttal*. In: *Curriculum vitae*. 137 sk. Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*, 274 sk.

⁷ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 195.

gondolkodó nagyformátumú alkotása. Olyan, mint egy monumentális szobor, melynek minden porcikája harmonikusan simul bele az egészbe, s egyazon üzenetet sugározza felénk. Alább megkísérlem ezt a biográfiát a lehető legrövidebben, de mégis úgy összefoglalni, hogy szerzője (általam vélelmezett) szándékát és súlypontjait megőrizze.

A gyerekkor elbeszélése⁸ részletekbe menően végiggondolt és megkomponált. Minden történet és anekdota a később kiteljesedett személyiséget előlegezi, annak egy-egy fontos karakterjegyet vagy meggyőződését villantja fel. A kis Gyuri szinte még beszélni sem tud, de már fellázad a protokollra épülő világ hazugságai ellen: nem hajlandó köszönni az idegen vendégeknek, és tiltakozik a számára akkor még érdektelen képtárak látogatása ellen. Azt azonban belátja, hogy szükség van valamilyen racionális rendre: amikor dajkája azt mondja, hogy „Gyurika, ott van [a játéka – S. I.], ahová tette”,⁹ akkor megéri, hogy ebben az intésben egy értelmes és ezért megszívleendő elvárás nyer megfogalmazást.

Aztán jönnek az első katartikus olvasmányok, Homérosz gyerekváltozatban és Cooper indiántörténetei, s velük az életre szóló tanulság: nem mindig a győztesnek és az erősebbnek van igaza. Ám ezzel egy időben azt is megtanulja az ifjú forradalmár, hogy nem lehet frontálisan nekimenni a világnak, s hogy fontosabb a belső autonómia, mint a látványos szembeszegülés. Úgy tesz hát, mint-

ha ő is alkalmazkodna (mégis köszön az idegeneknek, rendesen viselkedik az iskolában, stb.), de valójában már kisdiaákként is a saját világában és a saját értékrendje szerint él. Az anyja, a protokollszemlélet fő-fő protagonistája ellen okos taktikával harcol,¹⁰ az iskolában pedig az elvártak szerint teljesít, de nem válik stréberré, hanem éppen ellenkezőleg, megtanulja, hogy az alávetettekkel való szolidaritás tiszteletet érdemlő, a hatalomhoz való dörgölődés pedig megvetendő: „...egyszer egy gyerek valami bizonyítvánnyal vagy micso-dával kiment a tanárhoz, és ahogy visszajött, hasba boksolt engem, és ezt a tanár nem látta. Én erre hátra ütöttem őt, és ezt látta a tanár, és csinált egy skandalumot, mire én bementem, hogy ez a gyerek engem előzőleg hasba boksolt. Mondhatom magának, ezt ma is szégyellem. És abban, hogy a közéletben rendesen viselkedem, szerepe van annak, hogy akkor, másodikos gimnazista koromban, rettentően elszégyelltem magam.”¹¹

Az ifjúvá serdült Lukács fokozatosan megéri, hogy rossz közérzetének magyarázata „odakint” van: hogy „értelmes élet a kapitalizmusban lehetetlen”,¹² s hogy a nemsoká öldöklésbe torkolló imperialista jelenkor „a tökéletes bűnösség korszaka”¹³.

Először a burzsoá környezet bizonytalan elutasítása kap irányt és

⁸ Erről kizárólag csak a *Megélt gondolkodásban* és az *Életrajz magnószalagonban* esik szó, ám ezekben viszonylag hosszasan.

⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 90.

¹⁰ Pontosan ugyanúgy, ahogyan később a pártja ellen. Amikor nincs segítség, akkor megalázkodik, ám ha tudja, hogy az apja hamarosan hazaér, akkor a világot sem kér bocsánatot, mert tisztában van vele, hogy az anyja úgyszólván ki fogja őt engedni a fászkamrafogságból. – Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 91.

¹¹ *I. m.* 93.

¹² Lukács: *Megélt gondolkodás*. 49.

¹³ *I. m.* 59.

tartást „Ibsen szigorú moralitásától”.¹⁴ Aztán következnek a kényszerek uralta, immorális világ és a szabad, becsületes, értelmes életre törekvő szellem antinomikus szembeállítására Kant tanítására támaszkodva.¹⁵ Majd a Hegel felé tett első lépések, melyeket azonban – mivel az ifjú útkereső mereven elutasítja a valósággal való megbékélés hegeli tanát¹⁶ – megszakít egy Kierkegaard-ra támaszkodó kitérő. *A tragédia metafizikája – A lélek és a formák* című kötet német kiadásának záróesszéje – egyfelől még jobban kiélezi a már korábban is meghatározó antinómiát, ám mindközben azt is nyomatékosítja, hogy az ember önmagára találása minden korban „alkotói feladat”;¹⁷ vagyis hogy mindannyiunknak kísérletet kell tennie valamilyen autentikusabb világ megteremtésére (legalább magánhasználatra), bármennyire reménytelennek látszik is ez – meséli Lukács.

A korszak lezáró munkáját, *A regény elméletét* már teljes egészében Hegel szemlélete uralja. Bármennyire hibásnak tekinti ezt a könyvet az idős filozófus, arra azért rámutat, hogy az esztétikai kategóriákat és irodalmi formákat már itt is történetileg értelmezte, hogy a változásban a maradandót kereste,¹⁸ s hogy

gondolatmenete „a tőkés renddel azonosított élettelen és életellenes gazdasági-társadalmi kategóriák széthullását” és egy radikálisan új, Dosztojevszkij regényeiben körvonalazódó világ megszületését vetítette előre.¹⁹ S nem mellékesen még azt is hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy művének igen nagy sikere és hatása volt. Többek között Thomas Mann és Max Weber is lelkesen nyilatkoztak róla.²⁰

S innen már csupán egyetlen lépés a marxizmushoz való megérkezés, amit azonban még megelőz – Lukács-csal szólva – egy elvont ízekkel ékített, félresikerült mulékony kísérlet a végérvényesen helyes elhatározástól való eltérítésre.²¹ (Vélelmezem, hogy ezek a szóvirágok *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásra utalnak; arra a rövid esszére, melyet egy vallomással zár a szerzője. Képtelen osztani azok meggyőződését, akik keresztül kívánják magukat hazudni az igazsághoz – közli.)²²

A Tanácsköztársaságról és az abban játszott szerepéről számot adva Lukács három dolgot hangsúlyoz.²³ Egy. Mindvégig valamilyen demokratikus kultúrpolitika meghonosítására törekedett. (Munkatársaival direktóriumokat – mai szóval: demokratikus önkormányzatokat – hozott létre egy-egy művészeti ág legkiválóbbjainak vezetésével, nem akadályozta a nem kommunista szellemi irányzatok aktív működését, ellenállt Kassáknak,

¹⁴ Lukács: *A skandináv irodalom szerepe fejlődésében*. In: *Curriculum vitae*. 271. – Majdnem szó szerint idéztem a hivatkozott szöveget.

¹⁵ Ennek dokumentuma *A modern dráma fejlődéstörténete*. – Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 278 skk.

¹⁶ Vö. Lukács: *Előszó a Magyar irodalom – magyar kultúra c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 384. Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 359.

¹⁷ Lukács: *Előszó*. In: *Curriculum vitae*. 283.

¹⁸ Lukács: *Előszó A regény elmélete c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 264.

¹⁹ *I. m.* 268.

²⁰ *I. m.* 263.

²¹ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 289. – Majdnem szó szerint idézem a hivatkozott szöveget.

²² Lukács: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Bp., 1971. 17.

²³ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 142 skk.

aki a kommün hivatalos költője szeretett volna lenni, stb.) Kettő. Ultrabalos meggyőződése ellenére katonai-politikai biztosként pragmatikus gyakorlati politikát folytatott. (Súlyt helyezett rá, hogy a katonák megkapják a leveleiket, rendszeresen ellenőrizte a tábori konyhákat, sikeresen vitába szállt a vezérkari főnökével, egy ízben még Stromfeld parancsa ellenére is cselekedni mert – utólag bebizonyosodott, hogy helyesen.) Három. Sem a saját moralitásával, sem a közerkölcs alapvető elveivel nem került ellentmondásba. (A hírhedt tizedeltetést az adott helyzetben helyes és szükséges intézkedésnek tartotta. Kassák általa fölháborítónak tartott viselkedése kapcsán pedig egyenesen azt mondja, hogy „ez már túl sok volt az én polgári radikális gyomromnak”.²⁴)

A bécsi emigrációs évek (1919–29) nagy szellemi produktuma a *Történelem és osztálytudat* című kötet, melyet ugyan Lukács később mint „ultrabalos” teóriát megtagad (állítása szerint ez volt élete egyetlen őszinte önkritikája²⁵), de mindeközben – s e fölött hajlamos elsiklani a kapcsolódó szakirodalom – filozófiatörténeti jelentőségű alkotásnak is tekint. Késői visszapillantásai a mű két alapproblémáját teszik ismétlődően szóvá: hiányzik belőle a „munka” mint filozófiai-ismeretelméleti kategória, valamint a „nembeliség”, melynek helyét a proletariátus „hozzárendelt osztálytudata” tölti be.²⁶ Másfelől vi-

szont szembefordul a polgári filozófia tisztán kontemplatív beállítódásával, bevezeti a totalitás fogalmát (még ha túl is feszíti), fölveti az elidegenedés kérdését, tagadja a megismerés kép-másszerűségét – sorolja Lukács –,²⁷ majd így summázza a gondolatmenetét: „Anélkül, hogy szertelenül szerénytelennek érezném magam, azt hiszem, hogy még számos hasonlóan helyes gondolatot lehet a könyvben találni.”²⁸

Szemben az ideológussal, a gyakorlati politikus már a húszas években sem szélsőbalos. Éppen ellenkezőleg, egy-kettőre rájön arra, hogy Kun Béla (és Zinovjev) szektariánus messianizmusával szemben szinte mindenben a reálpolitikai tapasztalatokkal rendelkező és gyakorlatias észjárású Landler Jenőnek van igaza. Egy pillanatig sem kérdéses tehát előtte, hogy melyik frakcióhoz csatlakozzon.²⁹

Aztán a landleri hagyományhoz továbbra is ragaszkodva 1929-ben (Landler ekkor már nem él) megírja az KMP II. kongresszusán előterjesztett cselekvési programot (az úgynevezett Blum-téziseket), melyeket a Kun-frakció kategorikusan elutasít, és kis híján kizárhatja a tézisek szerzőjét a mozgalomból. Utólag azonban bebizonyosodik, hogy most is Lukácsnak volt igaza. Amint azt később (a '29-ben már Kun-frakciós) Révai József is elismeri, a Komintern neve-

²⁴ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 159.

²⁵ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 318. Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. A Lukács-vita*. (Dokumentumfilm.) Heller Ágnes nyilatkozata. 1. 10. perc után. – <https://www.youtube.com/watch?v=rm4IERkOcCU&t=9s>

²⁶ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*.

In: *Curriculum vitae*. 294 sk. 316. Uő.: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötethez*. In: *Uo.* 368, Uő.: *Utószó az Esszék a realizmusról c. kötethez*. *Uo.* 399.

²⁷ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 296 skk.

²⁸ *I. m.* 305.

²⁹ Lukács: *Harc a halállal*. In: *Curriculum vitae*. Uő.: *Megélt gondolkodás*. 71. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 182 skk.

zetes VII. kongresszusának népfrentopolitikája lényegében megegyezett Lukács hat évvel korábbi programjával, és eleinte az úgynevezett népi demokráciák koalíciós gyakorlata (1945 és '48 között) is ugyanehhez a szellemhez igazodott.³⁰

Még valamit tartok fontosnak kiemelni a bécsi évekből. Az egzaltált, romantikus antikapitalista fiatalember zűrös szerelmi élete kommunistává válása után egy csapásra és mindörökre rendeződött. Véletlen egybeesésnek is tarthatnánk, hogy épp 1918-ban ismerte meg Bortstieber Gertrúdot, de biztos, hogy ő ennél sokkal mélyebb összefüggést látott a két esemény között. Nem csak a *Megélt gondolkodás* második feleségével kapcsolatos megjegyzései erősítik ezt meg,³¹ hanem (még inkább) a Leninről írtak. „Az egyéni lét teljes feloldódása a társadalmi tevékenységben nem kell, hogy az aszketizmusnak még a szikráját is tartalmazza; az önkéntes kötelességvállalás, az annak való maradéktalan alárendeltség összefér az egyéni lét harmonikus, sőt sokszor derűs, bár természetesen nem konfliktusmentes mivoltával. [...] Látni kell, hogy a szocializmusnak a kommunizmusba való átfelődése nem pusztán gazdasági kérdés... [...] Ámde az olyan emberek élete, amilyen Leniné volt, ténybeli bizonyítéka, hogy az ember típusának ilyen átalakulása távol áll

minden utópiától...”³² A kommunizmus eszméjéhez való felemelkedés nemcsak a homo politicus egyetlen lehetséges útjának megtalálását jelentette tehát, hanem a magánember személyiségének kiteljesedését is.

Lukács 1929-től 1945-ig nagyobb részt a Szovjetunióban (Moszkvában, illetve a háború alatt átmenetileg Taskentben) és rövidebb ideig Berlinben élt. E korszak filozófiai munkálkodásának legfontosabb eredménye a marxizmus helyes interpretációjához vezető út fölfedezése, s ezzel együtt a *Történelem és osztálytudat* korrekciója. Útjelzőként a később *Gazdasági-filozófiai kéziratok* címen publikált ifjúkori Marx-töredékek, és a „nembeliség” ezekben kifejtett fogalma szolgált.³³ Talán nem tiltakozna Lukács, ha új nézeteit két rövid mondatba sűríténék össze. A kommunizmus nem egy csapásra valósul meg egy mindent visszájára fordító forradalomban, hanem inkább a nembeliség teljes fogalmának tartalmát kitevő lassú (a történelem egész folyamatára kiterjedő) felhalmozódás eredménye lesz – így szólhat az első megállapítás. Ez a felhalmozódás semmiképpen sem lineáris folyamat, és nincsen híján a nembeliségnek ellentmondó, de az előrehaladáshoz mégis szükséges tendenciáknak sem – így meg a második. Az első kijelentés lehetővé teszi, hogy a kommunizmus tartalmát függetlenítsük a proletariátus aktuális nézeteitől és értékrendjétől, s hogy a történelemre

³⁰ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 370. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 260.

³¹ Ezek egyfajta megfejtésre váró csodaként jellemzik az égből pottyant, korábban teljesen elképzelhetetlennek tartott, kizárólag csak örömet, harmóniát, valamint anyagi, szellemi és erkölcsi tekintetben egyaránt támogatást hozó kapcsolatot. – Lukács: *Megélt gondolkodás* 64 skk. 69 sk. 81 skk.

³² Lukács: *Előszó a Lenin c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 354. Vö. Uő.: *Leszámolás a múlttal*. In: *Uo.* 138 sk.

³³ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 316. Uő.: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Uo.* 368. Uő.: *Utószó az Ezzék a realizmusról c. kötetéhez*. In: *Uo.* 399.

értékfelhalmozódásként tekintsünk, a második pedig elfogadhatóvá teszi a sztálinizmus torzulásait, amennyiben vélelmezzük, hogy abban minden szörnyűség ellenére mégiscsak előrehaladás történik a nembeliség realizálódása felé.

E belátások nyomán Lukács újra ifjúkora kedvenc témái, az esztétika és az irodalomtörténet felé fordult, hogy ezeken az általa legalaposabban ismert területeken próbálja ki és tökéletesítse az új szemléletét.³⁴ A sztálinizmust pedig kénytelen-kelletlen tudomásul vette. Nem csak azért, mert a szocializmus „atipikusnak” nevezett útja (az egyetlen, s ráadásul a Nyugathoz képest minden tekintetben messze elmaradott országra szűkült szocialista építkezés) szükségképpen vezetett „torzulásokhoz”, hanem azért is, mert a náciizmussal való sikeres szembeszegülés világtörténelmi perspektívából tekintve fontosabb volt, mint a koncepciók perek és az ártatlanokat sújtó törvénytelen-ségek.³⁵

Azt azonban nem mulasztotta el megtenni, amit periferikus értelmiségiként megtehetett. „...objektíve már akkor is a sztálini módszerek ellenfele voltam, amikor magam még azt hittem, hogy Sztálin híve vagyok”³⁶ – írja öntudatosan, s bizonyára arra gondol, hogy már a Landler-frakció is valamilyen széles konszenzuson alapuló demokratikus szocializmust tűzött ki célul. A harmincas években pedig, amikor azt látta, hogy a terror már a társadalom minden rétegére kiterjed, ténylegesen is Sztálin

ellenfelévé vált – folytatja másutt.³⁷ Az ekkortájt írt művei egytől egyig ezt bizonyítják: igyekezett megvédeni és a kánon részeként megtartani a 19. század nagy polgári íróit, a sztálinista koncepcióval szembefordulva könyvet írt a fiatal Hegelről, és kidolgozta a partizánelméletet,³⁸ melyre hivatkozva nagyobb szabadságot követelt a művészeknek, az alkotónak, s természetesen saját magának is. Mindennek köszönhetően azon kivételes személyek közé sorolhatja magát – állítja büszkén a korszakban átélt élményeit summázva –, akik egyenes gerinccel és egészséges lélekkel vészelték át a terror éveit. „Sajnos meg kell mondanom, hogy véleményem szerint rajtam kívül nem volt magyar író, aki ép bőrrel úszta volna meg a sztálini korszakot” – mondja Eörsi Istvánnak és Vezér Erzsébetnek.³⁹

Magyarországra visszatérve (rögtön a háború végén) a párt művészeteteoretikusaként és félhivatalos debattőreként ugyanazt a vonalat vitte tovább, amit már az emigrációban is folytatott, s közben abban reménykedett, hogy ebben a régióban tartósan megmarad a koalíciós politika és a népi demokrácia. Ám – amint azt tudjuk – ennek éppen az ellenkezője történt, és nem sokkal a sztálinista fordulat után magát Lu-

³⁴ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 368 sk.

³⁵ Lukács: *A szocializmus mint a radikális, kritikai reformok kora*. In: *Curriculum vitae*. 375.

³⁶ *I. m.* 379.

³⁷ Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae*. 230. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 241 skk.

³⁸ A művészek és az alkotók olyanok, mint a reguláris hadsereg mellett harcoló partizánok, akik nem szigorúan a felsőbb utasításokat követve küzdenek, hanem a legjobb belátásuk szerint – állítja a nevezetes elmélet. – Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae*. 229. Uő.: *Bevezetés Az esztétikum sajátossága c. kötethez*. In: *Uo.* 237. Uő.: *Marxista fejlődés: 1918–1930*. In: *Uo.* 319. és másutt.

³⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 211.

kácsot is súlyos támadás érte. Lebecsüli a szovjet irodalmat – írta róla 1949-ben (a Rajk-perrel egy időben!) régi ellensége, Rudas László, majd a nyomában mások, Lukács pedig – mivel még azt sem tartotta kizártnak, hogy végül halálra ítélik – önkritikát gyakorolt.⁴⁰

Innentől kezdve aztán élete végéig ellenzékben maradt, és eltekintve az '56-os rövid életű miniszterségetől, semmilyen közéleti szerepet sem vállalt. Nem bánta, hogy így alakult, mert végre teljes erőbedobással dolgozhatott a marxizmus új-rainterpretálásán és az igazi szocializmus ebből levezetett programján. Hogy mit is akart pontosabban, azt *A demokratizálódás jelene és jövője* című kis könyvében adta a világ és az utókor tudtára három évvel a halála előtt, Csehszlovákia szovjet megszállását követően: olyan szocializmust, amelyben nem a kapitalista országok formális demokráciáját másolják, hanem visszatérnek a forradalmak idején átmenetileg már létezett közvetlen-közösségi demokráciához.⁴¹ Az elmondottak nyomán úgy tekinthetünk erre a kis könyvre, mint az életmű zárókövére. Ebben teszi a mester egyértelművé, mi is volt az télosz, amiért egy hosszú emberöltőn keresztül munkálkodott.

*

Ha röviden és átfogóan kívánjuk jellemezni ennek a fordulatos életútnak a főszereplőjét, két emblematikus tulajdonságát mutathatjuk föl. Lukács

⁴⁰ Lukács: *I. m.* 258 skk. – A vita teljes anyaga megtalálható a *Lukács-vita* (Szerk. Ambrus János. Múzsák, Bp., 1985.) c. kötetben.

⁴¹ Lukács: *A demokratizálódás jelene és jövője*. Magvető, Bp., 1988. 160 skk.

György *normális* (értsd: testileg és főleg lelkileg egészséges) és *becsületes* ember volt.

„Én nagyon félek attól, hogy ha egyszer megírnám az önéletrajzomat, akkor mindenki azt mondaná, hogy ez egy romantikusan kiagyalt teória, mert nekem semmi patológikus vonásom nincsen” – mondta Lukács Eörsinek, miközben azt magyarázta, hogy miért muszáj fenntartania valamilyen egészséges társadalom jövőbeli lehetőségét.⁴²

Azt hiszem, a következők szerint értendő ez a megjegyzés. Ha a világ és az én diszharmóniában állnak, akkor vagy az énnel nincs rendben valami, vagy a világgal. Hogy milyen alárendelt változatai lehetnek ennek a két általános lehetőségnek, s ezek milyen életstratégiáknak nyithatnak utat, azt a premarxista Lukács a különböző műveiben végigpróbálgatta, de bárhogyan csúdjuk-csavarjuk a dolgot, végül mindig oda lyukadunk ki, hogy az objektummal meghasonlott szubjektum csak akkor tekinthető egészségesnek, ha az objektum abnormális; az objektum pedig csak akkor tekinthető abnormálisnak, ha legalább potenciálisan létezhet egy másik, egy normálisnak tekinthető világállapot is. Lukács kommunizmusának definíciója ebben a kontextusban a lehető legegyszerűbb: kommunizmus = normális világ. S mi egyebet akarhat egy normális ember, mint egy normális világot?⁴³

⁴² Idézi Eörsi István: *Bevezető megjegyzés*. In: Lukács: *Megélt gondolkodás – Életrajz mag-nószalagon*. 8.

⁴³ Hogy ki milyen filozófiát választ, az attól függ, hogy milyen ember az illető – állítja Johann Gottlieb Fichte, az ifjú Lukács egyik kedvenc filozófusa –, egy világgal meghasonlott, ám önnön egészséges voltáról meggyőződött ember kizárólag csak azt gondolhatja

A különböző életrajzokat tanulmányozva nem lehet nem észrevenni, milyen gyakran nyomatékosítja Lukács, hogy ő minden tekintetben tisztességes ember volt: az interperszonális kapcsolataiban ugyanúgy, mint mozgalmi elköteleződéseiben és munkájában. (Csupán egy-két ízben ismételt meg egy ezt egészen halványan árnyaló megjegyzést: ifjúkori világnézetemben volt egy bizonyos elvont embertelenség – ismeri el.⁴⁴) Korábban már többször is esett erről szó, de hadd toldjam még meg ezeket néhány további erőteljes idézettel: „Gertrúd: a türelem és a türelmetlenség egysége. Messzemenő emberi tolerancia, ugyanakkor gyűlölet minden alantasság iránt” – írja a feleségéről teljes azonosulással.⁴⁵ „...igen lényeges mértékben *etikai indítékok* is vezettek abban az elhatározásban, hogy aktívan csatlakozzak a kommunista mozgalomhoz – olvashatjuk a *Marxista fejlődésem* című hosszú biográfiában.⁴⁶ Sőt – állítása szerint – még a sztálinizmus szörnyűségeiről is erkölcsi okok miatt hallgatott: „...szent *kötelességemnek* tartottam, hogy kerüljek minden olyan megnyilatkozást, ami Nyugaton, ideológiailag, Hitlerrel szemben akár csak türelemre is inthetett volna.”⁴⁷ „S ha ma megkérdeznék, miért nem

foglaltam annak idején ilyen szeltemben [ti. a terrort elutasító szeltemben – S. I.] állást, úgy most sem elsősorban az ilyen értelmű állásfoglalás fizikai lehetetlenségét hangsúlyoznám – politikai emigránsként éltem a Szovjetunióban –, hanem az *erkölcsit...*” (Kiemelések: S. I.)⁴⁸ Az utolsó interjújában pedig ezt meséli: „...kihallgatóink azt mondták nekem [Snagovban – S. I.], hogy én nem voltam Nagy Imre híve, és ezt ők tudják, és akkor tulajdonképpen miért ne vallhatnék én Nagy Imre ellen. Erre én azt feleltem, hogy mihelyt egyszer mind a ketten, Nagy Imre és én, szabadon fogunk sétálni Budapesten, akkor én meg fogom mondani a véleményemet minden cselekedetéről. A rabtársamról nem nyilatkozom.”⁴⁹ S nem csak az általa elmesélt történetek tanúskodnak Lukács rendíthetetlen becsületességéről, hanem a tanítványok, sőt az egykori ellenfelek visszaemlékezései is.⁵⁰

tehát, hogy nem neki kell megváltoznia, hanem a világot kell átalakítani. – Fichte: *Első bevezetés a tudománytanba*. Ford. Endreffy Zoltán. In: *Válogatott filozófiai írások*. Gondolat, Bp., 1981, 35.

⁴⁴ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 361. Uő.: *Előszó a Magyar irodalom – magyar kultúra c. kötetéhez*. In: *Uo.* 391. Uő.: *Megélt gondolkodás*. 70.

⁴⁵ Lukács: *Megélt gondolkodás*. 69 sk.

⁴⁶ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 310.

⁴⁷ Lukács: *A szocializmus mint radikális, kritikai reformok kora*. In: *Curriculum vitae* 375.

⁴⁸ Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae* 230. – Érdemes talán megjegyezni, hogy a tartalmában tökéletesen megegyező két idézett szöveg publikálása és valószínűleg a keletkezésük között is tizenkét év telt el.

⁴⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon* 297.

⁵⁰ Vö. Heller Agnes: *Az iskolaalapító*. In: Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *A Budapesti iskola I.* T-Twins – Lukács Archívum, Bp., 1995. 393 sk. 405 sk. Vajda Mihály: *Isten fogságában*. In: *Sisakrostély-hatás*. In: *A személyes emlékezet filozófiája*. Kalligram – EKF–Líceum, Bp.–Eger–Pozsony, 2015. 141. Ocsovai Gábor: *Interjú* Az interjúról (kerekasztal-beszélgetés). In: Eörsi István: *Az interjú*. Rádióra alkalmazott abszurd dokumentumjáték. Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp., 1989. 73 skk. (Ld. az idézett helyen Eörsi István hosszú eszmefuttatását.) Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. Ütközések*. Vas István nyilatkozata. Kezdete: 1.10. perc körül. – https://www.youtube.com/watch?v=e6KbD3BnZ_o&t=2389s

Hónapló

Dalos György

Dátumok

Berlin, 2024. augusztus 13.

A fenti dátum a nemzedékemhez tartozó legtöbb német ember számára sorszerű jelentőséggel bír – 1961-ben ekkor húzták fel a Berliini Falat – a város két felét szögesdróttal és aknamezőkkel elválasztó erődítményt, a hidegháború európai frontjának demarkációs vonalát. Német kötődéseim folytán e különös tákolmány igen nagy szerepet töltött be életemben, mint azt számos – a *Mozgó Világban* is publikált – cikkem és legutóbbi Berlin-könyvem is tanúsítja. Most azonban, hogy müncheni kiadóm megbízásából Ausztria háború utáni történetéről írok összefoglalót, kiderül számomra, hogy ugyanez a nyárközepi nap az osztrák hagyományban már foglaltnak számít. Andreas Hofer szabadsághős 1809-ben ezen a napon ütközött meg a tiroli szabadcsapatok élén Napóleon túlerőben lévő seregével. A vesztes csata után Hofer árulás folytán francia fogságba esett, és nem sokkal később a franciák megszállta olasz Mantovában véstörvényszék ítélete alapján 1810. február 20-án ki is végezték. Földi élete így tragikus módon lezárult, ám legendája épp ekkor kezdődött, az eredetileg békés vendéglőtulajdonos és lócsiszár Hofer Tirol s egyúttal Ausztria nemzeti hősiévé emelkedett, a róla szóló dalt ünnepléses keretek között mindmáig éneklük:

Kezéről a bilincset
végül leoldozák
és Hofer gazda akkor
mondott egy hő imát,
s szólt: – Tüzeljetek, nosza, hát!
– De rosszul lóttok, katonák!
Ég veled, szép Tirol,
édes hazám, Tirol!

Ez az olajfestményre kívánczó és többször meg is festett jelenet nemzedékek képzeletét ejtette rabul és a tiroli-osztrák mítosz szerves része lett. Ebben a vetületben nem csak Hofer kanonizálódott, hanem az őt a franciáknak 1500 guldenért kiszolgáltató harcostárs (a „Tiroli Júdás” – róla is készült festmény) és maga a dimbes-dombos csatatér, amely menthetetlenül zarán-dokhelyé vált. Mindössze a hazafias legenda mögül kikandikáló ellenségkép változott, ezt a szerepet Ausztria déli szomszédja, Olaszország örökölte meg, miután 1915-ben semlegességét feladva csatlakozott az Osztrák–Magyar Monarchia ellenségeinek táborához, és ezért egyebek között Tirol déli részét kapta jutalmul, noha azt a vidéket egyértelműen német nyelvű többség lakta. Ekként vált a 7400 négyzetkilométernyi, félmillió lakosú területsáv

egészen az 1960-as évekig Ausztria és Olaszország Erisz-almájává, olyannyira, hogy Itália határárral reagált, az ENSZ Biztonsági Tanácsa pedig a közgyűlés napirendjére tűzte a konfliktust. A válságot végül mégsem a világszervezet oldotta meg, hanem Bruno Kreisky diplomáciai hajlékonysága, amellyel elérte, hogy Róma a terület birtoklása fejében a legszélesebb körű kulturális autonómiát adja a német kisebbségnek.

Amikor az 1990-es évek elején Südtirol, pardon, Adige Alto tartomány székhelyén, Bolzanóban (Bozenben) jártam, annyit észleltem, hogy a világ elviseli a sokszínűséget. Az Andreas Hofer Strassén, azaz a Via Andreas Hoferen korzózó olasz állampolgárok szintiszta németet beszéltek, igaz, mintha gyorsabban pergették volna a szavakat és erősebben gesztikuláltak volna osztrák, bajor vagy porosz nyelvrokonaiknál. Az újságosstandokon békésen megfért egymás mellett a két napilap, az *Adige Alto* és a *Dolomiten*, az éttermek viszont inkább Saltimboccában, mint bécsi szeletben kedveskedtek a vendégnek, mint ahogy desszertben is a tiramisu dominált a kaiserschmarnhoz képest. Ugyanakkor az osztrák schillinget szívesebben fogadták, mint a pénzromlásnak gyakran kitett olasz lírát. S jóllehet, el tudtam képzelni, hogy így is akadnak kulturális feszültségek a különféle népcsoportok között, alapélményem mégis jobb volt, mintha Kelet-Európa más többnemzetiségű városaiban tettem volna hasonló sétát. Mindenképpen hajlok arra a gondolatra, hogy ha van nemzetiségi kérdés, az nem feltétlenül casus belli.

*

77

Történésként az ember megszokja, hogy olykor a köztudatban élő eseményekről is kiderül: nem történtek meg, vagy nem úgy történtek, ahogyan a hagyomány őrzi őket. Híres mondások pedig hamisnak bizonyulnak vagy minősülnek. Itt van például Churchill válasza arra a kérdésre, hogy miként adatott neki szenvedélyes dohányos és italozó létére ilyen szép hosszú élet. „No sports”, hangozott volna a lapidáris magyarázat, amit persze az életrajzírók kenterbe cáfoltak, mondván, hogy a brit miniszterelnök ifjúkorában bizonyíthatóan lovagolt, úszott, pólózott és vívott, már-már öttusázott. Ezzel szemben magamról büszkén vagy röstelkedve, de bizton állíthatom, hogy szintén csinosnak mondható életkorom során valóban nem kísértett meg a testgyakorlás öröme. Háború utáni vézna, betegeskedő gyerekként hozzátartozóim óvtak a túlmozgástól, és bár Bözsi nagynéném tíz úszóleckét fizetett be nekem a Lukácsban, ezek nem vezettek eredményre. Enyhe gerincferdülésemnek köszönhetően gyógytornára utaltak, az iskolaudvari futballmeccsekben viszont legjobb esetben is csak labdaszedőnek váltam be – noha egyébként lélegzet-visszafojtva követtem az akkoriban diadalmas magyar labdarúgás csodatetteit.

Majdani életrajzíróimnak – már ha lesznek ilyenek – mindazonáltal figyelmébe ajánlom, hogy az utóbbi esztendőben szakítottam ezzel az egészségtelen és puhány életmóddal. Orvosi tanácsra és családi biztatásra ugyanis naponta egyszer felülök a szobabiciklire és húsz-harminc percen át tekerem a járművet. Az eredmény vércukorban és vérnyomásban mérhető, de minden

számszerűségtől eltekintve maga az izommozgatás is jó érzéssel jár. Ugyanakkor az egy helyben karikázás unalmát enyhítendő okostelefonomon bele-belenézek a hírekbe vagy egy-egy ismerős tévésorozatba. Persze tudom, hogy mindezt költői túlzás volna sportnak nevezni, mint ahogy a délutáni gyalogséták is inkább az időtöltés műfajába sorolhatók. Intenzív mozgásban még leginkább a házkezelőség jóvoltából van részem, amely immár egy hónapja nem javítja meg az elromlott felvonót. Bérlőként tulajdonképpen tiltakoznom illene e tarthatatlan állapot ellen, de mint sztoikus önmegfigyelő, beérem annyival, hogy a kényszerű helyzetet beépítem újszerű sportstratégiámba.

*

Ismerős helységnevekkel borzongat az orosz–ukrán háború. Leginkább Voronyezs és Belgorod megyéről mondhatom ezt, s benne is Sztarij Oszkol városáról, amelyhez az 1960–1970-es években családi kapcsolatok révén kötődtem. Korotojak, Kasztornoje, Gubkin, Sebekino – poros szovjet iparvárosok, vasúti csomópontok és világháborús helyszínek –, itt érlelődött a II. magyar hadsereg katasztrófája. Sztarij Oszkolban vesztegeltek a zsidó munkaszolgálatosok – Barát Endre emlékezett meg róluk *Rabszolgák voltunk* című könyvében, amelynek dedikált példányát sokáig őriztem, anyámnak szolt az ajánlás, aki a szerző több más munkáját gépelte. Miközben a helyi televízió adásait nézem, ráismerek a városra, egyes utcákra, és értelmezni tudom a híreket. Ezek leginkább arról szólnak, hogy a negyedmilliós Sztarij Oszkol ma frontváros – ide özönlenek az Ukrajnával határos megyékből a menekültek, akiket stadionokban, iskolákban, hotelekben szállásolnak el és látnak el. Egy iskolai konyhában fehér kötényes, fejfedős „bábuskák” készítenek húsos és káposztás pirogot a határ menti helyőrség katonáinak, akik „hősiesen küzdenek az ukrán neonácik” ellen. A hírmagyarázatok természetesen a hivatalos propagandát visszhangozzák, de a „bábuskák” kétségkívül valóságosak, mint ahogy a szenvedés és rombolás képei is azok, jóllehet a frontnak csak innenső oldalát mutatják.

78

A másik helyszín: Birobidzsán. Innen jön a szörnyű hír, amely szerint Pavel Kusnir 39 éves zongoraművész a város börtönében, előzetes letartóztatásban, ötnapos „száraz” (tehát vízivást is megtagadó) éhségstrájk után meghalt. Halálával egy fényesnek indult művészi pályafutás zárult le meglehetősen rejtélyes körülmények között. Kusnir Tambovban született, ott végezte el a Rachmaninov Zenei Főiskolát, majd Moszkvában, a Csajkovszkij Akadémián tanult tovább. Utána munkakeresőben a jekatyerinburgi, kurszki majd kurgáni filharmóniánál alkalmazták zenekari zongoristaként. Birobidzsánba csak 2023-ban települt át az ottani filharmónia meghívására – ezúttal szólístaként működhetett. Szakmai körökben nagy jövőjű virtuózként tartották számon – egyhuzamban játszotta végig Sosztakovics 24 tétel *Prelúdium és fúgáját*. Nyughatatlan lélek lehetett, aki színorosz létére a Krím 2014-es megszállása óta szívében viselte Ukrajna sorsát, korábban már két éhségstrájkot kezdett miatta, most azonban alig hihető módon belepusztult.

Akárcsak Sztarij Oszkolhoz, ehhez a városhoz is van személyes közöm. 1994-ben a bécsi *Profil* hetilap megbízásából jártam ott A.-val – az egykori Zsidó Autonóm Megye legendájának eredtünk nyomába. A sztálini projektnek eredetileg Palesztina csáberejét kellett volna ellensúlyoznia – szovjet város orosz és héber betűs utcanevekkel, orosz-jiddis kettős nyelvhasználatlaltal –, csak épp zsidó hitélet nélkül. Igaz, amikor ott jártunk, valami épp kezdett éledezni – Izraelből hívott magyar rabbi vezette le a széderestét, és zsidó történész mutatta meg nekünk a város nevezetességeit. Így jutottunk el a Bira folyó partján álló épületbe, amely néhány szűk szoba erejéig a filharmóniának is otthont adott, ugyanis – magyarázták – filharmónia minden orosz közigazgatási egységnek kijár, amely „a föderáció alanya”. Akkoriban még nem kínáltak rendszeres műsort. Harminc évvel később a filharmóniához közeli börtön egyik cellájában lelte halálát Pável Kusnir zongoraművész.

Hargitai Miklós

A világ végén

Ha az ember Andalúziában van, nem szabad kihagynia a közeli Portugáliát sem. Azt, hogy mennyire közeli, spanyol léptékkal mérjük: alig 400 kilométer, tehát ott van a szomszédban. Az ember beül reggel az autóba, és délre már Faróban van. Vagy Perában, ha rátesz még egy fél órát. Armação de Pêrában nem a Földközi- (és pláne nem az Alborán-) tenger hullámszik, mint Malagában: túl vagyunk Gibraltáron, ez bizony már az Atlanti-óceán. Más az illata, az íze, más a homok, a szél, a nap – tömény egzotikum, akkor is, ha két éve egyfolytában a tengerparton vagyunk. Armação de Pêra egy halászfalu, amelyet épp ezekben az években kezd elfoglalni és a maga képére formálni a tömegturizmus. A parton megállni már csak a kijelölt parkolóban lehet, de a parkolás még ingyenes. A halászok a parton sütik a frissen fogott halat, de van Lidl is az otthoni étkekre vágyó külföldieknek. Lehet napernyőt meg napozóágyat bérelni – bár egyelőre nem sok helyen –, de sokkal jellemzőbb látvány az egyszerűen a homokban hagyott, ponyvával letakart halászfelszerelés meg az oldalára fordított bárka árnyékában hűsülő fürdővendég. Lehet supozni, de némi apróért a halászok is kivisznek a nyílt vízre színes csónakjaikon.

Csak egy estét és egy éjszakát töltöttünk Pêrában, de ezek voltak a nyár legszebb órái. Nehéz pontosan meghatározni, hogy miért; minden bizonnyal a hely meg a hangulat miatt. Amikor érzed, hogy jó helyen vagy: van ilyen, csak egyre ritkább.

Másnap reggel elindultunk Lisszabonba, ami egy újabb közel 300 kilométeres út észak felé. Két jellemző látnivaló adódik közben. Az egyik az agyag: már Huelvánál elkezdődik amúgy, ami még bőven Spanyolország, és eltart Lisszabonig, meg bizonyára tovább is. Vörös agyag, rajta fekete törzsű fák

több száz kilométeren át. A másik jellegzetesség ugyanis a paratölgy – származására nézve inkább bükk –, a térség legfontosabb gazdasági növénye. Paratölgyültvények az út mentén több száz kilométeren át: ez Dél-Portugália. A vidék nem látszik gazdagnak, sőt, inkább szegénynek tűnik. Ember sehol, települések alig, paratölgyfák mindenhol. Meg gólyák. Soha sehol nem láttunk annyi gólyát, még a Fertő osztrák oldalán sem. Gólyafészkek a fákon, a templomtornyokon, a távvezetékeken. Egy-egy vezetéktartó oszlopon akár 20-30 fészek. Eleinte nem értettük, hogy kerülnek erre a száraznak és forrónak tűnő vidékre a gólyák. Mivel táplálkoznak vajon? Aztán kiderült, hogy ha gólyát látunk valahol, akkor hamarosan vizet is fogunk látni. Mediterrán éghajlat, kis óceáni beütéssel, és sokkal több csapadékkal, mint amihez mi hozzá vagyunk szokva. Portugáliában vannak folyók – mármint olyan folyóvölgyek, amelyekben nyáron is folyik a víz –, tavak, sőt rizsföldek is. És a gólyák minden térképnél pontosabban jelzik, hogy víz van a közelben.

Lisszabonban Airbnb-lakást foglaltunk bent a városban, közel az egyik retróvillamos felső végállomásához. Kint 36 fok, ami ritkaság arrafelé, a vastag falú házban azonban kellemesen hűvös a levegő légkondi nélkül is. Este lesétáltunk gyalog a tengerpartra (három kilométer), de azt, hogy „le”, nem kell szó szerint érteni. Lisszabon ugyanis nem lejt a tenger felé; semerre sem lejt. Úgy kell benne sétálni, hogy bármerre is megyünk, az út néha fölfelé visz, néha pedig lefelé, aztán – keskeny utcákon át, házak között, fák lombjai alatt – egyszer csak meglátjuk a tengert. Lisszabon nem a kedvező domborzati adottságok miatt épült oda. A telepítő tényező egy védett öböl, a Tajo folyó gigantikus tölcseértorkolata. A rómaiak óta mindenki tisztában volt a hely stratégiai jelentőségével. Évezredekken át innen indultak és ide érkeztek a legfontosabb kereskedelmi utak. Sokak számára még ma is: ahogy Malagában minden sarkon van egy Supermercado, azaz kínai vegyesbolt, úgy Lisszabonban gyakorlatilag a teljes kiskereskedelmi szolgáltató szektor indiai (pakisztáni, bangladesi) kézben van. Minden zöldséges, minden fodrász, minden szerelő, minden kerékpáros futár, minden taxis indiai. Egy kis Népszínház utca, csak ez akkora, hogy lefed egy félmilliós várost.

A repülőtér belül van a városban – mintha nálunk a Népligetben lenne –, mégsem hallani repülőzúgást. A hegyek, völgyek megtörik a hangot. A reptérre széles, drága villákkal körített út vezet, mint a az Andrassy úton sétálnánk. A forgalom sűrű – mindenütt a városban –, autóba ülni fölösleges, a tömegközlekedés és a gyaloglás kombinációja sokkal jobb választás. Főleg este és éjszaka járjuk a várost. Nem vagyunk egyedül, olyankor is pezseg az élet. Lisszabon olyan, mint az idős ember: leginkább délutánonként alszik, aztán estére felélénkül. Az elővárosi vonaton, ami kivisz a helyiek kedvenc strandjára, a Praia de Caxiasra, meg akár a világ végére is (csak az út végén kell egy kicsit buszozni), este hatkor csúcsforgalom van, alig férünk föl. A strandon viszont szó szerint senki, mintha tényleg véget ért volna a világ. Nem ért véget, csak bejött egy hidegfront: néhány óra alatt 30-ról 18 fokra zuhant a hőmérséklet. A part pálmáit tépi a szél, és hideg van: fázunk, ami utoljára karácsonykor, Magyarországon fordult elő velünk. A világ vé-

gére, ami egy magaspart Portugália és az egész európai kontinens legnyugatibb pontján, pazar kilátással az óceánra, már el sem indulunk: ott olyankor is ezerrel száguld a szél, amikor Lisszabonban szélcsend van.

A portugál főváros egy kicsit olyan, amilyenek a harmadik világot képviseli az, aki még nem járt errefelé. Ha a részleteket nézzük, semmi sem működik, de aztán az egész valahogy mégis összeáll. Az étel meg általában az élet drágább, mint Spanyolországban, pedig kevesebbet keresnek. De a szolgáltatás, talán az indiaiak miatt, olcsó. Lisszabonban 4 euróért is megnyír a fodrász, Malagában ugyanez minimum 8 euróba kerül (ami még mindig csak 3000 forint, ha valaki a hazai árakhoz akarja viszonyítani). A buszok kevésbé zavartatják magukat a menetrendtől. A metró és a vonat pontos, de ritkán jár, és időnként kimarad. A villamos néha órákig nem jön. De másfelől kit érdekel mindez a világ egyik leghangulatosabb városában? Miről késünk le, ha várni kell a villamosra, vagy ha elunjuk, és inkább gyalog indulunk haza?

Haza, vagyis a szállásra, mert az otthon továbbra is a malagai Benalmadénát jelenti. Lisszabontól alig 700 kilométer. A hazaút egy darabig még Portugáliában visz, aztán egy jó darabon Extremadurában, Spanyolországban. Extremadura bizonyos értelemben a spanyol Alföld: nem azért, mert lapos, kicsit sem az, inkább nagyon is dimbes-dombos, de a semmi közepe. Ahogy átérünk a határon, ami egyúttal éghajlati övezetek választóvonalára is, a táj fokozatosan változik: elmarad a paratölgy, egyre több az olajfa. A két útpálya közt az elválasztósávkban valószínűtlen változatoságban pompázik a leander. A bíbortól a ciklámenig, a halvány rózsaszíntől a vörösig, a fehértől a sárgán át a kajsziiig minden színváltozat előfordul, persze nem azonos gyakorisággal. Az út fölött a LED-táblák extrém tűzveszélyre figyelmeztetnek. Látunk is tüzeket – szerencsére csak a messze távolban –, de látunk viszonylag frissen leégett erdőket is. Amit egyszer felfaltak a lángok, az valószínűleg nem nő ki soha többé; amíg ez a klíma lesz, addig biztosan nem.

Ötven-hatvan kilométerenként bukkan elő egy-egy kisváros a dombok közül. Vasárnap délután van, a műszerfalon a külső hőmérő 37 fokot mutat, ami a valóságban inkább 40. Az utcák üresek; nemhogy a boltok, de még a benzinkutak is zárva tartanak. Pedig jó lenne tankolni, készültünk rá: a spanyol benzin jóval olcsóbb, mint a portugál. Ez is rejtély, mert a kortárs közgazdaságtan szerint a dolgok árát az határozza meg, hogy mennyiért lehet őket eladni („fizetőképes kereslet”) – de a portugál átlagfizetés 1600 euró körül van, míg a spanyol jóval 2000 fölött.

Extremadura szép. Lehúzzuk az ablakokat – a klíma úgysem megy, takarékoskodni kell az üzemanyaggal a következő nyitva tartó kútig –, kintről beáramlik a hőség, meg a száraz fű és az olajfák kérgének illata. Ha Spanyolország egy parfüm lenne, ilyen illatot kellene kikeverni hozzá, forróságból, a napon elhalt füvekből és a kéreg pórusain át illóolajat párologtató olajfákból. De az ilyesmit nem lehet palackba zárni, meg nem is működne, mert hangok is kellene hozzá – a fákon zúgó kabócáké, az cikázó fecskéké, az út fölött vijjogva áthúzó kányáé –, meg képek, amelyeket az emlékezetünk bár-

milyen digitális technikánál tisztábban őriz meg. A barna templomtorony, kis fémkorláttal az ablak előtt (hát mégis van barna balkon: talán itt látta Babits), az olajfák árnyékában hűsölő csorda, a gólya, ahogy az égi csigalépcsőn kanyarogva száll egyre följebb, a lemenő nap, amint sárgásbarna filtert húz a tájra, és a leanderek színpompája.

Aztán egy zöld-fehér andalúz zászló: itthon vagyunk. Már akkor is ilyesmit éreztünk, amikor átgurultunk a spanyol határon, ez meg itt az áldott andalúz föld, ahol minden fű, fa, virág és madár az ismerősünk. Az otthon ott van, ahova jólesik visszatérni. Most, még két napig Andalúziában, aztán tényleg elindulunk hazafelé.

Végel László

A populisták lítiumcsatája

82

Szerbiában a tavalyi országos választásokat fölényesen megnyerte a Szerb Haladó Párt és koalíciós partnere a Szerbiai Szocialista Párt, valamint a Vajdasági Magyar Szövetség. Ezek után az egymással civakodó ellenzéki pártok hosszú időre elvesztették önbizalmukat, és konszolidálódott az autokrata hatalom. Miután a kormány nyeregben érezte magát, úgy vélte, hogy ezúttal nyeresre áll abban a lítiumháborúban, amelyben 2022-ben meghátrálásra kényszerült. Akkor ugyanis a tömeges tiltakozás hatására Ana Brnabić kormányfő bejelentette, hogy a Rio Tintóval való együttműködést leállítják. A parlament törvényt fogadott el a lítiumbányászati kutatások beszüntetéséről.

Két év után Vučić elnök mindenre elszántan felvette a harcot a lítiumbányászat érdekében. Együttműködési megállapodást kötött az Európai Unióval a stratégiai fontosságú, az elektromosautó-gyártáshoz nélkülözhetetlen lítium kitermeléséről. A belgrádi ünnepélyes aktuson széles mosollyal megjelent Olaf Scholz német miniszterelnök is. Szóba sem került a sajtószabadság. Vučić arra számított, hogy ennek köszönve az unió „rugalmasabb” lesz Szerbia uniós csatlakozási folyamatának megítélésében, nem fessegeti az emberi jogokat, a korrupciót és a demokratikus állapotokat, vagyis az európai tőkeérdekek megpuhítják az európai politikusok szívét, ugyanakkor a szerbiai költségvetés szilárdabb alapokra kerül. Vučić elnök élénk színekkel rajzolta meg Szerbia jövőjét, új gazdasági periódust jelentett be, továbbá azt is jövendölte, hogy a Jadar-völgy lakói nem tudnak majd mit kezdeni tetemes jövedelmükkel. A kormánytagok a lítiummannáról regéltek.

Az ellenzéki pártok morgolódtak, többre nem tellett az erejükből, s úgy tűnt, hogy a választások után Vučić elnök simán megnyeri a lítiumcsatát. Azonban mégsem. A környezetvédők újra elkezdtek lázadni. A sok apró

szervezet gyorsan megszerveződött, és megszületett az új országos hálózat. Negyvennapos határidőt szabtak a kormánynak, hogy terjessze a parlament elé és a kormánykoalíció szavazza meg a lítium szerbiai kitermelésének tiltását, ami az első napokban igencsak naiv kezdeményezésnek tűnt, ám gyorsan kiderült, hogy nem az. Az elmúlt hetekben Szerbia nagyobb városaiban – Szabadkától Nišig – tüntetéseket szerveztek, amelyek sokkal tömegesebbek voltak, mint amire a szervezők számítottak. Ugyanakkor a szervezők bejelentették, hogy augusztus 10-ig Belgrádban nagy központi tüntetést tartanak, ugyanis eddig kellett volna megszavazni a parlamentnek a tiltásra vonatkozó törvényt.

A parlament nem szavazta meg, a belgrádi tüntetésre viszont sor került. A kormány szerint 27 ezer, a szervezők szerint viszont 119 ezer ember vett részt rajta. A tüntetés békés volt, befejeztével pedig – a szervezők szándéka szerint – a polgárok egy része eltorlaszolta a belgrádi központi vasúti pályaudvart és az újbelgrádi vasútállomást. Reggelig szünetelt a forgalom, amikor a rohamrendőrség szétkergette a tüntetőket, két polgárt rendbontás miatt letartóztattak. Másnap néhány kisebb tüntetésre került sor, aztán lassan lecsitult a hangulat. A feszültség azonban megmaradt.

Erről szólnak a napi hírek. Nagy kérdés, hogy mi rejtezik mögöttük. A kormánykoalíció szerint a tüntetők vezetői puccsra, államcsínyre készültek, amelyet különböző országok kémhálózatai és nagykövetségei szerveztek, azzal a céllal, hogy eltávolítsák Vučić államelnököt a tisztségéből. A kormánytagok szerint a banda Vučić meggyilkolását tervezte. Vučević, a jelenlegi kormányfő veszélyes és erőszakos bandának, Szerbia ellenségeinek nevezte a tüntetés szervezőit. Egyszóval: a kormány szerint nem lítiumról, hanem brutális ellenzéki politikai mozgalomról van szó.

Éppen az ilyesféle állítások ellen tiltakoztak a tüntetés vezetői és résztvevői. A tüntetésen nem kaptak szót az ellenzéki pártvezetők, nem lobogtak a pártzászlók. Erőszakos cselekedet sem történt, a beszámolók szerint egy ablak sem tört be. A vasúti forgalom lezárásán kedélyes hangulat uralkodott. Nemcsak a szervezők, hanem a tüntetésen részt vevő polgárok is egyhangúan bizonygatták, hogy csupán friss levegőért, a tiszta vízért és a lítiumbányászat megakadályozásáért küzdenek, és ezzel is a nemzeti egységre törekсенek. Nem számít, hogy ki a jobboldali és ki a baloldali. Tehát egyféle apolitikus közérzeti lázadási mezzőről volt szó, amely egy-két nap alatt, mint általában a békés tüntetések, kifulladt.

A nyilatkozatokból kiviláglott, hogy Szerbiában az elégedetlenkedő polgárok részéről óriási az ellenzéki pártok iránti bizalmatlanság, ami mögött a rendszerváltás iránti bizalmatlanság is felcsillant. Úgy vélik, hogy a rendszerváltás eltorzult, a rendszerváltók elárulták őket. Az erőteljesen hangoztatott apolitikus mez mögött felderengenek a világnézeti különbségek, amelyek elsősorban az EU iránti viszonyt érintik. A relatív többséget képező EU-szkeptikusok nyeregben érzik magukat. Azt a tanulságot vonták le, hogy Szerbiának nem kell csatlakoznia az EU-hoz, mert csak EU-kolónia lesz belőle. Szerbiában nem a szerbek, hanem a multinacionális tőke uralkodik, hiszen Szerbia máris átengedte a termőföldek és a

természeti kincsek egy részét a multinacionális tőkének. Az EU-pártiak viszont arra figyelmeztetnek, hogy a kínai tőke megdöböntő hatalomra tett szert, féltő, hogy Szerbia adósságcsapdába kerül, hiszen az autóutakat, az új hidakat kínai kölcsönből építik kínai, vietnámi munkásokkal és szakemberekkel. Számos gyár kínai tulajdonba került, a kínai tulajdonosok pedig nem sokat törődnek a környezetvédelemmel, ezenkívül nem tartják be a szerbiai munkavédelmi törvényeket sem. A kínai tőke vietnámi munkásokkal államként viselkedik az államban.

A tüntetők ezzel szemben a patriotizmusra és a nemzeti érzésre hivatkoztak. Gyakran azt is skandálták, hogy Vučić kormánya nemzetáruló. Először Koszovót árulta el, aztán Szerbiát árusítja ki. A megfigyelők azt is észrevették, hogy csatlakozott hozzájuk a szélsőjobb aktivisták egy része is. A másik része pedig beolvadt az egyébként is a szélsőjobbos Šešelj pártjából toborzott Szerb Haladó Pártba. A Koszovó azonnali visszaszerzését követelő szélsőjobbos pártelnök már a szerb kormány tagja.

Mindez arról szól, hogy kétféle populizmus került egymással szembe: a felülről irányított és az alulról szerveződő. Az alulról építkező „apolitikus” populizmuson belül azonban kimondatlan világnézeti különbségek is rejtkeznek. Sokkal nagyobbak a különbségek köztük, mint a két egymással ellenséges tábor között, hiszen főleg az EU-ellenességben és a nemzeti szuverenitás védelmében a tüntetők nagy része ugyanazokat a jelszavakat hangoztatja, mint a regnáló kormánypártok vezetői, mégis a hasonló programjaik szintjén folyik a legádázabb küzdelem.

84

Szerbiában is hasonló folyamat kezdődik, mint Magyarországon a pedofilbotrány folyamán. Évek óta a pártok szervezte tüntetéseken alig jelentek meg pár ezren, viszont a pedofilbotrány százezreket mozgósított. Végül megszületett a Tisza Párt. Hasonló folyamat játszódik le Szerbiában, a pártrendezvényeket alig látogatják, de százezreket mozgósított egy gyermekgyilkossági botrány, amely végül elcsitult. Ezúttal a lítium mozgósította a tömegeket. Új párt azonban nincs kilátásban, inkább arra lehet számítani, hogy Vučić elnök megnyeri a csatát, a mozgalom csillapodik, aztán újra fellángol, vagyis évekig tartó búvópatakszerű mozgalommá válik.

Vučić elnök célja, hogy Szerbia lítium-nagyhatalom legyen, és nem kétli, hogy végleg megnyeri a lítiumcsatát. Ennek van fedezete, hiszen a tömegek körében az elnök rendkívül népszerű. De ennél is fontosabb, hogy konszolidálódott a délszláv háborúban felcseperedő, a rendszerváltás utáni új, Vučićot támogató gazdasági elit, amely nem kíván semmiféle zavargást és felfordulást. Valójában ez az elit biztosítja a Vučić-rendszer kényes egyensúlyát. A populista tömegek nem a politikai jogokért demonstrálnak, mint valaha, nem követelik a sajtószabadságot vagy a demokráciát, nem rendelkeznek politikai alternatívával. Ez azt jelenti, hogy gyorsan kifulladásra kerülnek. A politikáról legfeljebb az ellenzéki pártvezetők nyilatkoznak, de a választásokon nem aratnak vele sikert, az antikorrupciós retorika sem talál visszhangra.

Vučić reméli, hogy a lítiumbányászattal kiérdemli az EU-politikusok rokonszenvét, és továbbra is bizakodva toporoghat az EU kapuja előtt.

Marad minden a régiben. Maradhat oroszbarát EU-tagjelöltnek. Nem siet az unióba, az unió sem sietteti Szerbiát. Szerbia nem siet, hiszen szakítania kellene a hagyományos oroszbarátsággal, ami minden szerb politikus részére kockázatos vállalkozás lenne. Vučić a tüntetések idején elárulta, hogy a lítiumcsatában részt vett az orosz kémhálózat is, amely pontos információkat engedett át a kormánynak a tüntetők terveiről. Ezzel elismerte, hogy az orosz kémhálózat jelen van Szerbiában, ami ellen a kormány nem lép fel. Egyébként is az orosz hatás továbbra is döntő fontosságú Szerbia jövőjét illetően. Ez a belgrádi tüntetéseken is kiderült. Hangzatos jelszavak hangoztak el a nyugati és a kínai tőke ellen, ellenben senki nem említette az orosz tőkét, holott az egész szerbiai olajipar – a kutatástól, a kiaknázástól kezdve egészen a feldolgozásig – orosz tulajdonban van. Ennek sokkal nagyobb a stratégiai súlya, mint egy bányának vagy akkumulátorgyárnak.

Szerbia lázong, de semmi se változik.

Parászka Boróka

Bevásárlás a politikusellátóban

85

Aranyba öltözött férfi bukkan fel minden falon, plakáton. Bármerre utazik az ember Romániában, elnökválasztási kampány van, tele az ország a szélsőjobbos George Simion portréival. Nagyon olcsó lakást, román „felemelkedést” ígér, Romániát – ha nyer – „a románoknak” adja vissza. A szokásos, unos-untig ismert szélsőjobboldali lózungok, jelszavak. Semmi sem változik 2000 (amikor majdnem elnökválasztást nyert a rettegett Vadim Tudor), 1990 (amikor a rendszerváltás minden reményét elmosta a szélsőjobb feltámadása és az így generált etnikai zavargások) vagy a harmincas-negyvenes évek óta (amikor a Vasgárda tartotta rettegésben az épphogy megszületett országot). Ugyanazzal a retorikával, ugyanazokkal a gesztusokkal ugyanolyan hatást ér el a régi-új vezérjelölt.

Egyetlen különbség van: a technika. Remek minőségben, kitűnően vágott, meghökkentő perspektívákból forgatott videók, profi fotósok által készített képek teszik mégis újszerűvé Simion egyébként bamba, ósdi üzeneteit. Egész forgatókönyvíró csapat, népes stáb szaladgál körülötte, hogy spontánnak tűnő kis filmetűdökben lehessen ő a nemzetmentő betyár, aki betör a románok életét tönkretevő nagytőkések, háttérhatalmak rezidenciájára, üzletébe, fogadójába, hogy ott élő (Facebookon, YouTubeon közvetített) videókkal leplezze le őket. Naponta sok tucat portré, dokumentum és zsánerfotó készül a pártvezérről, ha akarjuk, ha nem, ömlenek ránk ezek, együtt élünk vele, ismerősünkkel válik. Valljuk be, egy idő után hiányozni kezd. Követjük, kissé szégyenlősen, mint egy könnyen fogyaszt-

ható sorozat epizódjaiban a karaktert, amelyik a bőrünk alá mászott. És elfeledkezünk róla, hogy a film, amit nézünk, nem a szórakoztatásunkra készül, sokkal inkább a tömeg választófülkébe tereléséhez.

A kampánytechnológia, amit a román szélsőjobb rengeteg pénzért megvásárolt magának, hatékony, hatásos, új, szerteágazó. És egyébként semmi, de semmi köze az antiszemita, magyarelles, összeesküvés-elméletekből és gyűlöletkeltésből élő politikához, ami Bukaresttől Nagyváradig és Iași-tól Temesvárig használja, most épp a román elnökválasztás letarolásához. Ez egy általános technológia és egy jól összerakott üzleti modell, bárki befizethet rá. Ha a kliensnek van elég pénze (sok pénze!), megkap mindent ahhoz, hogy rengeteg embert el lehessen érni, és befolyásolni lehessen. Kap kampányanyag-gyártó szaktudást, eszközöket, közösségimédia-elérési stratégiát, az úgynevezett „mainstream” média ingerküszöbét is simán átütő tartalmakat. De legfőképpen megkapja azt a politikai karaktert, személyiséget, megjelenést, amelyet könnyen, gyorsan és nagy hatásokkal fel lehet használni. Leemelhet magának bármikor a politikai marketing gardróbjából egy olyan figurát, amit bármikor magára ölthet, ha mandátumot, népszerűséget, pozíciót akar.

Ezért válik egyre hasonlóvá világszerte minden politikus, függetlenül a saját meggyőződésétől, programjától.

A nyáron francia kollégánóm arra kért, nézzem végig a gasztro-nacionalizmus nyomait Magyarországon. Gyűjtsem össze, hány politikus fotózkodik főzés, evés, éttermi pihenés közben. Hány politikus lágyítja a szívét választóinak „a magyar ízek” iránti rajongással. Mintha lenne valamilyen kötelező jelenléti ív! Mindenkinek, de mindenkinek volt lángosevő, konyhai, éttermi fotója. A gasztro-nacionalizmus egyik fontos terméke ennek a marketingtermék-csoportnak, és senki nem ússza meg, hogy ne vásároljon belőle. Ízlés, ha van, talán csak abban nyilvánul meg, hogy ki mennyire felel meg a demagógiának, a giccsnek, a pózolásnak. Lehet visszafogottabban, ízlésesebben is csinálni, ha van valakiben erre halovány szándék és érzék. Néhány, ritka kivételnek számító politikusban van is. A többség azonban tobzódik, tocsog a zsírban, a gőzben, bármiben, csak figyelmet keltsen, és átvigye az üzenetet: egy tálból cseresznyézünk, ugyanannak a kolbásznak a két végét esszük, rajta áll, hogy lesz-e mindennapi kenyérünk stb. Ugyanolyan odaadóan kóstolgat, ízlelget a szavazatokért Le Pen, Orbán, Salvini, Simion stb.

A propagandasajtó tudja ezt, most egy kicsit bajban is van. A magyar politikai élet egyik kiemelt témája az idén a lángos ára körüli háború. Lehet bármekkora a milliárdos sikkasztás, csalás, korrupció Magyarországon, igazi felháborodást, népi lázongást csak a balatoni lángosár emelkedésével lehet elérni. Úgy, hogy kora nyártól jönnek a kormánykritikus lángosár-gate anyagok az ellenzéki tartalomgyárakból. Június végén kaptak észbe a kormánypártiak, akkorra lett kormánypárti lángosár-kommunikáció, viszontválasz, interaktív térkép a valódi, népbarát árákról – azokról, amelyekre méltán lehet büszke a választóiért bármire képes kormány.

Ezzel telt a nyár. Jött még néhány durva korrupciós ügy, kísérlet arra, hogy a rendszer méltánytalan működését átláthatóbbá tegye a leleplezés. Volt is hozzá muníció: vasúti baleset, kórházi – életüket veszélyeztető – működési zavarok. A nem működő állam megannyi félelmetes, elkeserítő és egyre gyakrabban jelentkező szindrómája.

De igazi figyelmet és reakciókat a leleplező anyagokról, adott technológiával, egyszerű és szigorú szabályok szerint összedobott politikai szórakoztatóipari termékek értek el. A rövid kis videók, a mindig ugyanúgy beállított fotók, az előzések és bejelentkezések. Karba tett vagy zsebre dugott kéz, előre mutató ujj, hátradobott haj, feltolt napszemüveg. Felsorolni is kínos, mennyire ugyanolyan a politikai primitivizmus.

És hova lesz ebben a show-műsorban, ebben a mindig ugyanúgy, ugyanarra haladó esztrádműsorban a politika? Az összetett, árnyalt kérdések és problémafelvetések – amelyeknek nem a választó szórakoztatása, indulatba hozása a célja, hanem dilemmák, választási lehetőségek felmutatása. Az érdekvédelmi egyeztetések kikényszerítése, a társadalmi párbeszéd fenntartása. Egyáltalán: hova lesz a párbeszéd, ha a hiedelmeink megerősítése és felmutatása folyik, nem racionális érvek ütköztetése?

Hova lesznek a politikai különbségek? George Simion életkoránál, friss politikai pályájánál fogva, de különösen a kitűnően elsajátított kampánytechnikák miatt kísértetiesen hasonlít Magyar Péterre. És ezzel nem azt akarom mondani, hogy Magyar Péter szélsőjobboldali politikus. Tulajdonképpen még azt sem tudom meggyőződéssel mondani, hogy George Simion az lenne. Kétlem, hogy bármelyiküknek lett volna ideje, szándéka elmélyült, alapos politikai álláspontokat kialakítani. Csak annyit akarok mondani, hogy a politikai termékáruház hasonló polcain vásároltak és vásárolnak be megjelenésükhöz.

Tulajdonképpen nem is tudom, mi az oka ennek a marketingrenewalsnak. Nem jelentek meg olyan nagyon új technológiák, nem most robbant be a közösségi média. A mesterséges intelligencia viszonylag új, de még nem telepedett rá teljesen erre az üzletágra. (Mi lesz, ha rá fog?) Egyszerűen csak összeérték az eddigi tudások, kiépült a politikai kampánybiznisz, minden eddiginél hatékonyabban, globális szinten is elérhető módon? Ahhoz hasonlóan, ahogy a kínai termékek netes áruházai behálózták a mindennapjainkat?

A depolitizálás és a túlpolitizálás ideje egyszerre jött el. Mindenhol ott van egy népszerűsége ácsingózó politikus. Szelfizik, szerepel, a nép közé keveredik. A nép pedig fraternizál, szórakozik, és hagyja, hogy politika címen szórakoztassák. Csak önmagáról, a szükségleteiről, az érdekeiről feledkeznek el.

A lángosár-gate dandárján röppent fel az idén nyáron a hír, hogy határon túli egyéni szavazóközeteket hozhat létre a Fidesz. Nem ért el akkora figyelmet, mint a lángosár, de azért a szokásos szembenállások létrejöttek. Van, akik szerint túl sokat kapnak a határon túliak (egyre többen vannak, akik ezt gondolják a kormánypárt szavazói közül is), és van, akik szerint pont ennyi és pont így jár neki.

Nem érdemes a végtelenszer megismételt vitákat újra felidézni. Csak a tény mellett nem szabad elmenni, hogy a bejelentés a határon túli közösségek politikájának a megszűnését is jelzi. Az egyéni körzetek erdélyi kiterjesztésével már nem lesz szükség kisebbségi szervezetekre, szervezeti programokra, még csak úgy sem kell tenni, mintha lennének ilyenek (régóta nincsenek). Be kell menni a politikusellátóba, és ott leakasztani néhány, Erdélyben is eladható politikai karaktert, be kell izzítani a határon túli közösségi médiát, néhány szép, madártávlatból felvett videó a Székelyföldről. És el ne feledkezzünk a szovátai, valamint parajdi lángos árának jelentőségéről! Szlovákiában nem lesz egyéni választókörizet, mert nincs kettős állampolgárság, nincsenek szavazóképes szlovákiai magyarok. Tehát ott nem kell madárperspektívás videókat forgatni, és ki nem szarja le a komáromi lángos árát? Ha ez az új „nemzetpolitikai” korszak, az egyéni választókörizetekből Budapestre küldött képviselők korszaka, akkor a szlovákiai magyarokat kiakolbóljuk a társasjátékból, mert állampolgárság híján alkalmatlanok a részvételre. És a ficói Szlovákia túl baráti állam ahhoz, hogy a meghitt illiberális viszonyokat megzavarjuk a kettős állampolgárság bevezetésének kérdésével. Különbösen is, vitatott kérdés, és régen, amikor még volt az embereknek politikai identitásuk, hovatartozásuk, álláspontjuk, akkor a kettős állampolgárság fölötté káros voltát épp azok sérelmezték, akik most kritikusan felvethetnék a Fico- és az Orbán-rezsimmel szemben a szlovákiai magyarok diszkriminációját ebben az ügyben.

88

De már rég nem bíbelődünk hasonló ügyekkel. Rég nem vetünk számot saját politikai (nem)fejlődésünk ellentmondásaival. Forró ősz lesz az idén: elnökválasztás az Egyesült Államokban, és választások világszerte. Mindenki az aktuális politikai epizód legszórakoztatóbb, leglátványosabb részleteit figyeli, fontos, hogy ki lesz a főszereplő, kik a mellékszereplők, milyenek a kellékek, jelmezek. A nép szórakozni akar inkább, mint választani. És ha véget ér ez a film, ez a mese, majd jön új, és megint lesz új izgalom. Kár bíbelődni a kérdéssel, hogy mikor lesz a választó saját hőse, és mikor kezdi el a saját politikai életét élni. Talán nincs neki, és egészen biztosan nem lesz neki ilyen – ha a showbiz így folytatódik tovább.

A kommunista autonómia

Van-e különbség az autonómia és a szabadság között? Van is, meg nincs is. Objektíve van, szubjektíve nincs. Kinek mekkora a szabadságfoka, külső tényezőktől függ, amelyekre persze hat a személy maga, mindaz, amit tesz vagy nem tesz szabadságfoka emeléséért. De lehet valaki sokkal szabadabb is, mint amennyire autonóm. Ha a szabadságfoka sokkal nagyobb teret engedne az autonómiájának, mint amennyit ebből kihasznál. Hasonulhat, alkalmazkodhat sok mindenhez, alávetetheti magát sok mindennek, függővé teheti magát sok mindentől akkor is, ha szabadságában állna nem tenni ezt.

De szubjektíve a szabadságának az a tere, amelyet nem használ ki, amelyre nem terjeszti ki az autonómiáját, nem szabadság a számára. A szabadsága csak addig terjed, ameddig az autonómiája.

Például a szerzetességből való kilépés a szerzetesek igen jelentős része számára nem volt szabadon választható lehetőség azokban az évszázadokban, amikor ennek az intézménynek lényeges szerepe volt a társadalom szervezésében, a gazdasági életben, és a szerzetesi élet választása sokak számára nem választás, hanem kényszer volt. Ők annyira voltak csak szabadok, autonómok, amennyire a szerzetesség kötelékében lehettek. Elég kevésbé.

A mai szekularizált világban nagyon kevés szerzetes van olyan helyzetben, hogy ne léphetne ki alacsony társadalmi költséggel a rendjéből,

amikor akar. A mai szerzetes levetheti magáról a szerzetesi kötelekeket, szabadságában áll sokkal autonómabbnak lenni, sokkal autonómabb módon gyakorolni a hitét vagy egyáltalán alakítani és deklarálni a világnézetét, mint ahogy azt szerzetesként teheti. Ha belső okokból lehetetlen számára a kilépés, akkor szubjektíve csak annyira szabad, amennyire autonóm lehet a rendjében. Objektíve azonban sokkal szabadabb. Olyan szabad, mint bárki a rendjén kívül.

Mindenki annyira szabad, amennyire a külvilág engedi, de csak annyira autonóm, amennyit ebből a szabadságból igényel. Az autonómiaigény és a szabadságigény egybeesik.

De ez csak az adott pillanatra igaz. A jövőre nézve nem igaz. Ha nagyobb szabadságot, több autonómiát szeretnék élvezni családommal, bármilyen kisebb és nagyobb csoportommal (felekezettel, etnikumommal, nemzetemmel, állampolgári közösségemmel, társadalmi réteggel stb.) együtt, mint amennyi ma lehetséges, akkor ezért magamra vehetek kötöttségeket, szűkíthetem a meglévő szabadságomat, autonómiámat is a több szabadságért, autonómiáért való küzdelmemben. Például beléphetek felkelő vagy honvédő, felszabadító, illetve ilyeneknek tűnő seregekbe, különböző szervezetekbe, pártokba, és vállalhatom az ezzel járó szabadságkorlátozásokat.

Leszállíthatom szabadságom fo-

kát annak érdekében, hogy az majd magasabb legyen. Lemondhatok autonómiám egy részéről azért, hogy majd autonómabb lehessenek. Például feladhatom magam a rendőrségen, bevonulhatok a börtönbe, hogy a büntetésem letöltése után szabadabb lehessenek, mint most, amikor a bujdosás, a menekülés rabságában és félelmében élek.

Így érthetjük meg, miért lett olyan sok szabadságra, autonómiára vágyó ember az autonómiája minimumát sem biztosító kommunista állampárt csahosa és rabszolgája.

Az autonómia értékét a legmagasabbra helyező, társadalomképe középpontjába állító egykori vakhítú kommunista nemrég véget ért hosszú élete végén kiadott egy könyvet, „melyben megpróbálok szembenézni a kommunista múlttal”. (Bíró András: *Kommunista voltam. A vakhítól az autonómiáig*, Kocsis Kiadó, 2024, 167. o.)

A szerző nem írta bele a könyvébe azt az összefüggést a kommunizmus és a szabadságigény, az autonómiaigény között, amely a fentiekből következik, de az azért kiolvasható belőle. Ennek az összefüggésnek magyaros ereje van azoknak a kommunizmusnak, exkommunistáknak, kvázikommunistáknak a sorsában is, akiknek az életét kutattam. Nemcsak a mártír Gimes Miklóséban, de – ha különösen is hangzik – Dobi Istvánéban és Aczél Györgyéban is.

Nem mindegy, hogy ki mikor lépett be a szigorú kommunista szerzetesrendbe. Milyen jelenhez képest kereste a kommunizmusnál a szabadabb jövőt. A háborúba ájult Monarchia, a Horthy-korszak, a vész-korszak jelenéhez képest, vagy akkor,

amikor már beleesett a látókörébe a nyugati világ, amelynek a szabadságfokát a kommunista kötelékben a szovjet blokk szabadságfoka alá kellett értékelni.

Bíró András magyar apjával, szerb anyjával Bulgáriában élte le a gyerekkorát mindenféle nációhoz tartozó gyerekek színes társaságban. Szükséget nem látott. Lelkesedett a soknemzetiségű fiúcsapatával Hriszto Botevért, a bolgár szabadságért meghalt hősről. A szófiai magyar iskolában pedig: a „tanító bácsi mindent elkövetett, hogy... önsajnáló, irredenta, mély magyarsággal rendelkező jövőbeli felnőtteket is faragjon belőlünk. Mindezt esetemben teljes sikerrel.”

Tizenhat éves koráig élt ebben a mélymagyar szenvedélyben, miközben tudta, hogy imádott szabadsághőse bolgár, imádott édesanyja szerb, és nem tudta, hogy az apja zsidó.

1942-ben a Bíró család visszatért Magyarországra. Az apa úgy gondolta, árja párjaként itt nagyobb biztonságban lesznek, mint Bulgáriában lennének. Belecsöppentek az üldözöttségbe. Az apának a fia szemébe kellett néznie azzal az információval, hogy bizonyos törvények érintik őket. A zsidó szó ekkor sem hangzott el, de hát nem is kellett azt már direkt kimondani.

1944-ben a fiú találkozik az ellenállással. „Nemsokára együtt terjesztettük a Magyar Kommunista Párt röpcéduláit, bár pontosan nem tudtam – a sztereotípiákon túl –, mi fán terem ez a párt, de gondoltam, ha náciellenes, az csak jó lehet.”

Kornai János *A gondolat erejével* című önéletrajzában írja: „Függet-

lenül attól, hogy milyen jövendő társadalmi-gazdasági rendszert ígért a kommunista párt, és függetlenül attól, hogy milyen volt az a rendszer, amely a Szovjetunióban már létrejött, már az is elegendő oknak tűnt a kommunista párt támogatására, hogy annak politikai jelenléte, kormányzati szerepe, hatalma jelenti a legbiztosabb garanciát a faszizmus újjáéledése ellen.” Tizenhét éves volt akkor.

Gimes Miklóst a magánlakásukon megbúvó ellenzéki, ellenkulturális „kávéházban” természetes módon jelen lévő kommunisták sodorják magukkal a mozgalomba 1942–43-ban. A 17 éves, filozófiailag teljesen képzetlen Aczél György a zsidó cserkészmozgalomból sodródott át a kommunistákhoz. „Az én nagy élményem mindkét mozgalomban ez a közösségi élmény volt. Hogy elmegyünk egy kirándulásra, ahová én tízfilléres kolbászt viszek, mások gyulai kolbászt visznek vagy téliszalámit. Senki nem tudja, hogy ki mit hozott. Mindkét mozgalomban döbentben néztem azt az árvaházi élményeimmel ellentétes dolgot, hogy minél előbb választott valaki, annál kisebbet választott.” Miközben az árvaházban „ököllel verik egymást adott esetben, hogy... a nagyobbakat tudják választani. [...] Én nem ismerlek senkit, akit az elmélet vitt volna [a mozgalomba], hanem mindennek előtt... a közösségi élmény.”

Kommunistává válni az esetek többségében és kivált a vészkorszak alatt és közvetlenül a háború után zsidóként nem egy világnézet, egy filozófiai rendszer, egy jövőkép követését jelentette, hanem pragmatikus csatlakozást ellenségeink ellenségeihez. Védőerőválasztást. Védő tár-

sasági közeg választását. Otthonos zárványt, ellenközeget az ellenségei társadalmi közegben.

Bíró, Kornai és társaik nem filozófiai meggyőződésük alakulását követve lettek aktív kommunisták, mint egy emberöltővel korábban, a magyarországi intézményes zsidóüldözés kezdete előtt Lukács György, Révai József vagy a szociáldemokrata pártban marxista alapképzést szerző kommunisták.

A kommunizmus gondolata, távlat a másodlagos és utólagos dolog volt Bíróék számára.

A kommunistaság cselekvési formát és lehetőséget jelentett. A háború, a vészkorszak alatt az önmagunk és üldözött, halálra szánt sorstársainkért való cselekvés kapcsolódott hozzá. Az az öntudat, hogy mi nem a tehetetlenekhez, az engedelmes nyájhoz, az önös ügyeskedőkhöz tartozunk, hanem azokhoz, akik a legnehezebb helyzetben is maguk igekeznek alakítani a sorsukat. Ellenkeznek a nekik szánt sorssal. Az autonómia, a szabadság igényével. Így kapcsolódott össze a kommunistaság az autonómiával.

A háború után a kommunistaság a cselekvés legszélesebb lehetőségét jelentette. A szabadság magasabb fokát. Radikális kiszakadást a múlt, a hagyományok, a szokások kötelékeiből.

És mire a kommunista pártállam 1949-re kiépült, és a kommunista kádereknek, aktivistáknak a kegyetlen, bornírt diktatúra fenntartásában kellett súlyos bűnökkel közreműködniük, már mögöttük volt négy-hét vagy tizenvalahány év kommunistasága. Már benne volt az erkölcsi befektetésük. Már benne volt sok munkájuk. Már kivettek

belőle sokféle előnyt. Már igen sok mindent kellett volna addigi életük-ből hiábavalónak, kártékonynak, bűnösnek nyilvánítani, ha kilépnek a kommunistaságból. Fel kellett volna adniuk a győztesekhez tartozás élményét. A vesztesek között eltöltött előélet után. És annyi minden-nel kellett volna önmagukat, társaikat, barátaitak vádolni. És annyi mindenben kellett volna igazat adniuk azoknak, akiket ellenségüknek tartottak, akiket üldöztek, akiket kikergettek az országból, akiknek a bebörtönzéséhez tapsoltak, akiknek a kifosztásában közreműködtek.

Mire a Rajk-pert el kellett hinni, már túl voltak azon, hogy tagadják a szovjet katonák brutális bűneit, amelyeknek tanúi vagy akár elszennvedői voltak.

A szovjet katonák „mindennapos zabrálása és a nők durva megerőszo-kolása undort keltett”, írja Bíró, de „lassan a katonák durvaságáról sem akartam tudni, a reakció terjesztette a gyűlöletet ellenük, mondtam ma-gamnak”.

Kornai is elvégezte magában „a kognitív disszonancia redukcióját”. „Hosszú évekig »tudatom alá nyomtam« a szörnyű élményeket, mert ha a tudatom felszínére kerülnek, ki-kezdtek volna a bizalmamat a Szov-jetunió iránt.”

1949-re volt már gyakorlata a kommunistának a „tudat alá nyomás-ban”. A zsidó származású kommunista ráadásul a kommunista-sággal együtt elvesztette volna azt a közeget is, amelyben nem kellett zsidónak lennie, amelyben nem zsi-dóként kezelték őt. Ez részben illú-zió volt, de részben valóság.

Bíró András leírja, milyen meg-könnyebbülés volt neki, a Bulgá-

riában felnőtt, többnyelvű, több-nemzetiségű közeghez szokott szerb-magyar-zsidónak, hogy kisza-badult bonyolult „identitás-gom-bolyagából”, és egyszerűen csak kommunista ember lehetett. Amíg ki nem derült, hogy mégsem lehet egyszerűen csak kommunista em-ber, mivel burzsujpalánta, akit nem engednek vissza a tagjelölt státusz-ból, ahová leminősítették, mert szár-mazására való tekintettel nem lehet benne igazán megbízni.

Még az is terhelte volna a lelki-ismeretet, ami csak gondolat volt. Az ifjú Bíró titkos álma, hogy az ÁVO-hoz kerüljön, az osztályharc legkeményebb frontjára, ha már az ellenállásból 1944-ben csak a fegy-vertelen jutott neki, csak hamis papírokkal harcolt, fegyverrel nem, ezért „hőstett-hiányban” szenvedett.

Bíró András 1947-ben kijutott Párizsba. Elvállalta, hogy ott majd kiadja magát horthysta hazafinak, beépül az emigránsok közé, és jelent róluk. Aztán ezt elfecsegte a barát-jának, az egészet dilettáns módon csinálta, nem volt benne semmi ha-szon. Ez önmagában háromszoros szégyellnivaló, amiből jut a kom-munistaság idejére egy rész, és jut a kommunistaság utánra egy másik rész.

Bíró kiemeli a kommunista hit-védelemnek egyik valóban fontos elemét: a konteót. „A konspirációs elméletek nagyon mélyen hatnak a hívőre. Nemcsak egyfajta racionális rendszerré változtatják a különben érthetetlen események összefüggé-seit, hanem beavatnak, hatalmat és biztonságot kölcsönöznek, igazolnak egy látszólagos logikát, és megren-díthetetlené teszik a meggyőző-dést.”

A világ nem átlátható. Az emberiség összesített tudása is véges, az egyes ember tudása pedig ahhoz képest is nagyon szerény, ami egyébként tudható. A világ tele van megmagyarázhatatlan dolgokkal. Már maga az, hogy miként jöhettek létre, miként működhetnek ilyen végtelenül bonyolult rendszerek. Az élővilág, az ember, az univerzum.

Ha azt akarjuk, hogy legyen nézetünk erről az egészről, vagyis legyen világnézetünk, akkor valamit, ami elképzelhetetlen, mégis el kell képzelnünk. Valamit, ami hihetetlen, el kell hinnünk. Ez a dolog az Istennel, az istenekkel, a szellemekkel kezdődött. Vagyis az emberi történelemmel. Ami józan ésszel hihetetlen, azt csak a hittel lehet hinni. Úgy, ahogy Tertullianus mondja: Hiszem, mert lehetetlen, mert abszurd.

A világi konteók is így működnek. Sőt! Isten létezéséről személyes tapasztalataink nincsenek. Arról azonban vannak, hogy mindenféle földi hatalmak mindenféle módon konspirálnak, mindenféle dolgot titkolnak. Hiszen az enyéim is ezt teszik. Hát akkor az elleneink hogyan tennék. Az istenhívő és a világi hívő, köztük a kommunista hívő esetében ez ugyanúgy működik. Rajk bűnössége abszurd. Hiszem, mert abszurd.

Ahhoz, hogy a kommunista hitek bomlásának a folyamata igazán meginduljon, láthatóvá válják a kommunista véleményformálók körében is, az kellett, hogy maga a párt leplezze le önmagát. Az egyes kommunista magában ehhez kevés volt.

Sztálin halála után érvénytelennek nyilvánítottak szilárd hittételeket, tehát a hívő kommunistáknak nem is állt módjukban hitük töretlen

megőrzése, mivel a párt maga törtéte meg a hit egyes pilléreit. Rákosi Mátyás tévedhetetlenségének tétele megdőlt, a párt gazdaságpolitikája önkritika tárgya lett, Nagy Imre és Rákosi „kohabitációja” megbontotta a párt kommunikációjának a homogenitását. Megindultak a rehabilitációk, kiderült, hogy Tito nem fasiszta és nem a nyugati hatalmak láncos kutyája stb. Az elítéltek, a kivégzettek nem bűnösök.

A választ tehát arra a kérdésre, hogy miként lettek a vakhitű kommunistákból kételkedő kommunisták, nem a kommunistákban, hanem a pártban kell keresni.

1953 után szétágaznak az utak. Attól kezdve a kommunistából bármi lehet. Pragmatikus status quo őrző kommunista, reformkommunista, antikommunista, harmadikutas, paszszív kertescskeművelő. Forradalmár, ellenforradalmár, gyilkos és mártír. (Ellenforradalmár alatt itt persze az '56-os forradalom ellenségeit értem.)

A párttagok túlnyomó többsége, akik az 1945 utáni években kezdték a kommunistaságot, eleve nem azokkal a motivációkkal érkeztek, mint azok, akikről itt Bíró András kapcsán beszélünk.

Az 1953 után szétágazó utak mutatják meg, hogy ki mekkora szabadságigénnyel, autonómiaigénnyel lett kommunista. Bíró András hatalmassal. A nyolcvan éves korában írt „ifjúkori” önéletrajzából és a halála előtt megjelent másodikból, amelyhez ez az írás kapcsolódik, mindenké megismerheti az ő sok országban, sok házassággal, sok nyelven, sokféle funkcióban, állandó aktivitási kényszerben leélt fordulatossá életét. Itt most nem vesszük végig annak

állomásait, csak azzal foglalkozunk, hogy mibe lépett ő ki a kommunistaságból. Amivé lett a kommunistaság kötelékéből kiszabadulva, az emigrációban majd hazatérve, az mutatja, miként, mi helyett lett ő kommunista.

Önképe szerint úgy volt ő kommunista káder, hogy nem volt politikus. „...politikus tulajdonképpen soha nem voltam, nem annak születtem. Persze a *res publica*, közös ügyünk mindig is szenvedélyesen érdekelt, a megszüntetni az igazságtalanságot, a »megforgatni a világot« igen, de aktivista, nem pedig politikus módjára, mert nem a hatalom, hanem az emberek a fontosak.»

A politikus tehát Bíró szemében az lenne, akit az emberek java helyett a hatalom, vagyis a saját java érdekel. A kommunista politikával együtt elszakította magát – magától a politikától. Azonosította a politikát a hatalomtechnikával, lényegében kizárta a közhasznú, emberközpontú politika lehetőségét.

Bíró még az emigrációja előtt foltette magában, hogy ő soha nem lép be még egy teniszklubba sem, nem-hogy pártba. „Ha kísértett volna a valahová tartozás vágya, akkor sem láttam magam körül olyan politikai pártot, irányzatot, amelyhez csatlakozhatnék.»

Elválasztotta a politika szféráját a politikumtól. A politikumhoz tartoznak „közös ügyeink”, melyek

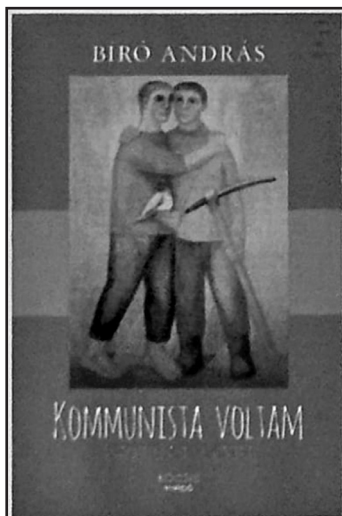
kezelésében a „konszenzusos döntéshozatal” a követelmény. A közjó letéteményese az autonóm citoyen és az általa alkotott szervezetek. Ezeknek kell korlátozniuk a politikai szférát, hogy ne érvényesüljön a politika eleve rossz természete.

Bíró a „radikális, részvételi demokrácia” hívévé vált. Castoriadis, Oscar Lewis, Frantz Fanon teóriái, Paolo Freire felszabadítási teológiája lettek vezérlő csillagai. „Arra a következtetésre jutottam, hogy a politikum, az autonómia és a demokrácia háromszöge felel meg leginkább aktivista természetemnek. A politika szférájában a pártideológiák és praktikák a hatalom megszerzését célozzák és pártfegyelmet követelnek. A politikum ezzel

szemben az állampolgárok pártoktól független közpolitikai tevékenységének a tere, amihez autonómiára van szükség. A politikum a közjót szolgálja, amiben a civil társadalomnak kiemelkedően fontos szerepe van a részvételi demokrácia alkalmazásával kialakuló autonóm egyének és csoportok közössége révén.»

„A társadalom három alapjának, a politikának, a gazdaságnak és a civil szférának az egyensúlya mintha felborult volna. Demokráciában a civil társadalom feladata a másik két hatalmi szektor elhatalmasodását korlátozni...»

Bíró nagyon határozottan képviselte az emberi jogi, az ökológiai

Bíró András: Kommunista voltam. Kocsis Kiadó, 2024. 3382 forint.

értékeket, a cigányok társadalmi integrációjának az ügyét, de korántsem annyira hatékonyan, mint amennyire határozottan.

Azzal a felfogásával, hogy az ő feladata csupán kiprovokálni autonóm, önmaguk dolgaiban határozó szervezetek kialakulását, céljaik meghatározását, belső demokráciájuk működtetését, nem ért el sikereket. Csupán egy mexikói szövetkezet megalakulására tud hivatkozni, Magyarországi kudarcait pedig a történelmileg kialakult magyarországi autonómiadeficitnek tulajdonítja.

A magyarországi romák társadalmi integrációja sem haladhatott előre azon az úton, amely az ő elképzeléseinek megfelelt. „Az is téves elképzelés volt, hogy önmagában a projekt tudatváltozást eredményezhet. Abban reménykedtem, hogy ha egy szervezet létrehozásához minimum tíz ember szükséges, akkor közöttük elindulhat egy demokratizáló folyamat. Pillanatok alatt kiderült, hogy a vezető figura rokonsági alapon hozta létre a szervezetet... a remélt cél, hogy a tudatra hatva kialakul egy alulról jövő roma elit, amely hatásosan képviseli majd a közösség

érdekeit, szintén téves elképzelésnek bizonyult.” Az általa alapított Autonómia Alapítvány csak néhány évig működött a vezetése alatt. Aztán eltávolodott az alapító elképzeléseitől.

A politikáról alkotott elképzelésének megfelelően Bíró eleve hibásnak, reménytelennek ítélte minden roma vagy romákkal kapcsolatos törekvést, amely politikai, állami szervezetekben jelent meg.

Egy tavalyi interjújában lényegében élete kudarcát rögzítette: „97 évesen bevallom, gondolkodásom és cselekvésem paraméterei mintha használhatatlannokká váltak volna, mivel az emberi faj fennmaradásának kilátásai mindinkább elhalványodni látszanak. [...] Az autonómia éltető ereje, amelyet életem során hirdettem, még a nyugati, tradicionális demokráciákban is porladozik.”

A tanulság az, hogy aki rossz választásai, rossz tapasztalatai nyomán kitagadja a politikát a közjó szolgálatának eszköztárából, az a reménytelenségbe kormányozza magát. A jó politika lehetőségébe vetett remény híján csak a reménytelenség marad.

A magyar társadalom, tükörben

Valuch Tibor *A jelenkori magyar társadalom* című (az Osiris Kiadónál) 2015-ben megjelent műve átdolgozott változatát tartjuk a kezünkben. Az előző kiadás értelemszerűen bővült a 2010 utáni, a szerző kifejezésével, illiberális hatalmi rendszer hatásainak elemzésével. További különbség, hogy az új munkából kimaradt a mindennapi élet változásaival foglalkozó rész (mint olvashatjuk, a megfelelő alap kutatások hiányában), viszont a tematika kelet-közép-európai tekintéssel, részleges országokénti összehasonlítással bővült.

96

A könyv az 1980-as évek utolsó harmadától a 2020-as évekig tartó korszak magyar társadalmát három szakaszt megkülönböztetve vizsgálja. Az első, a rendszerváltás, beleértve az 1989–90-ig létezett rendszer utolsó éveit is, mondván, miközben az évtizedfordulótól új gazdasági és politikai rendszer épült, társadalomtörténeti szempontból nem éles a határvonal. Hasonlóan puha a választóvonal a rendszerváltás és a következő korszak között is – az utóbbit a szerző posztkommunista átmenetnek nevezi és ide számítja a piacgazdaság és a parlamentáris demokrácia 2010 előtti, relatíve konszolidáltabb időszakát is. A harmadik szakaszt, a 2010-zel kezdődő időszakot viszont határozottabb választóvonal különíti el a korábbi évektől, hiszen a műben olykor állampártnak nevezett (fokozatosan azzá váló)

Fidesz, illetve a kormányzat váltaltan szakítva az addigi liberális demokráciával, új, illiberális rendszert épített, amelyet Valuch következetesen autokráciának nevez. E differenciálással együtt is, a szerző, miközben a korszakok jellegzetes különbségeit is szem előtt tartja, nem szakaszonként elkülönülten vizsgálja a társadalmi változásokat, hanem különböző szempontok alapján a teljes időszakot átívelő folyamatokat szándékozik feltárni.

A könyv a társadalom állapotáról, a vizsgált közel negyven év változásairól egyrészt jellemző adatokat, tényeket közöl, másrészt értelmezi ezeket, ugyanakkor az adatokkal kevésbé „megfogható” társadalmi mechanizmusokat is az olvasó elé tárja. Nyilvánvaló, hogy a demográfiai változások, a születésszám, a halálozási adatok, a korösszetétel, de még a társadalom rétegződése, iskolázottsága, a foglalkoztatás, a jövedelmi viszonyok is adatokkal, kemény számokkal jellemezhetőek. Hasonló a helyzet a társadalom térbeli mozgásának, illetve elhelyezkedésének bemutatásával is. Ugyanakkor a mindezeket közvetlenül vagy áttételeken keresztül befolyásoló tényezők, az egészségügyi rendszer, a családpolitika, a nyugdíjrendszer, a településpolitika, a be- és kivándorláspolitika, általában a gazdaságpolitika, ezen belül is a privatizáció, a külföldi tőke szerepe, az agrárelképzelések, az adórendszer, a társadalombizto-

sítás, a közpénzek felhasználásának értékelése, bizonyos tényeken túl a szerző álláspontját tükrözi. Hasonló a helyzet a társadalmi mechanizmusok, az adatokkal kevésbé jellemezhető tényezők elemzésével is. Az utóbbi tematikát Valuch, részben már az álláspontját is jelezve így összegzi: „[...] milyen tényezők befolyásolták meghatározó módon az átalakulás folyamatában és az azt követő évtizedek során az egyes emberek, csoportok társadalmi pozícióját, helyzetének alakulását? Milyen szerepe volt ebben a folyamatban az államszocialista korszakból áthúzódó, gyakran csak részlegesen megújuló szocializációs mechanizmusoknak, az autonómiahiányos mentalitásnak, a közgondolkodásnak és a társadalmi magatartásformáknak? Miként változott meg a társadalmi integráció a kapitalizmusba történő átmenet (visszatérés) folyamán? Integráltabbá vagy dezintegráltabbá vált-e a magyar társadalom az átmenet során/következtében? Milyen hasonlóságok és eltérések figyelhetők meg a magyar, a lengyel, a cseh és a szlovák társadalmi átalakulásban? A piacgazdasági átmenet vártnál nagyobb ára hogyan befolyásolta a társadalmi magatartást? Mi a társadalmi háttere és következménye annak, hogy a régió egyes országaiiban megnőtt a populizmus szerepe, befolyása, ami elsősorban Magyarországon tartós, már rendszerszintű politikai, gazdasági és társadalmi változásokat okozott?”

A mű tematikus tagolása akarva, akaratlan ismétlésekhez vezet, hiszen a témák részben átfedik egymást. A társadalom rétegződését, mobilitását tárgyaló fejezet például

tartalmilag alig választható el az azt követő, a régi és új társadalmi csoportokat, ezen belül az elit átalakulását taglaló szakasztól. Némi meglepő módon a szociális viszonyokat tárgyaló rész a könyv terében távolabb került a témájával szoros kapcsolatban álló, a társadalom szerkezetét tárgyaló részeketől, a társadalom és a politika viszonyát elemző, illetve a társadalom értékrendjével, a közgondolkodással foglalkozó két fejezet a kettő közé került.

Valuch Tibor munkája vitathatatlanul társadalomtörténet, hiszen közel negyven év társadalmi mozgásait elemzi. A *Bevezetés* első mondatában azonban rögtön leírja, hogy különös kihívásnak tekinti saját kora tanulmányozását, és bár tételesen nem mondja ki, de világos, hogy ez más, mint múltbeli, lényegében lezártnak tekinthető időszakok feltárása. Nézőpontja – mondja – más, mint a szociológusé, statisztikusé, a történettudományi és más társadalomtudományi megközelítések összekapcsolása – véli – szélesebb látókört biztosít. Ugyanakkor, és erre külön nem tér ki, fontos számontartani a jelenkorkutatás nehézségeit. Ennek egyrészt az elemzéssel szembeni megalapozatlan várakozások, másrészt a történettudományhoz való viszony tisztázása miatt van jelentősége. A kutató – kivételeket nem számítva – csak a nyilvános, publikus információkra, illetve megfigyelésekre építhet, levéltári források vagy ezeket feldolgozó más publikációk hiányában nem ismerhet pontosan számos a társadalom működése szempontjából lényeges tény. Legfeljebb részlegesen lát-

hatja az informális kapcsolati hálórendszerét, csak következtetésekre építhet például a tényleges és a hirdett politikai, kormányzati szándékok közti esetleges különbségek elemzésekor. A fontos társadalmi folyamatokat meghatározó lakossági várakozásokat és véleményeket, a közgondolkodást befolyásoló elemek tárgyalásánál csak esetleges ismeretek állnak rendelkezésre arról, hogy állt-e valamilyen valós gazdasági kalkuláció a választásokon elhangzó, minden oldalú, egymásra licitáló populista ígérek mögött, vagy a pillanatnyi politikai előnyökön túl milyen mértékig számoltak a kezdeményezők mondjuk a 2004-es vagy a 2008-as népszavazások társadalmi következményeivel stb. stb. Félreértés ne essék, nem azt kívánom jelezni, hogy kérdéses lenne Valuch munkájának relevanciája, a társadalom állapotáról elénk tárt képének alaposága, hitelessége. Sőt, a szakzerű és ugyanakkor közérthető mű egyértelműen alkalmas arra, amit a szerző szeretne, azaz hogy inspirálja a jelzett korszak társadalmi változásaival kapcsolatos tudományos gondolkodást. Pusztán azt kívántam jelezni, hogy indokolt számontartani a viszonylag hosszú társadalmi folyamatokat elemző jelenkorkutatás és a klasszikus, levéltári forrásokra is épülő történetírás közötti különbségeket.

A lezárulatlan folyamatokat elemző társadalomkutatót „fenyegeti” annak veszélye, hogy művének megírása és megjelenése között vagy megjelenése után nem sokkal olyasmi történik, ami módosítja a szerző által felrajzolt képet. A Tisza-párt megjelenése nyilván kor-

rigálja a társadalom politikai passzivitásáról kialakult elképzelést. Valuch érinti például a populizmus térségben növekvő szerepét, de említhetné az autokratikus berendezkedésre törekvés erősödését is. Nagyjából műve megjelenése idején az ilyen lengyelországi szándékok megbuktak, a szlovákiaiak viszont hatalomra kerültek és a horizonton látszik, hogy Csehországban is esély mutatkozik ilyen irányú változásra. A könyv éppen ezért indokoltan különbözteti meg az erősödő törekvéseket a Magyarországon már intézményesült, rendszerré összeállt gyakorlattól. Itt felvethető, az adott keretek között, amikor arról esik szó, hogy miért is intézményesülhetett hazánkban az illiberális rendszer, a társadalom számottevő részének leírt attitűdjén túl nem lenne-e indokolt arra is kitérni, hogy az alkotmány páratlanul egyszerű módosíthatósága nélkül nehezebb lett volna az autokratikus berendezkedés kiépítése.

Valuch könyvének olvasása közben számos, a mű keretein részben túlmutató kérdés merülhet fel. Ezek jelentős része már egykor, a rendszerváltás időszakában is előkerült, és a tranzitológiai irodalomnak is tárgyai. Így például, hogy milyen alternatívák léteztek a szovjet típusú berendezkedés összeomlásakor. Volt-e például érdemi törekvés, kivitelezhetőnek tűsző elképzelés a Nyugaton működő rendszerek által adott mintákkal szemben, értve ezen a képviseleti demokráciára, piacgazdaságra épülő liberális demokráciát? A képviseleti demokrácia és a piacgazdaság, a kapitalizmus egyidejű megteremtésének szándéka, kiegészülve az

elavult gazdasági szerkezet alig elkerülhető átalakításával, milyen inherens ellentmondásokat jelentett, mennyire volt elvárható, hogy a társadalom többsége tolerálja a pillanatnyi érdekeit sértő, hosszabb távot szem előtt tartó kormányzati, politikai elképzeléseket? Másként ugyanez: demokratikus választás esetében elkerülhető-e, hogy a tömegek vágyaihoz, napi igényeihez igazodjanak a politikai erők? Mennyire szükségszerű, hogy a hatalom megszerzése, megtartása érdekében küzdő pártok demagógiával, megvalósíthatatlan ígéretekkel, populizmussal igazodjanak az elvárásokhoz, és mennyiben formálják, gerjesztik az elvárásokat a megalapozatlan ígéretek? Mindez hogyan kapcsolódik össze a könyvben is tárgyalt, az előző rendszerben kialakult közgondolkodással, társadalmi magatartásformákkal, értékrenddel, az autonómiahiányosnak nevezett mentalitással? A negyven évig hirdetett és a kommunista rendszer széles körű elutasításával egy időben is elfogadott egalitárius eszme hogyan fordul át a társadalom számottevő részénél a jobboldali jellegű tekintélyelvűség, a ki-rekesztő, diszkriminációs politika elfogadásába? Stb.

Valuch természetesen tisztában van azzal, hogy a társadalomtudományi elemzésekben a megnevezéseknek, a szavak, fogalmak használatának különös jelentősége van. Műve első fejezetében e témának külön teret is szentel. Ennek fényében írja meg, hogy az alterna-

tív lehetőségek közül miért a „rendszer-váltás” kifejezést választotta. Máskor, például a 2010 utáni be-rende-zkedés megnevezésénél meg-elégszik azzal, hogy ismerteti a más szerzőknél előforduló változatokat, és különösebb érvek nélkül használja az „illiberális”, „autoriter” jelzőket. A rendszerváltás előtti be-rende-zkedésre a könyv az „állam-szocializmus” kifejezést használja, amivel olyan látszat teremtődik, mintha létezne, létezett volna más-fajta szocializmus is. A rendszer bukását követő időszakot viszont Valuch, a közkeletű kifejezéssel „posztkommunista”-ként említi, vagyis a két korszak megnevezése így logikátlan, hiszen az állam-szocializmusból posztszocializmus következne, a posztkommunizmus viszont azt mondja, hogy előtte kommunista rendszer működött.

Még egy apróság. A 42. oldalon említi a szerző, hogy az angol Timothy Garton Ash a magyar (és a lengyel) átalakulást egyszerre tekintette forradalminak és reform jellegűnek. Ugyanakkor az állás-pontjának megfelelő szóalkotása, a „refolúció” kifejezés helyett, nyilvánvalóan elírás-ként „revolúció” szerepel, amivel éppen a lényeg tűnik el.

Költészet és valóság

Három prózakötet, amelyek közül egyik sem fikciós természetű: a Márai házaspár könyve naplószerelményeket tartalmaz, Száz Pálé útijegyzeteket, Szűcs Terié pedig fő szólama szerint betegségtörténet, demencianapló.

Márai köztudomásul nagy naplóíró volt, a magyar irodalomban e minőségében az egyik legnagyobb: *A teljes napló* terjedelme tizennyolc kötetre rúg. Ráadásul vezetett – és legkésőbb élete végén bizonyára megsemmisített – egy másik naplót is: ebben azokat a személyes jellegű feljegyzéseit rögzítette, amelyek hiánya a nagyközönségnek szánt kötetekben alighanem minden olvasónak feltűnik. Erről a „házi naplóról” egyébként a felesége feljegyzéseiből értesülhettünk. Márai Sándorné (Matzner Ilona, Lola) ugyanis maga is írt naplót: szövegének mintegy a fele két évvel ezelőtt, összesen csaknem ezerhét-száz nagy alakú oldalon *Betűbe zárva* címmel jelent meg Nagy Zselyke válogatásában és szerkesztésében, Ötvös Anna szöveggondozói munkája eredményeként, a kassai Márai-kutató által írt utószóval és bőséges jegyzetekkel is ellátva.

Takáts Andrea színésznő a házaspárnak ebből a tengernyi naplójegyzetéből merített kötete anyagát, Máraiék kettősére állítva a fejrét. A színpadi metafora itt arra utal, hogy a könyv voltaképpen annak az ötrészes felolvasószínházi előadásnak a szöveggönyve, amely Takáts Andrea és Hegedűs D. Géza előadá-

sában került színpadra. Mindketten előszót is írtak a kötethez, Takátsé abból a szempontból nélkülözhetetlen, hogy a szerkesztés szempontjait is bemutatja, Hegedűsé, a maga esz-széisztikusságában, már felesleges.

A könyv alapötlete éppoly kitűnő, mint amilyen kézenfekvő: egymás mellé állítani a házaspárnak a közös életükre vonatkozó külön-külön feljegyzéseit. Ugyanezzel a módszerrel futólag Száz Pál is él, amikor a Radnóti házaspár párizsi tartózkodását felidézve összeolvassa a költő és Gyarmati Fanni megfelelő naplójegyzeteit.

A szöveg színpadi előadás céljaira kiválóan alkalmas, a válogatás biztos kézzel történt, tartalmilag érdekes és nagy vonalakban érvényes kivonatát adja Máraiék naplóinak. A kötet a házaspár közös emigrációjának, magánéletének tükre, ami annál is fontosabb, mert Márai naplói alig említik a felesége személyét és a gyakorlati élet dolgait, mert többnyire megfigyeléseket, benyomásokat, reflexiókat rögzítenek: a datálatlan bejegyzésekből sokszor még az se derül ki, hogy éppen milyen évszak van. Márainé ezzel szemben mindig megadja a pontos dátumot, és rögzíti például a bevételeket, nagyobb kiadásokat, a mindennapi élet rutinjának apró eseményeit.

Márai Ilona nem volt író, és azt hiszem, a naplója sem avatta azzá. Feljegyzései ugyanakkor fontosak és érdekesek, és nem is csak mint a nagy író műhelyének intim krónikája, de

abban a tekintetben is, hogy hogyan élt emigránsként a század második felében egy zsidóságát – legalábbis anyai ágon – öntudatosan megélő család kassai születésű, nagypolgári neveltetésű, kikeresztelkedett, elég babonás, az üdvözülés tekintetében pedig teljességgel szkeptikus leánya.

A könyv tehát egy férj és egy felség történetét mutatja meg, tárgyi tekintetben nagyjából pontosan. Kiderül belőle, hogy Lola mennyire alárendelte életét imádott férje tehetségnek, bár ehhez hozzátartozik, hogy a háziasszony szerepe teljesen kielégítette, azzal együtt is, hogy egy ideig New Yorkban állást vállalt, a férjének egyébként nem nagy öröme. A kötet szűk keresztmetszetű válogatásából is megtudjuk, hogy Márai alkoholistá, lobbanékony, féltékeny és olykor hűtlen volt. Érdekes, hogy férje jellemének árnyoldalaira Lola mindig felmentést ad, a hibákat anyai örökségnek tartva. Anyósát egyébként Elminek nevezi, a kötetből sajnos nem derül ki, hogy ez az „Elmebajos” becézése.

Ez utóbbi megjegyzés már utal a könyv alapvető problémájára is: azon, aki ismeri Márai Ilona teljes naplóját, pontosabban azt a felét, ami a nagy anyagból két vastag kötetben napvilágot látott, óhatatlanul kényelmetlen hiányérzet lesz úrrá. Előszavában Takáts Andrea azt írja, nem tartotta volna ízlésesnek, hogy az egyébként valóban nem kiadásra szánt naplónak azokat a részei, amelyek Lola „női problémáiról, egészségügyi gondjairól, lelke legmélyét megmutató álmairól” szólnak, elhangozzanak az előadásban. Csakhogy a napló, illetve a fele, már megjelent, és ha az ilyen témájú részek egy színpadi koncepcióba nem is illenek bele,

a papír nem pirul el, sőt ezek nélkül a könyv, mint könyv, csonka lesz.

További probléma, hogy a szerkesztő Márainé stílusának egyedi jellemzőit is elsimítja, a színpad követelményeinek megfelelően például lefordítja az idegen, főleg német szavakat, betoldásokkal teszi világossá egyes szereplők kilétét. (A Máraira oly jellemző „írni kezdettem”-ből is szimpla „...kezdtém” lesz.) Máskor tapintatosan törli vagy nem idézi a – nem is mindig enyhe – rosszindulat megnyilvánulásait, mint amilyen például az öregem fellángoló Márai szerelmére, pontosabban annak a Zwack családhoz való tartozására tett utalás: „nevezett pálinkás zsidók”.

Tapintatosan kihúzza az anyagiakra vonatkozó, összegszerű megjegyzéseket, ahogy az a mondat sem szerepel a szövegben, hogy Márai egyszer megütötte a feleségét („megvert”), és az is kimarad, amikor a karcsú Lola végzetesnek bizonyuló megjegyzést tesz – anyósáékkal egyébként amúgy sem túl szívélyes kapcsolatban álló – menyé testalkatára.

A kötet valóban szövegekönny, egy színpadi előadás nyersanyaga, igazi könyvként nem lehet komolyan venni. Ahhoz dolgozni kellett volna rajta, jegyzetekkel ellátni, visszaállítani az eredeti szóhasználatot, jelezni a kihagyásokat, összevonásokat, valamelyest – néhány fontos oldal erejéig – bővíteni.

Így olyan a könyv, mint Shakespeare darabjainak úgynevezett rossz kvartói, amelyeket olykor egy-egy szereplő pontatlan tollbamondása alapján adtak ki, és amelyek sok ponton nem tükrözik a szerzői szándékot. Vagy, más szempontból, mint ha egy szerkesztő, textológus amatőr

színjátszóként mondjuk Lear király szerepében lépne színpadra. Ez a maga köreiben tetszést arathat, de azért nyilvánvalóan nem az igazi.

Bizonyos értelemben a mindeddig irodalomtörténészként, kritikusként ismert Szűcs Teri különös új kötete sem egyszerűs. A címe – *Visszatért hozzám az emlékezet* – a főszereplőtől, az író édesanyjától származik: az ő demenciájának történetét mutatja be a könyv. De ennél valójában sokkal többről van szó, bár persze ez is éppen elég. A karcsú kötet a magyar egészségügyről is diagnózist nyújt, egy demenciakiáltvány is olvasható benne, olykor memoárszerű, máshol egészen lírai, miközben nemcsak a szerző, hanem az anya, sőt a nagyapa életének fontos részleteit is megismerhetjük belőle. Az egyre inkább elhatalmasodó demenciától sújtott anya oroszországi zsidó lányként született, és Magyarországra ment férjhez, édesapja a második világháborúban tűnt el, a lánya pedig leszbikus, ami leginkább azért érdekes, mert ő, mármint az anya, sokáig egyáltalán nem tudja ezt elfogadni. Szerencsés véletlen, hogy a nagyapa halálának a család előtt évtizedekig ismeretlen körülményeire éppen a könyv írása során derül fény.

A kötet eredetileg blogbejegyzések soraként alakult, és már azok olvas-tán is nyilvánvaló volt, hogy a téma és annak feldolgozása egyaránt könyv formátumért kiált. Születésének körülményei a szerkezeten, az egymást időrendben követő néhány oldalas feljegyzések egymásutánján is meg-látszanak, de ez egyáltalán nem vált a szöveg hátrányára. A bejegyzések ugyanis már a blogban is egészen különleges művé álltak össze, amely

a kezdetektől fogva úgy volt hiányta-lan egész, hogy minden újabb poszt újabb koncentrikus körben bővítette az addigiakat, kívülről, belülről vagy valamely egészen más dimenzióból. Talán csak az *Esztrád* című fejezet akasztja meg az olvasást, kivezetve a könyv világából, mert a főszereplő kulturális háttéréből – kissé tetszőle-gesen – éppen a hetvenes-nyolcvanas évek szovjet filmjeit mutatva be.

Évszázadokkal ezelőtt a líra–drá-ma–epika műnemi hármassága mellett létezett az irodalomnak egy negyedik ága is, a didaktika. Ez leg-később a romantika korával kiment a divatból, olyannyira, hogy irodalmi alkotással kapcsolatban a fogalmat ma már csak megemlíteni is kínos. Pedig miért baj az, ha valamiből ta-nulni is lehet? Ráadásul az irodalom amúgy is mindig szívesen kalauzolta az olvasókat ismeretlen területekre, egzotikus tájakra vagy akár sosem volt vidékekre. Szűcs Teri könyve is – alcíme szerint: *Demencia és Óperen-cia* – ilyen tanulságos utazásra hívja olvasóját.

Rendkívül érdekes, ahogy ebben a tartományban a személynek, a sze-mélyiségnek nem előfeltétele az em-lékezet megléte, pedig – legalábbis a fiatal kor után – hajlamosak vagyunk úgy gondolni magunkra, mint a múltunk, emlékeink jelenbeli eredőjére. Szűcs Teri nagyon pontosan írja le ezt az éppen a jelen helyzetben hasz-nálhatatlannak bizonyuló felfogást: „A közvélekedés, mely a memória károsodását az autobiografikus em-lékezet elvesztésével, azt pedig a személyiség elvesztésével azonosítja, magát a személyiséget úgy értelme-zi, mint egy egyénre szabott archí-vumot: addig vagyunk önmagunk, amíg képesek vagyunk tárolni a ránk

eső adatmennységet.” Ha a demens ember felejt, annál fontosabb, hogy a nem demens ne felejtсен. Emlékezetes pillanat, amikor a lány elmeséli az anyjának őt magát: „Rája, tudod, hogy nagyon szép nő voltál? Fiatalon hosszú vörös hajad volt. (...) A férfiak megfordultak utánad az utcán”.

Ugyancsak nagyszerűek a testi kontaktus vagy akár csak az egyszerű működés – annál árnyaltabb – leírásai. Feledhetetlen az elalvó, majd felriadó édesanya nyúlkalása: ahogy tárgyként tapogatja körül a lánya kezét, eleinte nem érzékelve annak kéz voltát sem: „Én pedig akkor éreztem meg, milyen egy kéz érintése, amelyik nem tudja, testet érint, és hogy ez az anyám keze.” Különleges tapasztalat ez, és ha a lányban sokféle érzélem kavarg is – nem valami jámbor szelidségű angyalt kell elképzelnünk –, az olvasó csak hálás lehet neki és az édesanyjának érte a különleges tapasztalatért.

A könyv még ott is érdekes, ahol a Polgári törvénykönyv rendelkezéseit taglalja, és ott sem kínos, ahol a székletéről és a vizeletről van benne szó. Máskor egészen gyakorlatias („érdeemes megtanulni haját vágni”), és szinte sohasem szentimentális. Az anyalánya kapcsolatban ez egyáltalán nem merül fel, de amikor az elbeszélő – vagy hagyjuk az itt oly hamis személytelenséget –, amikor tehát Szűcs Teri egy ismeretlennek ad át egy fölösleges bugyipelenka-kontingenst, a futó találkozás leírását ezekkel a szavakkal zárja: „Álltam egy ideig a Széna téren, próbáltam elképzelni, hogyan élnek (...) Azóta is sokszor gondolok rájuk, jó lenne tudni, hogy vannak.” A maga végső soron iránytalan érzélgősségében érzésem szerint ez a megjegyzés kilóg a kötetből.

Van a könyvben valami karneváli: a fent és lent, a magánélet és a közpolitika, a testi és a szellemi, az étkezés és az üritkezés motívumai különös természetességgel keverednek egymással. Az, hogy e karnevált az olvasó mégsem holmi haláltáncnak érzékeli, Szűcs Teri tapintatának, arányérzékének, empátiájának és írói tehetségének köszönhető.

A fenti két könyv szerzőinek egyike sem a mai Magyarország területén látta meg a napvilágot: Máraiék kassaiak, Szűcs Teri Leningrádban született – és Száz Pál is vágsellyei. És akárcsak az eddigieknek, *A felszámolt temető*k könyvének is bőségesen vannak külföldi vonatkozásai. Száz – saját ironikus terminusával – nekroturistaként járja az egykori Jugoszlávia és ugyancsak egykori Csehszlovákia, valamit a jelenlegi Bécs és Párizs temetőit, bár minden esetben „külföldről” beszélni némiképp történelmietlen, mert szlovákiai magyar identitása birtokában Száz bámulatosan otthon érzi magát az egykori Monarchia teljes területén. (A zsidó hagyományokba is beletanult: Borbély Szilárd *A tizedik kapu* címmel könyvet írt a haszidizmusnak a magyar irodalomra tett hatásáról.

Érintőleg egyszer én is tanúja lehettem ennek a temetői megszállottságnak, amikor is néhány évvel ezelőtt ugyanazzal az irodalmi ösztöndíjjal voltunk Prágában, és a szerző elvitt megnézni Kafka sírját. Azaz vinni vitt, csak nem a sírhoz, mert a már jócskán külvárosi temető – amely kívülről, a lokációval egyébként összhangban, teljesen hangulattalannak tűnt – be volt zárva. Én cserébe egy különös menzára kalauzoltam el őt, ahol mindig elég jó volt a koszt, ala-

csonyak az árak, és feltűnően sok a rendőr. Csakhamar kiderült, hogy a kimondottan igényes belterű étkezde az egykor Kafka által is rendszeresen látogatott irodalmi kávéház, az Arco helyén működik, és jelenleg a Belügyminisztérium menzájaként szolgál. Nekünk talán nem is lett volna szabad bejárásunk, de mindig úgy léptünk be, ahogy Nápolyban Márai ment fel egy ott horgonyzó amerikai anyahajó fedélzetére az ezer éve lejárt magyar újságíró-igazolványával: fapofával, vagy ahogy ő sokkal elegánsabban kifejezte, *Gesichtsentrée*-val.

Ez a rövid kitérő talán nem egészen stílustalan, mert Száz Pál temetőkönyve, tárgyával ellentétben, nem teljesen kedélytelen. A sírkertek neki inkább a megismerés eszközeit jelentik, nem annyira a tárgyat: számára a temetők történetén, helyrajzán és művészettörténeti vonatkozásain keresztül a nekik otthont adó városok tárulnak fel.

Az egyik országból a másikba irigylésre méltó könnyedségű *Gesichtsentrée*-kkel libbenő szerző kötetéből megtudjuk, hogy Boszniában miért van egyes „turbános sírok” tetején lyuk (hogy ebben összegyűljön a szent emberek aurájától jótékony hatásúvá vált víz), hogy mi volt az a *Quinze-Vingt* – szó szerint: „Tizenötösör Húsz” –, amelyre *Testamentuma* szerint Villon a „szemüvegét” hagyományozta (a vakok kórháza), és fény derül Radnóti két oly fájdalmasan különböző kis versciklusa címeinek lényegi egyezésére is (*Cartes postales*, *Razglednicák*). Száz Pál meggyőzően érvel amellett, hogy Hemingway párizsi könyvének címét nem *Vándorünnepnek*, hanem *Mozgőünnepnek* kellene fordítani, és

elárulja, hogy Vivaldi temetésén kik voltak a kuttentubok, kinek a párizsi sírja rúzsoltos állandóan, és hogy Szarajevó melyik negyede olyan megedek, hogy ott ismeretlen fogalom legyen a pocsolya.

Talán csak ennek a szállékony utazónak a saját személye marad kissé homályban, igaz, annál emlékezetesebb, amikor Prágában érdeklődik Masaryk temetkezési helyéről, de már az Edvard Benešét illető kéretlen információra nem tart igényt, mondván – „nevetve” (hallom is ezt az udvarias nevetést!) –: „Ő nem érdekel, ő csak tragédiákat okozott a családomnak.” Ugyancsak érdekes a dédapa beszámolójának felidézése arról, hogy hogyan vonultak be 1919-ben a magyar állam képviselőitől – „orvos, jegyző, vasutas, csendőr, postás” – idejekorán sorsára hagyott faluba a cseh legionáriusok: „*Mind a nászníp*”. Majd a precíz kiegészítés: „ez a felszabadítók létszámára vonatkozott, nem a viselkedésükre.”

És Száz Pálnak még ehhez is van mit hozzátennie: „utóbbi inkább Horthy hasonló számú, de húsz évvel későbbi felszabadító bicikliseit jellemezte.” És a tanulságot sem hallgatja el a végén: „Akkor három napig tartott a dárídó, de hét évig a másnaposság.”

Márai Iлона, Márai Sándor: Egymás tükörképei vagyunk. Összeállította: **Takáts Andrea.** Budapest, 2024, Helikon. 312 oldal, 4999 forint. **Száz Pál:** Felszámolt temetők könyve és más feljegyzések útközben. Pozsony, 2024, Kalligram, 248 oldal, 2990 forint. **Szücs Teri:** Visszatért hozzám az emlékezet. Demencia és Óperencia. Budapest, 2024, Magvető, 168 oldal, 3999 forint.

A másik íze

Érdemes lenne nyomon követni, hogy az audiovizuális médiában, a filmekben, tévésorozatokban, újabban a streamingszolgáltatások által mutatott tartalmakban az azonos nemhez tartozó szerelmesek hogyan nyertek egyre inkább polgárjogot. A témában felettebb járatos Oscar Wilde szerint a magát „megnevezni sem merő” szerelem a kezdetekben csak az érintettek számára érthető sejtetésekben, homályos utalásokban mutatkozott meg a filmekben, amire a sok kínálkozó példa közül a legjobb talán Hitchcock *Idegenek a vonaton* címmel 1951-ben bemutatott mesterműve. A Patricia Highsmith regénye alapján készült filmben két fiatal férfi, Bruno és Guy első látásra összebarátkoznak egy vonaton, ami csak akkor érthető, ha kitaláljuk, hogy vonzzák egymást. Bruno vállalja, hogy megöli Guy feleségét, amiért cserébe Guy megöli Bruno apját.

Később a filmek egyre nyíltabbá váltak, s komoly szerepük lett a homoszexualitást övező tabuk és stigmák feloldásában. Az elméletben igen, de a gyakorlatban egyáltalán nem homofób hollywoodi filmvilágban az áttörést Schlesinger filmje, az 1969-ben bemutatott *Éjjéli cowboy* hozta. A film három Oscar-díjat besepert, talán azért, mert látszólag megerősítette a homoszexualitást az alvilágba utaló sztereotípiákat, miközben két férfi plátói kapcsolata mutatta be, eléggé szentimentális módon. Feledhetetlen Ettore Scola 1977-ben készült alkotása,

melyben a kor heteroszexuális idola, Marcello Mastroianni, az állásából homoszexualitása miatt kirúgott rádióbemondó Gabriele szerepében életében először érez vágyat egy nő, a Sophia Loren által alakított Antonietta iránt.

Magyarországon 1982-ben Makk Károly készített Galgóczi Erzsébet regényéből tabutörő filmet két nő tragédiába torkolló szerelmi kapcsolatáról (*Egymásra nézve*). Pár éve láthattuk a *Szupernóva* című filmben Colin Firth és Stanley Tucci párosát, akiket hosszú együttélés után búcsúra kényszerít az egyik fél végzetes betegsége.

Ma már szó sincs arról, hogy az alternatív szerelem ne merné megnevezni magát. Változatai mind nevet szereztek maguknak, melyeket együttesen az LMBTQ betűszó jelöl. A korábban marginális, szemérmesen titkolt, megtűrt téma kilépett a művészfilmek elefántcsonttornyából, s a tömegfogyasztásra szánt produkciók elengedhetetlen tartozéka lett. Legújabb példa erre a Sky Atlantic streamingszolgáltató által nemrég bemutatott *Mary and George* című hétrészes minisorozat. A Shakespeare és Marlowe műveiből jól ismert angol homoszexuális udvari szubkultúra királya, I. Jakab és csinos kegyence, a semmirekellő George Villers, a későbbi Buckingham herceg szerelmi életével foglalkozó sorozat egyes epizódjai akár a férfiak közötti szexuális aktusok oktatófilmjeiként is nézhetők.

Andrew Haigh *Teljesen idegenek* címmel most bemutatott filmje látzólag az audiovizuális médiában hódító LMBTQ trend legújabb darabja, hiszen mindkét főhőse olyan férfi, akiknek vágyai férfiakra irányulnak. Adam, középkorú, gátlásos, magának való író, Harry éppen az ellenkezője, mosolygós, bulizós, igazi társas lény. Egy frissen elkészült, gyakorlatilag lakatlan londoni toronyház első bérlői, akiket a véletlen egymás mellé sodor.

A film LMBTQ szála semmi meglepetést nem tartogat, a két férfi egymásba szeret, s csinálják, amit ilyen helyzetben az ágyban, a fürdőszobában, a konyhában az emberek nemtől függetlenül csinálnak. Adam a gyermekkoráról ír forgatókönyvet, s emlékei felfrissítése végett rendszeresen látogatja szüleit London környéki családi házukban, ahol maga is felnőtt. A szülők Adam korához képest gyanúsán fiatalok, lelkesen veszik tudomásul, hogy fiukból író lett, és mindent megtesznek, hogy jól érezze magát náluk. Egyik alkalommal Adam bevallja anyjának, hogy nincs és nem is lesz barátnője, mert a saját neméhez tartozó emberekhez vonzódik. Anyja ezt később elmondja az apjának. A hírnek láthatóan egyikük sem örül, bár az apa mintha megértőbb volna. Közben kibontakozik Adam és Harry között a szerelem, mely Adam tartózkodása miatt kezdetben igencsak akadozva indult.

Mire a néző idáig eljut, rájön, hogy amit lát, az csak ürügy arra, hogy meglássa a láthatatlant, amit Haigh nagy elődeitől, Bergmantól, Buñuelről tanult merész fogással láthatóvá tesz. Adam szülei ugyanis nem élnek, kisfiú korában egy

autóbalesetben mindketten meghaltak, az apa azonnal, az anya csak a kórházban. Az anya baleset által eltorzított arcának látványától Adam azóta sem tud szabadulni. A szülők, a házuk, Adam látogatásai nem valóságosak, a felnőtt férfi álmai. Adam idegenként, meg nem értett gyermekként élt szüleivel. A szülők nem tudták, vagy nem akarták tudni, hogy ki a saját fiuk, miért bántják az iskolában, miért magányos. Kínzó kérdéseire már sosem kap választ.

A film látszólag nem mutat mást, mint Adam idegenséggel kezdődő és intimitásba torkolló útját Harryhoz. Valójában azonban nem ezt látjuk. Harry, a felnőtt Adam életébe betörő idegen mit sem tud a gyermek Adamról, aki nem ereszti be a múltjába. A film egyik csúcspontja, amikor Adam szülei tilalma ellenére újra visszalátogat gyermekkor színterére, Harry is vele van, mert be akarná mutatni szüleinek. Dörömböl az ajtón, kopogtat az ablakon, de nem engedik be. Harrynek nincs helye az álomvilágban, bár később anyja mondja a fiának, hogy tartson ki Harry mellett. Harry egy tapodtat sem juthat közelebb Adamhoz, amíg Adam önmaga számára idegen.

Haigh filmje akarva-akaratlan a huszadik század modernista illúzióiból kiábrándult új kritikai társadalomtudomány tézisére épít, mely a szó szoros értelmében véve lemezteleníti az embert, aki már nem a társadalmi viszonyok testetlen hordozója. Nincs osztály, réteg, csoport, lakóhely mely identitását meghatározná, önmeghatározása eszközeként mindössze a teste maradt meg. A biopolitikai fordulat gondolati

alapjait a nagy litván-zsidó-francia filozófus, Emmanuel Levinas fogalmazta meg egy 1934-ben írt tanulmányában. Levinas szerint „a test nem pusztán szerencsétlen vagy szerencsés véletlen, amely az anyag könyörtelen világához kapcsol minket, összeforrottsága az Én-nel önmagában érvényes. Olyan összeforrottság ez, amelytől nem szabadulhatunk, és amelyet egyetlen metafora sem képes összemosni egy külső tárgy jelenlétével, amelyben a véglegesség tragikus ízét semmi sem oszlathatja el.”

Ebből az következik, hogy az út az Én testéhez a Másik testén keresztül vezet.

A test középpontba állítása esztétikailag is gyümölcsöző, hiszen a testből áradó fiziológiai erők, a szex és az erőszak teremtik a társas térben test és test között a feszültséget, ami nélkül nincs emberi színjáték. Adam idegenségének forrása a saját teste, melynek fogságából nem mer vagy nem tud kilépni, míg Harry testével nem forr össze az egymást követő találkozásaikban. Harry fürdeti, vetkőzteti a véletlenül megismert férfit, majd szexel vele. Csókolni tanítja Adamot, akit a kapott, majd adott csók íze ébreszt rá saját testére, mely a Másik szája, nyelve révén veszíti el bántó idegenségét.

Haigh filmje azonban nem egy biopolitikai tézis laboratóriumi pontosságú bizonyítása, inkább csehovi mélységeket sejtető dráma, mely nem marna oly mélyre a néző lelkébe, ha Adam szerepét nem Andrew Scott, hanem más színész játssza. Scott megjelenése első pillanatától

fogva már testtartásával, mozgásával, gesztusaival is képes érzékelteni a végzetes társtalanságot, melynek hordozója és elszenvedője. Scott legfontosabb színészi eszköze az arca, azon belül a szája és a szeme, melyeket fölényesen uralva láthatóvá teszi a láthatatlan érzelmi hidat az általa alakított Adam és nézője között. Igen széles az érzelmek spektruma, melyek mindegyikét Scott megmutatni képes, legyen az szomorúság, szorongás, szemérem, öröm, bizonytalanság vagy kétségbeesés. Scott méltó partnere Harry alakítója, Paul Mescal, aki mint vak a világtalant vezeti Adamot kifelé az idegenségből. Jamie Bell, Claire Foy játsszák a halálból visszatért szülők egyszerre kísérteties és nyomasztóan valóságos szerepét.

Adam és Harry kapcsolatának vége homályba vesz. A film utolsó jelenetében az egymás karjai között alvó pár képét látjuk, mely ahogy távolodik tőlünk, egyre kisebb lesz. Talán a kis herceg várja őket a maga csillagán.

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de érdemes megjegyezni, hogy a filmet egyedül a kormány szexfóbiáit messzemenően osztó Színház és Filmművészeti Alapítvány által birtokolt Uránia Nemzeti Filmszínház vetíti, ami talán arra utal, hogy vannak már a rendszeren belül, akik változást akarnak.

Mind idegenek vagyunk. Angol filmdráma. 105 perc. 2023. Rendező-forgatókönyvíró: **Andrew Haigh**. Operatőr: **Jamie Ramsay**. Szereplők: **Andrew Scott, Paul Mescal**.

Légy hű magadhoz

A 16. és 17. század fordulóján élt angol zeneszerző, Orlando Gibbons madrigáljában *Az ezüst hattyú* (*The Silver Swan*) egy élet némaságát követően, végóráján először és utoljára szólal meg, majd meghal. A közmegegyezés a *hattyúdál* fogalmát az alkotóművészetek különleges megnyilvánulásaként tartja számon, ilyen értelemben tehát fontos mozzanat, sőt a hattyúdál magától értődő *sine qua non*ja, hogy az utolsó megszólalást számtalan *korábbinak* kell megelőznie, hiszen a nyilvánosság részben éppen ezekhez viszonyítva tulajdonít jelentőséget (mert hogy jelentőséget tulajdonít, az nem kétséges) a kompozíciónak, és ennek megfelelően teszi fel kérdéseit: tudatosan szánta-e hattyúdálnak a darabot a művész, másmilyen-e ez a mű, mint a korábbi megszólalások, van-e különleges tartalma? Ez érdeklő leginkább a művészettel foglalkozókat: az üzenetjelleg, a hattyúdál summázat mivolta, titokzatossága, az elköszönés mozzanata, az, hogy a műben nyilvánvalóvá és egyértelművé válik-e, hogy az alkotó búcsúzkodik, és ha igen, mit mond az utókornak, mit hagy maga után végső megnyilvánulásként.

Vannak búcsúk, amelyek esetében vitán felül áll, hogy aki az utolsó művet írta, tudatában volt annak, hogy távoznia kell. Ilyenek azok az opusok, amelyeket egy alkotó nagybetegen, az idővel versenyezve komponál, és esetleg már nem is tud befejezni. Ilyenkor a legutolsó mű torzó marad,

mint Bach esetében *A fuga művészete* (*Die Kunst der Fuge*), de arra is találunk példát, hogy a csonkán hátrahagyott utolsó művet másvalaki fejezi be, mint Franz Xaver Süssmayr Mozart *Requiem*jét, Franco Alfano Puccini *Turandot*ját, vagy Serly Tibor Bartók *3. zongoraversenyét*.

Előfordul, hogy egy zeneszerzői életmű nem tartalmaz olyan kompozíciót, amelyet kifejezetten hattyúdálnak nevezhetünk, tehát nincs nevezetessé vált és jelentős formátumú utolsó mű, de van az alkotónak olyan jellegzetes „kései stílusa”, amely akár a korábbiaktól eltérő töménységével, netán leszűrt, összegző jellegével (ugyanakkor merészen kísérletező, előremutató megoldásaival, mint Beethoven esetében), akár rezignált alkonyfényeivel és lemondó, magába forduló gesztusaival – mint Brahmsnál –, egyértelműen a búcsú atmoszféráját teremti meg. Brahmsnak nincs olyan „hattyúdala”, amely jelentős és nagy formátumú alkotásként hívná fel magára a figyelmet, az azonban torokszorító, hogy a legutolsó mű, amelyet megírt, az orgonára fogalmazott, régies *Tizenegy korárelőjáték az O welt, ich muss dich lassen* (El kell hagyjalak, ó világ) hangjaival végződik. Ez a legutolsó zene, amit Brahms papírra vetett – nem sokkal életre szóló barátja és (nem is olyan) titkos szerelme, Clara Schumann halála után, az idő tájt, amikor megtudta, hogy gyógyíthatatlanul beteg.

Az orosz zeneszerző, Dmitrij Sosztakovics 1975. augusztus 9-én, 68 évesen halt meg. Ha az a kérdés merül fel, hová jutott ekkorra művészként és emberként, alighanem azzal kell kezdenünk, hogy teljes pályája során soha nem élt olyan konszolidált korban, amely az alkotómunkához kedvező körülményeket kínált volna. Szinte jelképes, hogy az 1905-ös orosz forradalmat követő bizonytalan időszak közepén, 1906-ban született. Tanulóéveit, nyilvánosság előtti bemutatkozását és a fiatal muzsikusként – korábbi csodagyerek – bontakozó zongoraművészi és zeneszerzői karrierjét tekinthetjük sikertörténetnek is, ezt azonban durván szakítja félbe az első sztálinista ledorongolás, amelyet operája, *A mcenszki járás Lady Macbethje* vált ki 1936-ban, és amelyet 1948-ban újabb politikai bunkósbotütés követ. Ezekben az években folyamatos bizonytalanságban, kiszolgáltatottságban él és dolgozik, nyilvános „önkritikára” kényszerül, műveinek stílusát-hangvétélét kialakítva megalkuvón a Hatalomra kénytelen sandítani, megpróbálva „kielégítő” nyújtani egy olyan macska-egér játékokban, amelynek szabályait nem ismeri, hiszen a bírálókat – de olykor a dicséret is – az önkényuralmokban tapasztalható módon kiszámíthatatlanul, néha a legváratlanabb pillanatban és a legmeglepőbb indokkal érzékelik.

Kiábrándulva, bizonytalanságban és sokszor rettegésben, az őt körülvevő társadalomban és önmagában is csalódottan él, megkeseredve, s ezt művei is tükrözik. Filmzenét ír a megélhetésért, a politika kegyeit kereső „hivatalos” darabokat gyártva szennyezi be önmagát, és közben

titokban remekműveket komponál az íróasztalfióknak. Túlélési stratégia egy brutális diktatúrában. Baráti visszaemlékezések szerint az öngyilkosság is foglalkoztatja. Sztálin halála után sem lélegezhet szabadon: 1960-ban meggyőződés nélkül belép a pártba, egy bizalmas vallomása szerint zsarolásnak engedve. Zavaros epizódoktól, jellemtelenségektől sem mentes magánélete és hamar megromló egészsége tükrözi a külvilág diszharmóniáját. Első, „nyitott” házassága felesége halálával ér véget, a második egy Komszomol-aktivistával rövid idő alatt felbomlik, és csak a harmadik – jóval fiatalabb – társ teremt harmóniát otthonában az utolsó évekre. Egészsége címszavakban: erős dohányzás, vodka, szívrohamok, a mai magyar újságolvasó számára Karsai Dániel kálváriájából ismert amiotrófiás laterálszklerózis (ALS), végtagtörések (1967-ben egyszerre volt törött mindkét lába), majdnem teljesen használhatatlanná váló jobb kéz, és végül tüdőrák. Halála tényleges kiváltó okaként váltakozva említik a rákot és a szívrohamot.

Az utolsó művet egy megtört és feloldhatatlanul keserű, testben-lélekben romos állapotú ember fejezi be 1975. július 5-én. A *Szonáta brácsára és zongorára* ajánlása Fjodor Druzsinyinnak szól. A muzsikusként annak a Beethoven Vonósnégyesnek tagja, amely 1922-ben a Moszkvai Konzervatórium végzős növendékeiből alakult, s amely 1938-tól évtizedeken át szoros együttműködésben dolgozott együtt Sosztakovicssal – tizenöt vonósnégyese közül tizenhárom ősbemutatóját ők abszolválták. Druzsinyin nem alapító tag, már csak azért sem, mert a vonósnégyes

létrejötté után tíz évvel, 1932-ben született, és 1964-ben váltotta fel Vagyim Boriszovszkijt a brácsa szólamában.

A háromtételes mű tempódramaturgiája, a maga *Moderato* első tételével és *Adagio* fináléjával, mint Sosztakovics egyéb művei is oly sokszor, szembehelyezkedik a gyorsan pergő nyitó- és zárótétel klasszikus-romantikus hagyományával, a gyors–lassú–gyors helyett a lassú–gyors–még lassabb dinamikáját részesítve előnyben. A sok meditatív, töprengő elemet tartalmazó, s a brácsát gyakran zongora nélkül megszólaltatva „elmagányosító” mű meghallgatása megterhelő lélektanilag (ez sem ritka Sosztakovicsnál: az ő zenéje általában nem „felhőtlen kikapcsolódás”), hiszen a darab atmoszférája nemegyszer arra a hangulatra emlékeztet, amelyet József Attila *Reménytelenül* című kétrészes versének *Lassan, tűnődve* című első része így ír körül: *Az ember végül homokos, / szomorú, vizes síkra ér, / szétnéz merengve és okos / fejével biccent, nem remél.* Kozmikus magány, szembesülés a megváltoztathatatlannal. Ami a kompozíciós módszert illeti, Sosztakovics utolsó művében is vállalja a mai terminológiával többnyire posztmodernnek nevezett alkotók műtfeldolgozó és reflektív szerepét: zenéje gazdag idézetekben (Berg, Richard Strauss, Beethoven) és önidézetekben (saját *A szerencsejátékosok* című befejezetlen operája és szimfóniái). Ahol félreértetlenül tetten érhetjük az utolsó mű búcsúgesztusát, az a Beethoven *Holdfény-szonátáját* figyelemfelkeltő módon újra és újra idéző lassú finálé, és különösen e megrendítően személyes zárótétel legvége: a zene

eszközei végsőkéig redukálódnak, a hangok a megbékélés és az átszellemlés légkörét árasztják, a transzcendenciára fogékony hallgató úgy érezheti, az örökkévalóságba való átlépés pillanatát ragadják meg a finálé utolsó percei. Súlyos, bonyolult és megrázó zene a *Szonáta brácsára és zongorára*: olyan mű, amelynek esztétikai háttérét firtatva ismét egy magyar versidézetet hívhatunk segítségül, ezúttal Pilinszkytól: *Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.* Ha tehát az utolsó műtől „üzenetet”, „summát” várunk, a *Brácsaszonátáé* alighanem ez: „*légy hű magadhoz.*” Mit jelent ez Sosztakovicsnál? Azt, hogy a zeneszerző műveivel önmagát mindenkor fokozottan a zenetörténet kontextusában értelmezi.

A Hungaroton közelmúltban megjelent lemezén az ukrán brácsavirtuóz, Maxim Rysanov (1978) és a vele azonos évben született, Dániában élő örmény zongoraművész, Marianna Shirinyan szólaltatja meg Sosztakovics utolsó kompozícióját. A kiadó az utóbbi hónapokban nem egy olyan lemezt publikált, amelyet etalon értékűnek tekinthetünk: ilyen volt Brahms három zongoranegyesének felvétele is Várjon Dénes, Giovanni Gusto, Szűcs Máté és Perényi Miklós előadásában – és ilyen ez a lemez is. Rysanov korunk egyik legjelentősebb brácsása (aki egyben kiemelkedő tudású és szuggesztivitású karmester is, erről a magyar közönség is meggyőződhetett már). Hangja páratlanul gazdag és sokárnyalatú, tud hatalmas erővel, dúsan és sötéten zengeni, de képes arra is, hogy pasztelltónusokkal gyönyörködtessen. Színár-

nyalataihoz hasonlóan dinamikája is különlegesen sok fokozattal ejti ámulatba a zenehallgatót. Technikája bámulatra méltón teherbíró: úgy tetszik, Rysanov számára nincs lejátszhatatlan részlet. Tisztán, le-hengerlő biztonsággal muzsikál, hangszeres nehézséget nem ismerve, csak a zenei tartalomra összpontosítva. Kifejező ereje, karakterek iránti érzékenysége, beleérző képessége egyedülálló: Sosztakovics szonátájának sokféle hangütését nagyszerűen teremti újjá, a nyitótétel szemlélődő-töprengő hangjától az éles hangsúlyokkal központosított középső tétel energikus-fanyar-nyers scherzando-magatartásán át a finálé szinte éteri átszellemültsé-

géig. Előadói munkamódszerének alapvető tartozéka a művel való feltétlen azonosulás: az érzelmi, indu-lati, szellemi tartalmak méltó és in-tenzív közvetítése. Társa, Marianna Shirinyan pompás zongoraművész, tökéletes technikával, plasztikus billentéssel, amely tiszta faktúrát teremt és remekül alkalmas a raj-zos dallamformálásra. Nem kísérő, hanem teljes jogú, inspiráló part-ner, aki jelentős részt vállal egy ki-vételes interpretáció összhatásának és nagyságrendjének kialakításá-ban.

Dimitri Shostakovich: Viola sonata op. 147.
Maxim Rysanov, Marianna Shirinyan.
Hungaroton

Stuber Andrea

111

Fess, alkoss, gyarapíts

A családi musical kifejezés nem azt jelenti, hogy a vezető alkotó – jellemzően a rendező – hozza a rokonait munkatársnak, szereplőnek, tervezőnek vagy bármi másnak. (Bár akadnak olyan színházi bemutatók is, ahol pont ez történik.) Hanem hívószó, amellyel a színház azt üzeni, hogy bár alapvetően a gyereknéző a célközönség, de anyuka elhozhatja a férjét is. A színház, ha már gyerekelőadást visz színre, a műfaj-korosztályi bővítéssel szaporítani kívánja látogatói számát: ne egy-két belépőt vegyen a jegyvásárló, hanem inkább hárm-at-négyet.

A családi musical az a színházi műfaj, amelyben talán a legtöbb új,

kortárs darab születik, tehát gyakoriak az ősbemutatók. A cselekmény általában klasszikuson alapul – hosszan sorolhatnánk a példákat az *Óz, a csodák csodájától* *A Pál utcai fiúkon* át a *Misi mókusig* –, máskor filmes ihletésűek, mint a nagyszerű *Valahol Európában*. Vagy a *Mézga család*nak az a rettentő verziója, amely öt évvel ezelőtt végigturnézta az ország színpadait. A családi musical ugyanis kiváló üzleti terep a gagi számára is. Amikor azonban komoly az alkotók művészi szándéka és befektetése, akkor az innováció általában a feldolgozás módjában és a megzenésítésben nyilvánul meg. Az utóbbi mindig igyekszik megfe-

lelni a kor zenei kívánalmainak: ma már egy egyszerű zenés mesejátékból sem hiányozhat például a rap. Egy családi musical változatos muzsikával szolgál és követi a trendeket. Felvonultat az érzelmes, nagy ívű musicalszólók mellett (amelyekre talán van megfelelő zenei szakszó, csak nem ismerem, így nem tudok más jelzót használni, mint a „nyálás”-t) dinamikus, kórust foglalkoztató, táncosabb, keményebb, akár rockos számokat is.

Mivel a musical meglehetősen köztöltött műfaj, ezért az előadás minőségét még a szokottnál is döntőbben határozza meg az alapmű minősége. Márpedig a Pannon Várszínház *Pablo és Picasso* című bemutatójának szerzői egyfelől a Kovács Ikrek – Dominik és Viktor; fiatal írópáros, egyikük képességebb, mint a másik, de szabad szemmel meg sem lehet különböztetni őket egymástól –, másfelől Hrutka Róbert, valamint koreográfusként a Horváth Csaba-tanítvány Widder Kristóf. (Oda)száguldó nézői szempontból nem tűnt kockázatosnak a színre vivő személye sem, hiszen Vándorfi László tapasztalt, szakavatott rendező. Kilenc évig igazgatta a veszprémi Petőfi Színházat, majd miután mást neveztek ki a helyére, alapított egy másik veszprémi színházat, amelyet lassan negyedszázada eredményesen működtet prózai és tánctagozattal. A Pannon Várszínház veszprémi előadásait sok éve a Hangvillában tartja, szinte a szomszédságában a Petőfi Színháznak, s független színházként – a központi költségvetés áldásaitól immár megfosztva is – állni látszik a versenyt az állami intézménnyel. Ehhez igazodik természetesen a repertoár,

amely nagyobb részét könnyű darabokból, zenésekből, vígjátékokból áll, bár nem kizárólag – láttam ott már hangjegyek nélküli Hamletet is. (A Petőfi Színház jelenleg a *Brémai muzsikások* mesejátékkal és a *Csoportterápia* című zenés Szenté Vajk darabbal készül nyitni új évadát.) A Pannon Várszínháznak az idők során ének- és táncstudással felfegyverzett, gyakorlott fiatal színész-, sőt gyerekszereplő-gárdája alakult ki. A Dés–Gesztí-féle *A Pál utcai fiúk*-előadásuk kurrens darabja az ország nyári színházainak. (Jómagam egy picit vízi színpadon láttam a Dunakanyarban, de helytáll 1500 néző előtt is Veresegyházon, a Mézesvölgy Fesztivál nagyszínpadán.)

A *Pablo és Picasso, avagy az állatok karneválja* előadásának álmyszerűen kusza nyitóképeben annyi minden felbukkan, hogy az ember csak kapkodja a fejét és a gondolatait: mi lesz itt. A színpad fenekét betöltő nagy, festett vászon rögtön eszünkbe juttathatja Picasso színes korszakait; kéket, rózsaszínt. A színpad berendezése és fényei, a fatörzs, a színes hokedlihegyek enyhe dzsungelfílinget keltenek. A liánnak nézhető lelógó két lepelről a cirkusz is beugorhat, mert ezeken egy kecses lány (Szalontai Borbála) – akiről utóbb kiderül, hogy Dia, a pók szerepét játssza – mászó-tekeredő akrobatamutatványokat ad elő. A színpadra beözönlő színes ruhás, Angela Davis-parókkás gyerekekről a hippikorszakra is asszociálhatunk (ha tudunk, életkorunknál fogva). Szóval ebből még bármi lehetne, *A dzsungel könyvétől a Hairig*. De a 12 éves Szekfű Alex története vár ránk, aki fekete-fehér csíkos pólót hord (mint Picasso az életében és a

kalandjairól szóló filmben [Aqua!]), és alvás helyett képeket fest éjszaka. Amikor pedig mégis elnyomja a buzgóság, akkor átálmodja magát a nagynevű szalamandra, Zenóbia (Kárpáti Barbara) királynő látszólag békés állatbirodalmába, ahol különböző állatok barátságára tehet szert. Rá is szorul barátokra, mert amikor ébren van, bullying áldozata: tízfős gyerekcsapat cikizi őt, nevezi gúnyosan Picassónak, és dörgöli dalban az orra alá, hogy *„Te buta, te buta, te nem lehetsz nagy soha.”*

De nem ők fognak a főhősünk ellensége szerepben fellépni. (Ellenség okvetlenül kell, konfliktus nélkül ugyan mi vinné előre a zenés művet.) Még csak nem is a csinos, atmoszferikus jelmezt viselő hüllőket kell Alexnek legyőznie: Zenóbiát és a Szevériusz nevű leguántitkárt (Szelle Dávid), noha ők uralomra törnének az embervilágban. Elő is zúdul belőlük egy lendületes induló *„Rombolj! / Vigyázz, a hatalom enyém! / Rombolj! / És ebből soha nem elég”* refrénnel. (Ha lenne az állatoknak érdekképviselője, akkor a hüllőszakosztály vezetősége joggal tiltakozhatna az új magyar családi musical hüllőábrázolása miatt.) Az igazi veszélyt azonban Somolyai Zsolt üzletember (Keresztesi László) jelenti, aki ingatlanban utazik, és mindenképpen hozzá akar jutni ahhoz a sufnihoz, amely Alex festőműterme, és amelyet a fiú édesanyja (Gyenis Erika) semmi esetre sem akar eladni az erőszakos vevőnek. Somolyai oroszlanportrét ábrázoló inge nem oroszlan szívű Zsoltot takar. Hanem olyan, fésületes férfit, aki halálra rémül Alex egyik újdonsült barátjától, a Falafel nevű vegán oroszlantól (Kuti Gergely). Ámbár a

fiú főbarátja nem az oroszlan, hanem Pablo, a szomorú orrszarvú, akiben egy operaénekes veszett el, és nem kerülhet elő, mert Zenóbia autokratikusnak tűnő országában tilos az éneklés. Pablót Koscsisák András játssza lelkéből lelkedzett szomorúsággal. Még annak sem látszik örülni, hogy Rátkai Erzsébet jelmeztervező olyan pompás, kantáros, zsebes kertész nadrágot adott rá, amely teljesen úgy hat, mintha rinocéroszbőrből készült volna. (De lehetséges, hogy a rinocérosz-szakosztály is tiltakozna, ha orrszarvú hős színpadi ábrázolásához valódi rinocéroszbőrt vennének igénybe a művészek.) Énekel Pablo egy szép kettőst Alexszel, ez erős, érzelmes hatást kelt, dacára a súlyosan közhelyes dalszövegnek (*„Megláthatsz több száz csodát, / csak a szíveddel láss!”* stb.) Eleinte úgy tűnt egyébként, hogy a mű textusa a műfajhoz képest talán kicsit túl szofisztikált is lesz, de aztán hamar irányt vett a szimplifikáció felé.

Nyitok egy külön bekezdést a Szekfű Alexet játszó kisfiúnak, Ruzsin Ákosnak. Az előadás elején, amikor bőbeszédű gyerekszereplők tömege lepte el a színpadot, ez ijedelemre adott okot. A gyerekeknél ugyanis észrevehetően hiányzott a beszédtechnikai felkészültség ahhoz, hogy ekkora színpadon, 500 fős nézőtér előtt érthetően mondják el szövegüket. És ezen a mikroport sem segít. Ruzsin Ákos azonban könnyedén teljesítette ezt a feladatot is, túl azon, hogy képzetten, szépen énekel és buzgó átéléssel játszik. Mindene a festészet, a művészet, ráadásul szerinte is új formák kellenek! Ruzsin Ákos alkatilag ideális alanynak tűnik ahhoz is, hogy az iskolatársai folyton piszkálják, ehhez képest

szinte meglepő, hogy milyen pontosan és érzékletesen táncol, mozog. Finom mozdulataival mindent ki tud fejezni, amit mond vagy énekel. Figyelemre méltó adottságokkal és energiákkal bíró gyermek.

A Hrutka–Kovács–Kovács szerző-hármas műve kissé mértéktelennek mondható (majd $\frac{3}{4}$ 10-ig tartott az előadás), pedig a második részben már inkább csak tétován keresgél, hogy hova kanyarítsa még a cselekményt. Sokat, talán túl sokat markolnak az alkotók – művészet, szabadság, barátság, hatalom, árulás (és akkor a Formabóltról még szót sem ejtettem) –, feleennyi szál elég lenne a gombolyításhoz. De csont nem törik, ízlés nem sérül, épség-

ben hagyják el a tetthelyet játszóik és nézőik, legyenek akár gyerekek, akár anyák, apák, nagymamák vagy nagypapák. Kapunk dalban egy-egy nagy igazságot, inkább többször el-énekelve, mint egyszer. Például hogy „*ha az ihlet tart, mi baj érhet, alkoss hát, amíg élhetsz!*”. Vagy hogy „*a világ csodás*”. „*A művészethez szabadság kell.*” És „*a gyümölcs jó*”.

Pablo és Picasso, avagy az állatok karneválja. A Pannon Várszínház előadása. Írta: **Kovács Dominik, Kovács Viktor**. Zeneszerző: **Hrutka Róbert**. Főbb szereplők: **Ruzsin Ákos, Koscsisák András, Gyenis Erika, Kárpáti Barbara, Szelle Dávid, Szalontai Borbála, Pintér Zoltán Dániel**. Jelmegtervező: **Rátkai Erzsébet**. Koreográfus: **Widder Kristóf**. Társrendező: **Lenchés Márton**. Rendező: **Vándorfi László**.

A Lauder-campus

Hit (és vallás) dolgában a gyerekeim teljes lelkiismereti szabadságot kaptak. Iskolát azonban már mi választottunk nekik, természetesen megbeszélve és egyeztetve velük. Nem nehéz azonosulnom tehát (utólag is) azokkal a szülőkkel, akik a rendszerváltozás új távlatokat nyitó évtizedfordulóján annak tudatában kezdtek szervezkedni a Magyar Zsidó Kulturális Egyesületben, hogy „szükség van egy nem vallási alapon szerveződő zsidó iskolára”. Arra is, mert felekezeti volt már: például az Anna Frank (ma Scheiber Sándor) Gimnázium vagy a Maszoret Avot Nevelési-Oktatási Intézmény. Mint a korabeli sajtópublikációkból

rekonstruálható, a kezdeményezés hamarosan sikerre vezetett. A Közoktatásfejlesztési Alap pályázatán nyertek egy komolyabb összeget (nem konkretizálom, mert a szám ma már nevetségesnek hangzik), ideiglenes otthonukként az állam rendelkezésükre bocsátotta a Lendvay utcai volt Munkásórség épületét, az ilyen intézményeket szerte a világban működtető Roland S. Lauder Alapítvány pedig annyi pénzzel támogatta az akciót, hogy hozzá lehetett fogni a beruházás előkészítéséhez. Így épült meg 1996-ban a Budakeszi úton a magyar felmenőkkel is rendelkező alapító, illetve egy tudós központjáról nevezetes római

kori zsidó kisváros nevét viselő Lander Javne iskola, amelyhez óvoda is tartozik, s amely nemrégiben jelentős bővítésen esett át. Ez az utóbbi esemény szolgáltatja az alkalmat, hogy körülnézzünk benne és beszéljünk róla.

Meglepő kép fogadja a János-hegy felé látványosan emelkedő úton a házba érkező látogatót. Egyik oldalon szabadon álló tízemeletes toronyházak katonás sora; Iványi László elképzelése szerint mintha csak lecövekelték volna őket a buszmegállótól jobbra elterülő völgyben. Volt is nagy kalamajka annak idején, azaz a hatvanas-hetvenes évtized fordulóján, hogy tönkreteszik a budai hegyvidék panorámáját. Holott semmit nem takarnak, éppenséggel hangsúlyozzák a környező táj szépségét. Úgy állnak ott egy csoportban, mint a hegyekben élő mesebeli óriások – vélekedett róluk Román András, a magyar műemlékvédelem egyik legaggályosabb szakembere. A hazai modernizmus e Kádár-kori szimbólumaival átellenben, az út másik, dombos oldalán viszont az intézmény nevét hirdető beton támfal mögött keletiesen félgömb kupola koronázza a két ferde pülon, holmi V betű által közrefogott központi fogadócsarnokot, amelyhez mindkét irányban egy-egy téglavörös épület-szárny csatlakozik. Ez már merőben más idők – a rendszerváltás – egészen más világa: a posztmodern majdhogynem festőien szemkápráztató produkciója a kilencvenes évek derekáról. A meglepő csak az, hogy ezt a játékosnak is tekinthető kavalkádot Virág Csaba személyében egy olyan építész jegyzi, akit a magyarországi high-tech egyik vezető alakjaként, Bojár Iván szerint a prófétá-

jaként ismerünk. Az utóbbi időben különösen sokszor került elő a neve, mert ő tervezte 1972-ben (történetesen a pontházak átadásával egy időben) a budai Várban a neogótikus Levéltár mellé a villamos teherelosztó-központ vérbően huszadik századi épületét, amelyet illetlen stílusidegenségére hivatkozva bontottak el tavaly a szakma heves tiltakozásával mit sem törődve.

Virág Csaba 2015-ben halt meg, munkáival azonban már életében is nemegyszer váltott ki heves vitát, olykor éppenséggel elutasítást. Majdhogynem folyamatos polémia kísérte tevékenységét. A Balaton és a víz szerelmeseként e megkérdőjelezett épületek közül a maga számára legkedvesebb műve az OMF (Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság) balatonfüredi vitorlás- (ma Yacht) klubja volt. A minden konvencióra fittyet hányó, a közvélemény által ezért értékelhetetlen kis épületet elhanyagolták, és pár éve sajnos szintén elbontották. Kilencvenes évekbeli művei közül a naphegyi MTI-székház és a Hegyalja úti Buda-Center szerencsére továbbra is változatlan minőségben szemléltetni mind alkotójának a technikai lehetőségek iránti eredendő vonzalmát, mind az alkalmazásuk révén virtuóz formaképzésben megnyilvánuló tehetségét. Utolsó megvalósult munkáját, a Kálvin Centert azonban a közvélemény és a szakma egyaránt kezdettől fogva heves ellenállással fogadta. Egyik sem találta szerencsésnek a múzeum és a templom közé szánt ormótlan hiperüveg épületkolosszust. Tovább rontott a megítélésén, hogy a kivitelezés során előre nem látható okokból, talán csak gondatlanság miatt, a szomszéd-

dos épület megóvandó homlokzata leomlott s azt újra kellett építeni. Holott, mint sok esetben, alighanem itt is az volt az alapvető baj, amire Boros Géza hívta fel a figyelmünket, hogy tudniillik nem a tervező eredeti, a makettben még invenciózusnak látszó elképzelése öltött benne testet.

Mondanom se kell, a Lauderból is botránykő lett. Még szinte el sem kezdődött az építkezés, csupán a kiviteli tervek készültek, amikor a szakmai szövetség Virág Csabát etikai bizottság elé citálta. Erre azért került sor, mert az iskola megtervezésére 1990-ben kiírt pályázat két nyertese, Sugár Péter és Karácsony Tamás panasszal élt. Őszövetségi reminiszcenciákat keltő mini diákvárosuk – már amennyire egy makett alapján ítélni lehet – maximális elismerésre méltó munka. Egyetlen baja volt csupán: a rendelkezésre álló összegnél legalább harmadával többbe került volna a megvalósítása. Mivel a Lauder Alapítványnak nem állt módjában a pénzügyi keret megemlése, a két építész pedig nem tudta vagy nem akarta redukálni a programját, le kellett mondani róla. A kivitelezési tender egyik résztvevője ezt követően keresett és talált Virág Csaba személyében új építészt, akit nem tántorítottak el a feltételek és sikeresen birkózott meg a feladattal. Akaratlanul és ártatlanul lett kabátlopási effektus áldozata, óhatatlanul azt a hamis látszatot keltve, hogy pestiesen szólva lenyúlta kollégái munkáját. Hiszen végül az ő tervei alapján készült el az iskola, nyílt meg a köztársasági elnök jelenlétében az addig több helyen működő intézmény, amelynek részeként a szomszédos telken álló századfor-

dulós épületben ugyanakkor óvodát alakítottak ki.

Virág Csaba kívülről nézve ugyan csak szakrális hatású épületet tervezett. A játékosan laza együttes magját központi aula alkotja, melyhez két oldalról három-három, hexagonális alaprajzú épülettömb kapcsolódik. Az intézmény tanulmányi programjának értelmében az egyikben kaptak helyet az elemisták, a másikban a felső tagozat (magyarán a gimnázium) tantermei, közöttük a szaktanárok közös szobáival. E szabályos mértani formákból szerkesztett, csupán kör és körszelet alakú, olykor átlós tengelyekkel dekorált két bástya mögött helyezkedik el a tornacsarnok egyszerű vízszintes tömbje a domboldalban, lépcsővel és rámpával megközelíthetően. Hasonlóan tiszta konstrukció a kanyargó lépcsőházas belső is; ahol a megannyi nagy ablakból valósággal árad a világosság. Semmi nyoma nincs itt a keleti – zsinagógákra és mecsetekre egyaránt jellemző – virulens ornamentikának. Még a rendezvények fő helyszínén, az aulában sem, ahol a hétfő reggeli imát is tartják. A pasztell árnyalatú csupasz falak között csak néha jelennek meg színek, akkor is mértékletesen, például az alsósok szekrényeiben, a lépcsőkorlátokon vagy a bútorokon. Ezen az összképen a két nagy méretű dekoráció sem változtat: Győri Márton falképének életörömös harsánysága és a kavalkádos Leviatán-tárgykolázs a különbözőségével éppenséggel nyomatékosítja az egészében decens miliőt. Legmegnyugtatóbb számomra mindazonáltal maga a környezet: sportpályák, játszóterek és belső udvarok, illetve fák és padok egész sora teremt ezen a teraszokra sze-

letelt lankás hegyoldalon fizikai-szellemi kikapcsolódásra egyaránt szolgáló szabadtéri parkot, amelyet – némi túlzással – az épületeknél is sikerültebbnek és értékesebbnek vélek. Azt a benyomást keltve: nem annyira formavilágában különbözik Virág Csaba komplexuma a Sugár–Karácsony-tervezőpáros gyerekvárosának elvetélt javaslatától, mint inkább a szemléletében: a beépítés minimalizálásával és a természet maximális megtartásával. Ekként lett igazi campus ez az iskola és óvoda – noha éppen nem sík területről, holmi mezőről van itt szó, a latin kifejezés szó szerinti értelmében.

Jó érzéssel konstatálhatjuk, hogy a fentiekre figyelemmel zajlott az együttes két bővítése. Az első nagyjából tíz évvel ezelőtt történt; s mint az Építészforum közleményében olvasom, a Lauder Javne iránti egyre fokozódó érdeklődés miatt került rá sor. Formálisan az óvoda lett nagyobb az átriumos udvart magában foglaló, semleges modern kétszintes épülettel, amely az egykori villához keskeny nyaktaggal kapcsolódik. Valójában az iskola is gyarapodott azzal, hogy alsó szintjén tantermeket rendeztek be, és az óvodába autóval érkező szülőknek külön parkolót alakítottak ki. Ez persze csak átmenetileg enyhített a ma már mintegy kilencszáz tanuló fogadó intézmény gondjain. Legjobb tudomásom szerint a tízes évek derekán először Virág Csaba egykori munkatársa, Z. Halmágyi Judit vázolt reprezentatív elképzeléseket a fentiek orvoslására, de a remélt kormányzati támogatás ellehetetlenülése miatt kivitelezésére nem került sor. Kapott ezért 2019 nyarán a Tiba Stúdió felkérését a Virág Csaba

tervezte együttes kiegészítésére hat tanteremmel, egy tornateremmel s járulékos funkcióikkal a felső két évfolyam számára. Nem annyira a helyszűke miatt, inkább azért, hogy az intézmény által felvállalt minőségi oktatás átlagosnál jóval több helyet igénylő kiscsoportos formában, tanári irányítással, de öntevékeny módon folyhasson.

Az építésziroda névadója, Tiba János a Lauder átadásának évében diplomázott a Műszaki Egyetemen. Pályakezdként rangos külföldi irodákban szerzett gyakorlatot, majd vezette a neves holland építész, Erick van Egeraat magyarországi képviselőjét. Ezt követően alapított 2005-ben saját irodát, amelyhez olyan jelentős beruházások köthetők, mint a Párizsi Nagy Áruház felújítása, a már nevével is környezetbarátságot hirdető Váci Greens feltucatnyi tömbje, a Telekom és a T-Systems közös székháza a Könyves Kálmán körúton, hogy időrendben soroljam a legfontosabbakat. Célratörő, az anyagok minőségére alapozó, visszafogott esztétika jellemző tevékenységükre. Az építész korai halála miatt 2016-tól Király Zoltán a cég érdemi szellemi vezetője, aki korábban szintén Egeraat munkatársa volt, és 2008-ban csatlakozott a csapathoz. Irányításával készült ez a bővítés is. A gimnáziumi szárnyhoz magasban vezető híd meghosszabbításaként, egy képletes tengely két oldalára felfűzve helyezkedik el a tantermeket magában foglaló, csak körülbelül egyforma hat házikó – a terep adottságai miatt részben a talajszint alá ereszkedve, részben előreugró homlokzataival a föld fölé nyúlva. Hosszúkás tömbjének legyezőszerű kialakítása, eny-

hén lejtő tetői és homlokzatainak halványbarna szálcement burkolata révén ugyanakkor egyértelműen különbözik a Virág-féle együttestől, miközben több elemében kapcsolódik hozzá. Gondolok a szabályos mértani formára vágott, de változatosan játékos kompozíciókba rendezett ablakokra, továbbá fémkereteiknek a törzsépület vakolatát felidéző piros színére. Ezek a helyiségek is napnál világosabbak. Ne áltassuk magunkat, a bővítés nyomán nyilvánvalóan csökkent a zöldfelület, az új szárny azonban sövényként ható tömegével szervesen illeszkedik környezetébe. Feltűnt viszont a régi épületben a jókora ventilátor, ami óhatatlanul jelzi, hogy a mai követelmények szerinti hőszigetelés és a légkondicionálás még várat magára egy leendő felújítás alkalmával.

Ki tudja ma már, milyen szempontok alapján döntöttek a város illetékes hivatalában, amikor annak idején – valamikor 1990 táján

– szabad építési telket kerestek és adtak az iskolának. Mindenesetre az élet, mint gyakran tapasztalhatjuk, tökéletes rendezőnek bizonyult. Az óvoda régi épületében létesített ugyanis 1944 őszén Klinda Pál katolikus pap varrodát, amely Mallász Gitta vezetésével mintegy száz zsidó nőnek nyújtott menedéket. A telek másik végén, a volt Weiss Manfréd-villában pedig, amely évtizedek óta gyereketthon, Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész mentett zsidó gyerekeket szintén a nyilas terror idején, majd rászorulókat a háborút követő nehéz időkben. Kísért tehát a hely szelleme, amely több és más is, mint holmi *couleur locale*, azaz helyi jellegzetesség, *histoire locale* inkább s történelmi atmoszférát áraszt. A Lauder-iskolával együtt.

A Lauder Javne iskola és óvoda a Budakeszi úton. Építésszek: **Virág Csaba** (1996), **Szokoljai Gábor** (2015), **Tiba Építész Stúdió/Király Zoltán** (2023). Kert- és tájépítésszet: s73.

P. Szűcs Julianna

Problémahalmaz

Elkopott metafora: *szálára szedni*. Mégsem találtam használhatóbb közhelyet, ha a feladat ezúttal Anna Margit monumentálisra sikeredett életmű-kiállításának bemutatása. A gombolyag első szálát az arra érdemesített munkatársak a Nemzeti Galéria táfüzérébe rendezett kiállításhoz és a kiállításhoz mellékelt katalógus *látványából* motringolták. A második szál a fő-

szerelő életművének változó *minőségéből* fonódott, abból a nehezen datálható és lokalizálható elegyes anyagból, amely maga is legalább három „cérna” összegubancolásából keletkezett. Végül – és ez a harmadik problémaszál a döntő, mert ez tartotta össze, hálózta be, értelmezte mindenestül magát az egész vállalkozást – az pedig a művészt és közönségét egybecsomó *külső*

világ, a magyar valóság ma már egyre nehezebben átélhető – kicsit mába érő – tegnapja.

Első szál

A katalógus nehéz. Túl nehéz, már a szó eredeti értelmében. Az Anna Margit Nemzeti Galéria-beli kiállításához készült könyv a mérleg tanúsága szerint három és fél kiló. Súlyosabb, mint a Mányokiról, a Szinyeiről vagy a Rippl-Rónairól készült életmű-katalógusok. Ekkora terhet eddig műkereskedelmi létesítmények szoktak bevállalni, közülük is nálunk leginkább Kieselbach Tamás, aki hetykén úz sportot kisbútorként is jól funkcionáló kiadványaiból. (Nemrégiben jelentette meg a háromkötetes Szőnyi-életműről szóló monográfiát, ajándékba megkaptam, és ahogy illik, nagyon meg is köszöntem. Más kérdés, hogy birtokomba csak úgy kerülhetett, hogy egy segéderő a nem messzi lakásomhoz odacipelte, én ugyanis nem bírtam volna.) De, ami jó piárfogás és a magángaléria stílusosan extravagáns gesztusa a Falk Miksa utcában, az aránytévesztett kivagyiság a közpénzből dotált vári állami intézmény büdzséjéből finanszírozva.

Főképpen akkor, ha a kötet fizikai formája és szellemi tartalma között a viszony korántsem megnyugtató. Most nem érdemes firtatni, ki mekkora terjedelmet, hány kilót, mennyi forintot érdemel, inkább azt, hogy az egyébként dicséretes gyűjtőmunkáról tanúskodó és valóban hasznos ötvenoldalmi oeuvre-katalóguson kívül a könyvben szereplő tucatnál több tanulmány megéri-e a cipelést, és hogy a majd négyszáz kiállított mű jól próbálja-e szálára szedni a címszereplő életművében

rejlő problémahalmazt. (Nagyon megéri a cipelést Sedlmayer Krisztina muzeológus folklórelemzései, Markója Csilla bábuanalízisei és Turay Hedvig tanulmánya Anna Margit helyének meghatározásáról. A többről annyit, amennyit udvarias vendég mond a megdicsért néhány fogás után a többi ételről faggató háziaknak: asszonyom/uram, szóltam én a levesnél?)

A kérdést azért kell feltenni, mert a kiállítás kurátora és a katalógus szerkesztője – egy és ugyanaz a személy – évtizedekre befolyásolhatja későbbi évtizedek Anna Margit-képét. Csakhogy Kolozsváry Mariannának, a spiritus rectorának a szellemi felelőssége ezúttal tetten érhetetlen, úgy látszik, csak a döntési jogkörhöz ragaszkodott. (Négy szerző két írással is belefért az eszszék közé, neki eggyel sem sikerült észrevétnie magát a nevével jelzett vállalkozás csapatában.)

Távolmaradása azért is feltűnő, mert az elmúlt évtizedekben sem a csúcsmúzeumokban, sem a csúcs műkereskedelmi galériákban (értsd a Nemzeti Galériát és a Kieselbachot) az ő közreműködése nélkül aligha jöhetett létre olyan monografikus tárlat, amely lemondott volna a magyar modernizmus egyik legfontosabb kölcsönzőhelyéről, a Kolozsváry-gyűjteményről. Igen – nincs félreértés vagy véletlen névazonosság – a kurátor édesapjának páratlan kincséről, azaz saját tulajdonáról van szó. Következésképpen Bálint Endrétől Ország Liliig, Korniss Dezsőtől Szőnyi Istvánig a kulturális centralizmus szép példajaként Mariannának csak „a tesztén keresztül” lehetett monografikus tárlatot és katalógust gründolni.

Most azon se rágódjunk, hogy a muzeológusi, a műkereskedelmi és a tulajdonosi szerepvállalás egybeesése nem veti-e föl az összeférhetlenség etikai problémáját, mert a gond ezúttal inkább mulasztásainak mínuszaiban, semmint szerepvállalásából fakadó pluszokban mutatkozik meg. A túlsúlyos albumból hiányzik ugyanis 1. a látható kiállításon szerepeltetett művek tételes listája, 2. a bemutatandó anyag fejezetekre bontott artikulálása, 3. a legidegesítőbben pedig az, hogy hiányzik a képek listájával együtt a szöveges oldalakba tördelt illusztrációk beszámozása is. (Időmilliomosok kikalkulálhatják, hogy az azonos festmények kétszer-háromszor történt publikálásával mennyi papírt és olvasás esetén a lapozgatás elkerülésével hány percet lehetett volna megspórolni.)

Rövidebben: a Nemzeti Galéria valóságos kiállítása az írott anyag nyomán egyszerűen rekonstruálhatatlan. Hogy a szerkesztő-kurátor valójában mit is gondolt felvállalt témájáról, az csupán a tárlaton kifüggesztett plakáthosszúságú és házidolgozat-mélységű szöveges táblákból derül ki. Ha egyáltalán. Az eredményt talán illusztrálja a nyitóterem első tacepaójának idézésre méltó első mondata: „Anna Margit a 20. századi magyar képzőművészet kiemelkedő alakja. Annak a gárdának a tagja, amely – bár a hivatalos kommunista kultúrpolitika alatt ellehetetlenítve alkotott – ma meghatározza a második világháborút követő évtizedek hazai festészetét.”

Az első állítás, a „kiemelkedő alak”, olyan, mint régi fényképészetekben a papundeklitájba kivágott

luk, ahová a fejet bedugva bárkiből lehet tündérkirálynő vagy a világ legerősebb embere. A második állítás „a hivatalos kommunista kultúrpolitika” a széljobb bulvársajtó által használt olyan „terminus technikus”, amely kevésnek érezve a korhű „szocialista” vagy „pártállami” jelzőket, a pejorativitás kedvéért rátesz még egy lapáttal: a „kommunista” itt és így mégiscsak ütősebb, hangulatában már-már a fasizmussal egyenértékű. (Arról nem is beszélve, hogy a jelzett „kommunista korszak” második felében született műveinek döntő többsége, kiállításokkal, sikerekkel és díjakkal volt honorálva.) A harmadik állítás – „meghatározza a második világháborút követő évtizedek hazai festészetét” – egyszerűen nem igaz. Sem történelmileg, sem nagyságrendjében, sem érdeke szerint. Fontos festő volt, nagy korszaka is volt, félresiklása is volt, de hogy „meghatározó” lett volna... Ehhez a minősítéshez a kurátornak tényleg le kellett bontania a műkereskedelem és a művészettörténet között eddig legalábbis védelmet biztosító válaszfalat.

Második szál

Ki volt ő, s merre volt hazája? A Borotáról Pestre költözött és Sichermann Margitként született, feltűnő tehetséget mutató, de szegénysége folytán eleinte csak az OMIKE szabadiskolájáig eljutó tanuló két szerencsés találkozásnak köszönhetette, hogy a papírformánál gyorsabban ért művésszé. Tizenhat évesen került össze élete szerelmével, Ámos Imrével. Az összehibáztatásánál is erősebb köteleket jelentett, hogy párjától ma-

jomügyességgel lesett el minden elleshetőt. A későbbiek során akad olyan mű, amelynek szerzősége is bizonytalan: hol végződik a férj ecsetnyoma, hol kezdődik a feleségé? A másik szerencséje – ma így mondanánk – találkozása „posztgraduális képzőjének” mesterével, az Új Művészeti Iskola legendás tanárával, Vaszary Jánossal.

„Nagysádkám – kegyednek festék folyik az ereiben” – a mesternek ezt a mondatát valamennyi forrás idézi. Akinek ilyen mondanak – ha amúgy az önbizalma túlfejlett, s neki ilyenje volt –, akkor is fénysebességgel fog a csúcs felé repülni, ha a minősítés nem állná meg helyét. Amúgy megállta. És nem csak férjétől tanult (aki persze szintén sokat tanult másoktól). Elég csak 1935-ben festett *Papucsos nőt* vagy az 1937-ben alkotott *Ijjú prófétát* megnézni, hogy kiderüljön: a homogén síkok és pettyezett formák által létrehozott „ton sur ton” felület franciás ele-ganciája (az előbbi képnél) vagy a vehemens színter-contrasttal erősí-tett lázadhatnék expresszívén karizmatikus lendülete (az utóbbi festmény-nél) már akkor közel hozta a modern világhoz, amikor az Európai Iskola még az álmok szintjén sem létezett, és amikor (egyelőre) nem hiányzott a szakmai képzés intézményes biztonsága.

Elég volt Anna Margitnak jól megnéznie egy Vuillard-művet pályája elején, pár évvel később pedig rácsodálkoznia Chagall fél-naiv látomásosságára, hogy maga is őszintén átélje a rá gyakorolt modernista vizualitás elemi erejét. Hatás alatt élő művésszé vált a szó legjobb értelmében. (A személyesen is megismert Chagall élménye egyébként

egész életét végigkísérte. Talán még meghatározóbban, mint a későbbiek során nagyon nehezen eleresztett Ámos-émlék.)

A csúcra mégis akkor jutott fel, amikor 1945 és 1948 között kisebb gondja is nagyobb volt annál, sem-hogy franciás és elegáns legyen. A sokkhatás életben maradt sorstársainak is része volt, de a sokkhatásból kevesen tudtak annyit kihozni, mint ő. Megözvegyülése, a tágabb család elvesztése, az üldöztetés személyesen megalázó tapasztalata inspirálták arra, hogy minden manír nélkül fejezze ki a direkt fájdalmat, a spontán felháborodást és az elementáris halálfélelmet. Olyan hitelesen regresszív festészetet produkált, amely az övé, és csak az övé lett. (Más kérdés, hogy kontinensszerte sok rokona akadt: Pataki Gábor – nem ebben a kiadványban – szokta vele kapcsolatban emlegetni a szlovák analógiákat, többen – ezúttal ebben a kiadványban – Jean Dubuffet-re és az Art Brut-vel való rokon tendenciákra szoktak utalni. (Nekem leginkább Karel Appel és a Cobra csoport jut eszembe erről a korszakáról, anélkül, hogy közvetlen bizonyítékok támasztanak alá az asszociációt. És persze felsejlenek Ámos legkésőbbi alakos képei is, de legyen ennyi elég a „Zeitgeistből”.)

Fontosabbnak látszik, hogy Anna Margit ebben a poszttraumatikus helyzetben inkább talált valódi közösségre, mint korábbi vagy későbbi korszakaiban. Nem csak az Európai Iskola művész-személyiségei lettek ekkoriban közeli munkatársak, barátok, riválisok (Korniss Dezső, Vajda Júlia, Bálint Endre, Jakovits József), fontosabb kapocs volt az az

értelmiségi, főként pszichológusi-pszichiátriai-filozófusi közeg, amely a bátorságban amúgy sem szűkölködő festőnek további megerősítést nyújtott. Gegesi Kiss Pál, Mezei Árpád, Szabó Lajos, Hamvas Béla és mindenekelőtt egy műfajtan szervezőtehetség, Pán Imre – aki elmagányosodott korszakában külföldről is segítette. Ők voltak az igazi partnerei.

A nagy korszaknak ezzel, az Európai Iskola-periódussal szakadt vége. De hogy ez a korszak milyen nagy, fontos és meggyőző volt, azt egy „kontrollcsoport” is bizonyította a Nemzeti Galériától légvonalban pár kilométerre. A szentendrei Művészetmalomban volt látható hat kiváló művészettörténész által kúrált/szerkesztett *Európai Iskola (Művészet veszélyes csillagzat alatt)* című kiállítás, amelyben Anna Margit figurális szekcióban szerepeltetett korabeli művei úgy ragyogtak ki a kortársak olykor bátoratlan és néha gátlásos produkciói közül, mint valódi karbunkulus az üvegcserepek halmazából (*Fej*, 1946, *Éneklő*, 1948).

Történnie kellett ezek után valaminek, amit túlságosan egyszerű CSAK az áldatlan történelmi viszonyokra kenni, és mindenért CSAK a „kommunizmust” okolni. Életrajzi tény, hogy rossz házasság, nehéz anyagi körülmények közötti gyerekvállalás, szétszéledt baráti társaság, hivatalos szocreál a falakon kívül, tüdőbaj a testen belül, mind-mind kiverték kezéből az ecsetet. Halmozottan hátrányos helyzetű lett. Mert alulról jött, mert ellenzéki szerepbe kényszerült, mert nő volt, mert biztos szakmai háttérrel nem rendelkezett, és leg-

főképpen mert nem volt „profí”, csupán csak tehetséges, szorgalmas és becsvágyó. Amúgy pedig a „profik” közül elég sokan vészelték át ezt a korszakot, legfeljebb bábszínházban dolgoztak (Ország Lili), vagy a könyvillusztrálás irányába menekültek (Martyn Ferenc), esetleg a felszínen színlelték a hivatalosság iránti lojalitást (Vilt Tibor), de mégiscsak karban tudták tartani szakmájukat. (Voltak persze néhányan, akik átálltak, és az ördöggel cimborálva kárhoztak el, mint például Bán Béla.)

Anna Margitnak csak a gombfésítés maradt egy maszeknál, de még mindig nem ez volt a legfőbb baj. Inkább az, hogy elvesztette azt az intellektuális közösséget, amelynek segítségével létre tudta hozni a modern magyar művészet egyik legfontosabb csoportjának egyik legmegrázóbb produkcióját azon egyszerű okból, hogy megszenvedett belső mondanivalója rezonanciára, értő fülekre és szemekre talált. A visszhang-effektus révén alkotott nagy művészetet. Ezután magára maradt, és nem tartozott azok közé, akik ebből a magányból fel tudnak építeni egy *belülről hiteles művészi világot*. Nem olyan volt, mint Vajda Lajos, de még csak nem is olyan, mint a társas magánytól szenvedő Schaár Erzsébet. Anna Margit – nem minden hiúság és dac híján – csak azért is meg akarta mutatni, hogy *ki tud magának találni* egy világot, sőt több világot is, amelyek az „olyanok mintha” valódi és esztétikai élményéből fakadtak volna.

Harmadik szál

Míg állni látszék az idő, bár a szer szer szaladt. Úgy a hatvanas évek

elején történhetett, akkor, amikor Anna Margit már túl volt a nem nagyon sikeres – és Pán Imre által szervezett – kisebb nyugat-európai bemutatókon (Párizsban és Londonban), de az üvöltő dinnyefejek és a bamba bábuk szavatosságának ideje – nála legalábbis – lassan lejárt.

Alkotókedve tovább hajszolta, noha a magyar nyilvánosság egyelőre és az ő számára nem változott. Próbálkozott ezzel-azzal, és ebben segítettek a hivatalos szocreál után és a „reformista” szocmodern mellett lassanként újabban felbukkanó „legitim” vizuális kínálatok. Megannyi korszakra jellemző ihletőforrás. Ilyen volt például a „túrten beengedett” Csontváry- és Gulácsy-hatás. (Mint ezt jól mutatja az oeuvre-katalógus tanúsága szerint sok más mű mellett a *Sétalovaglás* [1967] vagy a *Kötéltáncosnő*, [1960]). Ilyen volt a klasszikus „naiv művészet” újrafelfedezése némi szürrealista áthangolással. (Mint ez felfedezhető az *Angyali üdvözet* [1967] vagy a *Prometheus II* [1965] című festményeken.)

De még inkább a levegőben volt az a népművészet iránt feltámadó értelmiségi vonzalom ebben a korszakban. Sedlmayr Krisztina kitűnő tanulmánya foglalkozik a témával, amely nem csak a táncházmozgalomban és a régi falusi tárgyak gyűjtésében volt tetten érhető, de a képfestő hordásától az Illés zenekarig ezer jele volt annak, hogy a fiatalok közízlésébe beépült a „bartóki modell”. Mint ha egyszerre lenne érdemes lázadni az állampárt üres pátosza és a tegnapelőtt kispolgári mentalitása ellen. (Amúgy ez is beletartozott az

emberarcú szocializmus máig ható illúziójába).

Anna Margit sok mindent gyűjtött, amely ebbe az ízléshullámba illeszkedett. A kiállítás egyik kis szeglete próbálta megidézni Fil-lér utcai lakásának zsúfolt enteriőrjét. Ezt a se nem polgári – mert vásárban kapható –, se nem folklór – mert giccsekkel kevert – babákból és kakasokból, szívecskékből és tányérkákból összeálló kollekciót. A művész számára mégis nagy szolgálatot tett a vegyes felhozatal. Kivezette arról a senki földjéről, ahol az Európai iskolás korszak után csak depresszió és magányosság termett a borzasztó múltidők kiszáradt talajából. Talán terápia gyanánt, talán sikervágyból, de Anna Margit rákapott a bábu alakú angyalok, a mézeskalácsforma feszületek, a bumfordi máriácskák és a népi vallásosság hit nélkül is szemrevaló tarka dizájnjára. Első pillanatban a megoldás jónak tűnt. Egyszerre hozott közönségsikert, és kinyíltak a hivatalos nyilvánosság kapui. (Nincs ebben semmi különös: Kovács Margittól Schéner Mihályig a népművészeti ihletésű új hang a támogatott művészet egyik lehetséges formájának számított. Ennyit a „kommunista elnyomásról”.) Más kérdés, hogy ebben a megoldásként működtetett modorban ma, félszáz évvel a divathullám csillapódása után maradt-e annyi átütő erő, mint a régi fej-sorozatban, vagy a még régebbi „Ámosos”-korszak útkereső portréiban? Mindenesetre Széplaky Gerda egyéni invenció helyett hermeneutikára, és Bartók helyett Heideggerre épített dolgozata például efféle hitelességproblémákat nem feszegetett. Szerinte

a művész „az allegorikus alakban talán saját Istenhez és hithez való viszonyulás kifejezésére látott lehetőséget”. A szemre tetszetős angyalokaparádé leminősítése pedig legyen csak a szkeptikus hitetlenek szomorú feladata – de ezt már nem a tanulmányíró, hanem a szétszalazással bíbelődő szemleíró mondja. Az igazi lejtmenet viszont – a katalógusban is, a tárlaton is – csak ezután következett.

Sajnos a zsidó-tematikáról van szó, és ilyenkor a billentyűt nyomogató ujj meg szokott remegni: nehéz ugyanis ezt a motívumot objektíven tárgyalni. Nekem is nehéz. Anna Margit nemcsak hogy zsidó volt, de ennek a besorolásnak minden súlya a történelem bizonyos korszakában reászakadt. Igen, de úgy volt zsidó, hogy ennek sem vallásos gyökereiből, sem a diszkrimináció konkrét élményéből *ikonográfiailag* nem épített bele semmit műveibe.

Legalábbis abban a korszakában nem, amikor érvényes, erős és a magyar művészettörténet számára az igazán fontos műveit megalkotta. Rábízta a nézőre, hogy a tompa, elmosódó, nyomasztó kolorit mögött a befogadó *megérezze* a sorszámokkal ellátott faji törvények egyre borzasztóbb világát, majd a vészorkorszak eseményei után a szerencsétlen fejek rikoltó színei láttán *átélje* az emberben belül tovább folytatózó vészorkorszakot. Amikor utolsó periódusában végképpen felhagyott e sokatmondó szemérmességgel (lásd Auschwitz után nem lehet verset írni), és holokausztot próbált festeni ketreche zárt leölt baromfik szerepeltetésével (*Inferno*, 1944, 1981) vagy amikor a nyilas-sortűzre akart emlékeztetni a Duna-par-

ti cipők plusz egy fanfáros angyal beemelésével (*Az elkésett Messiás*, 1985), egyre távolabb került az eredendő élmény hitelességétől és a nézői empátiát kiváltó tehetségtől. Meg az ízléstől.

Szomorú, amit Kőbányai János írt, hogy „az Anna Margit-i nyelveresésbe egy új szókinckészlet is beintegrálódik. (*sic!*) Nem festői, hanem verbális, illetve írott kulcszavak, kulcsemlémák” – akkor a szakmai szempontokat ideologikus szemponttal váltotta fel. Amikor pedig lejjebb azt írta, hogy a művész „személyiségét, és ezzel alkotópályáját három nagyon is nem művészi, de emberi tényező határozta meg: a zsidó azonossága, a holokauszt tapasztalata és az Ámos Imrével való emberi-művészi összenövése”, akkor nem tett mást, mint pusztá „káder-alapon” elvitatta hősenek szabad akarátát, eltörölte tehetségének változó intenzitását, és végül a pusztá életrajzi tények alapján megspórolta, hogy érdem szerint szálazza szét az életmű minőségét. Éppen úgy, ahogy a Nemzeti Galéria vállalkozása is, amely adós maradt a problémahalmaz megoldásával. Talán majd legközelebb. Ötven év múlva? Másik kurátorral? Új koncepcióval? Legyen ez az utókor gondja.

A bábu megszólal. **Anna Margit** művészete. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, 2024. április 9. – szeptember 1. Kurátor: **Kolozsváry Marianna**.

Vásárhelyi Mária

Dögöljön meg a párizsiak olimpiája is!

A 2024-es olimpiai játékok magyarországi médiareprezentációjának sorsa valójában már 2017-ben eldőlt. Látszólag akkor, amikor a Momentum 254 ezer támogató aláírást gyűjtött össze annak érdekében, hogy mielőtt Magyarország véglegesítené jelentkezését a 2024-es olimpia megrendezésére, legyen népszavazás a kérdéstről. A 254 ezer összegyűjtött aláírás pedig azt jelentette, hogy kötelező kiírni a népszavazást, ami azonban nem sok jót ígért a játékok megrendezésének jövőjét illetően. Mint utóbb megtudtuk, a kormánynak alapvetően nem is a sikeres NOlimpia kampány miatt szállt inába a bátorsága, hanem, ahogyan azt illetékes államtitkár elmondta: az olimpiai játékokra aspiráló országok lakossága körében „a Nemzetközi Olimpiai Bizottság munkatársai nem hivatalosan felméri, hogy hány olyan ember van, aki támogatná azt, hogy legyen Budapesten olimpia, és hány olyan, aki nem, és annak nagyon rossz eredménye lett”. Ez pedig lényegében egyet jelentett a magyarországi pályázat bukásával, hiszen a NOB nyilván nem fogja egy olyan országnak ítélni a játékok megrendezésének lehetőségét, amelynek lakossága ellenzi azt. Így a Momentumnak akár még hálások is lehettek volna az olimpiai álmokat szövögetők, hogy megkímélte őket egy látványos hazai és nemzetközi kudarcától, ám mint tudjuk, a mi kormányunkat

nem olyan fából faragták, amelyet a józan megfontolás vezérel.

A NOB közvélemény-kutatásának és a NOlimpia mozgalom hasonló irányba mutató népszavazási kezdeményezésének eredménye láttán Orbán Viktor nemcsak a magyar lakosságra, hanem a pályázat nyertesére is jóvátehetetlenül megsértődött.

Rajtunk, magyarokon úgy állt boszszút, hogy a többség olimpiát ellenző véleménye ellenére 2024-re csaknem az összes, az olimpia rendezéséhez szükséges sportlétesítményt megépíttette közpénzen, a párizsiakon pedig úgy, hogy a teljes hazai hivatalos nyilvánosság a párizsi olimpia lejárására kaphatott megbízást.

Valójában már a játékok megkezdése előtt hónapokkal megindult a hangulatkeltés és fanyalgás, a kormánypárti média – beleértve a közpénzből finanszírozott sportcsatornákat is – folyamatosan az előkészületek körüli anomáliákról, nehézségekről, létező és nem létező problémákról adott hírt. Gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy a hivatalos propaganda semminek nem örülne jobban, mint ha az egész 2024-es olimpia kudarcba fulladna.

Ehhez a hangulatkeltéshez érkezett nem várt segítségként a tény, hogy Oroszországot – részben az államilag finanszírozott doppingolás, részben az Ukrajnával szemben indított hódító háború miatt – kizárták a játékokról. Ettől kezdve

az orosz média világméretű áhírgyártásba és hazugságkampányba kezdett a NOB és a párizsi rendezvény lejárata érdekében, és ez igazán kapóra jött a magyar állami média ágenseinek és még inkább a közösségi médiában garázdálkodó, ugyancsak államilag finanszírozott influenszereknek és trolloknak. Már az olimpia előtt egy évvel megkezdődött a szervezett álinformációgyártás, amelyhez nagy segítséget nyújtott az AI használata is. Bár az orosz állam képviselői váltig tagadják, kevés kétségünk lehet afelől, hogy ők állnak annak a filmnek a hátterében is, amelynek célja a NOB és a párizsi olimpia lejárata volt, a narrációt pedig egy Tom Cruise-éra megtévesztésig hasonlító hang mondja el, amelyet mesterséges intelligencia segítségével állítottak elő. Talán ez a film volt az orosz áhírgyártás olimpiával összefüggő csúcsteljesítménye, de emellett csaknem naponta jelentek meg a világ médiájában félelemkeltő, hazug rémhírek az olimpiával, a NOB-bal, Franciaországgal kapcsolatban és a magyar propagandamédia és a kormány influenszerei boldog lelkesedéssel osztották az állami és közösségi média fórumain ezeket a tartalmakat.

A rosszindulathoz, ellendrukkerységhez azután kiváló táptalajt nyújtott az időnként már zavarba ejtően látványos, sokszínű, elképesztően kreatív és tehetséges, a hagyományokra és előítéletekre fittyet hányó, hol pimaszul szellemes, hol meghatóan giccses megnyitó ünnepség, ami a hazai közvéleményt is megbabonázta. Volt, akit magával ragadott, másokat felháborított, de mindenkit reagálásra készítetett.

Valóságos kultúrtörténeti barangolás volt, végigvezetett a francia történelem legfontosabb eseményein, a kultúra, a tudomány és sport nevezetességein, megtudhattuk, hogy mi mindent kapott a világ a franciáktól, és miközben a szemünk előtt elevenedtek meg a párizsi legendák és hagyományok, bejárhattuk a csodálatos főváros minden zegét-zugát.

Mindeközben elmondhatatlanul szellemes és látványos volt, nem nélkülözte az önreflexiót és az öniróniát sem, és nyilvánvalóan arra is törekedett, hogy egy kicsit helyrebillentse a franciák önképét. A narratíva láthatóan arra fókuszált, hogy egy kicsit kárpótolja a francia kultúrában a legutóbbi időig háttérbe szorított nőket, és legfontosabb célja a világ és ezen belül Franciaország sokszínűségének reprezentálása és elfogadása volt.

Hihetetlenül sokféle volt a megnyitó, voltak benne lélegzetelállítóan szép, felemelő és közhelyes, giccses pillanatok. Volt, amit túltoltak, és volt, ami lehetett volna hangsúlyosabb. Volt, aki unta, én például nagyon élveztem. És persze sokkal viccesebb, amikor a királynő helikopteren megérkezik a stadionba, vagy megjelenik Mr. Bean (mint az ugyancsak rendkívül látványos londoni megnyitóünnepségen), esetleg amikor a kínaiak elképesztő profizmussal és technikailag tökéletesen megoldott látvánnyal kápráztatnak el, de nekem pont azért volt nagyobb élmény a párizsi megnyitó, mert számos olyan kérdést vetett fel, amelyre reflektálnunk kell. Amely még hetekkel később is komoly vitákat provokált, mert a hétköznapijaink és a jövő eleven kérdéseit vetette fel, amelyekre mindannyian keressük a választ.

Számomra a legizgalmasabb élmény az a fantasztikus ötlet volt, ahogy ezt a világunnepséget kinyitották az utca embere számára. Egy kicsit azok is résztvevők lehettek, akik soha nem tudnának méregdrága jegyet venni egy akár mekkora stadionba, akik a Szajna partján álldogálva mégis élőben láthatták az ünnepség egy-egy részletét, vagy megérinthezték a lángot vivőket. Szerintem ez nagyon fontos üzenete volt az eseményeknek! Az egyszerű, hétköznapi, csóró emberek sem voltak kirekesztve, ha akarták, ők is részesei lehettek a színpompás attrakciónak. És ebben a teljesen szétszakadó világban, ahol a „Liberté, Égalité, Fraternité” egyre üresebben hangzó közhellyé válik, különösen fontos, hogy a franciák megpróbálták leporolni, újraértelmezni és modern tartalommal megtölteni a francia felvilágosodás jelszavait, amelyek ellen ádáz küzdelmet folytatnak a fejlett világ tálibjai.

Nálunk az állami propaganda médiatudósítóinak alig leplezhető, kétségbeesett zavara volt a bonus track az olimpiai megnyitón! Bár igyekeztek elhallgatni, hogy az ünnep a humanizmus, a sokszínűség, a tolerancia, a szabadság, a szolidaritás, a természet szeretete és megóvása eszméi köré fonódott, a látvány önmagáért beszélt. A műsorvezetők meg csak hebegtek-habogtak, méltatlankodtak, és sértődötten cikizni próbáltak mindent, alapvetően azonban ők voltak cikik. De nagyon! Látványosan elakadt a hangjuk, amikor két férfi csókot váltott, vagy a szemünk elől becsukódott egy szobaajtó, ahová két pajkos férfi és egy nő szaladt be, és

csak kapkodták a levegőt, amikor drag queenek is megjelentek Dionüszosz asztalánál. Hol az kifogásolták, hogy keveset szerepelnek a sportolók az ünnepségen, hol azt, hogy méltatlanul kevés helyet kaptak a magyar sportolók egy hajó fedélzetén, miközben jól láthatóan képtelenek voltak lépést tartani az eseményekkel, és gyakran fogalmuk sem volt arról, hogy mi történik a szemük előtt. Nem értették a kulturális és történelmi kódokat és szimbólumokat, és ez nem is lett volna baj, hiszen egy sportriporter-től nem várhatjuk el, hogy jártas legyen a francia kultúrtörténet apró és finom részleteiben, a baj az volt, hogy tudatlanságukat is a franciák rovására írták.

Nem szeretnék a „régén minden más volt” csapdájába besétálni, és azt sem állítom, hogy az olimpiai közvetítések zömét láttam, de fájlóan hiányzott az állami média sportriportereinek teljesítményéből a valódi felkészültség, és főképpen az elkötelezettség és a szenvedély. Nyilvánvalóan megoszlanak a vélemények a korábban népszerű szpikerek tevékenységéről, tehetségéről, szakmai felkészültségéről, azt azonban nehéz lenne kétségbe vonni, hogy többségük hangjában izzott a szenvedély, a sport iránti elkötelezettség. Ehhez képest a mostani olimpián a riporterek többsége unottan, fahangon, érzelemmentesen sorolta a közhelyeket és statisztikai adatokat, voltak, akiknek az értelmes és helyes mondatszerkesztés is megoldhatatlan feladatot jelentett. Ezekből a bikkfamondatokból állított össze rövid szemelvényt Zelki János egy Facebook-bejegyzésben:

Íme a válogatás.

„A negyedik hely is szépen csillog.
Mellúszásban öles léptekkel halad
előre.

A franciák sima, szuverén győzelmet
arattak.

A török úszó visszavett az agarakból.
Nagy kő esett le a franciák válláról.
Bagatell apróságok is felmerülhet-
nek a történetben.

Van, akinek jól sikerül a verseny,
van, akinek nem, ez a nagy számok
törvénye.

Győztes mindaz, aki annak érzi ma-
gát.

Könnyen lehet, hogy három szék kö-
zött a pad alá esik.

Lehetséges, hogy lájtosan az utolsó
métereken vette át a vezetést.

Az egyiptomiak nem akarnak kocká-
zatot vállalni a feltámadással.

A magyar lányok elkezdtek a tempó
szaporítását.

Sokadszor próbálkoztak a franciák
Herrem meglövetésével.”

Az oroszpartí magyar közmédia
azt harsogta a megnyitó után, hogy
a franciák megtámadták a keresz-
ténységet. Majd fölkészületlen rep-
rezentánsai olykor eléggé látványo-
san megtámadták a magyar nyelvet.
Szerencsénkre a makogásért nem
járt aranyérem.

128

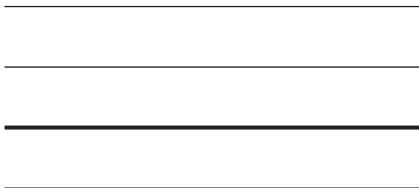
Szöllősi Géza: Ejakulátor

Szöllősi Géza (1977)
Hommage à Kerekes Gábor: Békák (2016)
békacsontvázak, műgyanta
4 × 34 × 6 cm
magántulajdon

MOZGÓ VILÁG

1051 BP. NÁDOR U. 26.

ЗАМЕШКИ!

ПОБЕДИ!

Сталин

ПОБЕДИ!

ПОБЕДИ!

ПОБЕДИ!

НАШИ ЛЕТИ
НЕ АКАВЫЙ БОМЕТЬ ПОЛОСАМ

ПОБЕДИ!

КТО МЫСЛИМ

Szöllősi Géza (1977)
Új Istenségek: József libidója (2012)
szitanyomat
160 x 94 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

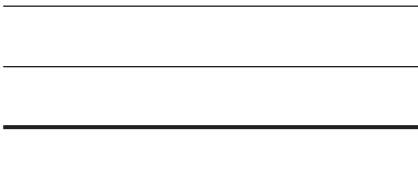
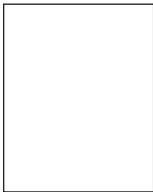

Szöllősi Géza (1977)
Kítin projekt – Új generáció: Geno és Gena (2024)
digitális print alumíniumon
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

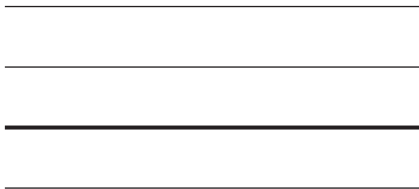

Szöllősi Géza (1977)
Suzuka és barátai: Akari, a legjobb hang a kórusban (2006)
lamda print alumíniumon
70×100 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A-Z

BABICZKY TIBOR 1980-ban született Székesfehérváron. Költő, újságíró. Legutóbbi könyve: *Hajótörés szélcsendben* (2022, András Lászlóval).

CHATTERLEY, CONSTANCE LADY Derbyshire-ban született. Irodalmi tehetsége korán megmutakozott. Versei jelentős részét férje, szeretői és a prúd vidéki élet ihletik.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskönete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Egy gyűjtő arcképcsarnokából – 13 portré* (2020).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GÁTI JÚLIA 1954-ben született Budapesten. Negyvenöt éve a HVG munkatársa, az egészségügy a szakterülete.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

KÓRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versek-ről prózában* (2022).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztűnk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói író. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SÜMEGI ISTVÁN 1948-ban született Pékúton. Filozófus, egyetemi docens. Legutóbbi munkája: *Személytelen megjegyzések a személyességről* (2024).

F. SZABÓ EMESE 19980-ban született Budapesten. Újságíró, a Magyar Narancs főszerkesztője.

P. SZÚCS JULIANNÁ 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár, lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytotál* (2019).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY TIBOR 1939-ben született Nagybecskereken. Jogtudós, jogász, író. Legutóbbi könyve: *Házasság utáni házasság* (2024).

VÁRHEGYI ÉVA 1952-ben született Budapesten. Heller Farkas- és Bossányi Katalin-díjas közgazdász, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója, a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Legutóbbi könyve: *A bankrendszer elfoglalása* (2023).

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Szociológus, az MTA tudományos főmunkatársa. Legutóbbi könyve: *Valahogy megvagyunk* (2019).

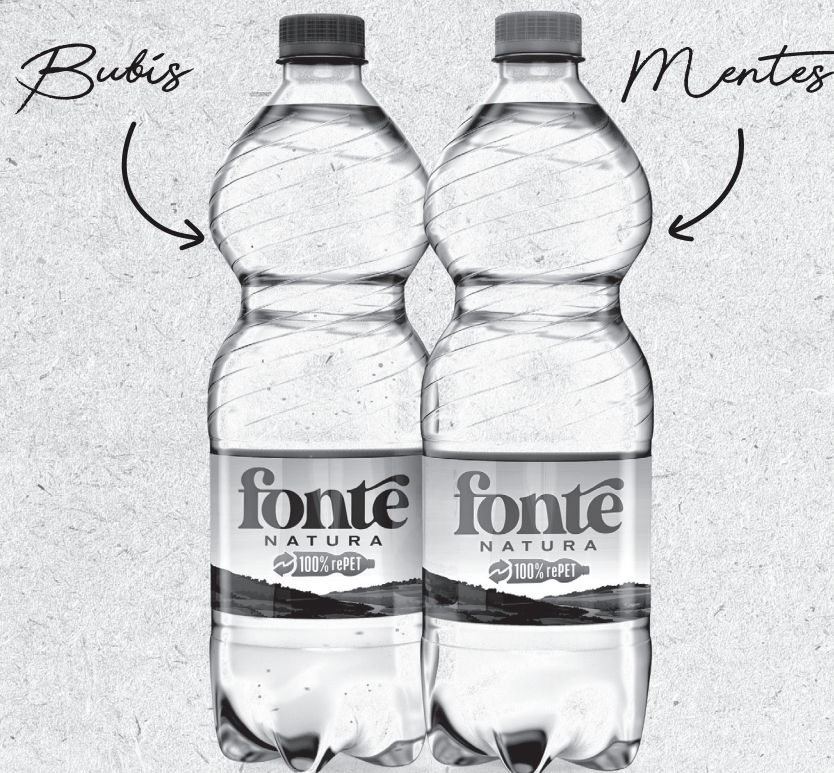
VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Szöllősi Géza munkái.

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

